

УКРАЇНА

УКРАЇНОЗНАВСТВО і ФРАНЦУЗЬКЕ КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ

ч: 4.

ПАРИЖ

1950.

«L'UKRAINE»

REVUE SOUS LA DIRECTION D'ELIE BORSCHAK,

Études ukrainiennes. Vie culturelle en France.

Paris.

Франс, чия тінь мандрує в цих вулицях і що її ще стрінемо тут. Де Товариства належали, між іншими: мовознавець, згаслий перед останньою війною, професор Сорбони Брюно, автор монументальної «Історії французької мови», справжньої насолоди для всіх тих, хто цікавиться цією шляхетною мовою; астроном Флямеріон; геніальний математик і не завжди здатний політик Поль Пенлеве; письменник Октав Мірбо, що свого часу мав такий успіх і в українських читачів; історик Шарль Сеньобос, що його тінь ми також здибаємо в наших мандрюваннях, ну й, нарешті, великий географ Елізе Реклю.

Елізе Реклю (1830-1905) належав до талановитої родини французьких гугенотів. Добровольць у війні 1870 року, Елізе Реклю захищав секванську столицю перед наїзником. Коли в Парижі повстала «Комуна», що в ній змішалися соціальні менти й національні, — реакція проти уряду, що провадив мирові переговори з Бісмарком, — Реклю, що завжди мав «ліві» переконання, пристав до «Комуни» й був призначений на директора Національної Бібліотеки. Це йому мусять бути вдячні всі книжники, що величезні скарби Національної Бібліотеки не загинули під час страшної пожежі, що вибухла в Парижі, коли «комунари» відступали перед «версальцями». Нам усім, очевидцям громадянських війн, легко можна уявити атмосферу тих днів, коли французи полювали один на одного на вулицях своєї столиці.

Елізе Реклю, по поразці «Комуни», ставув перед військовим судом, що засудив його на довічну в'язницю. Це був чудовий вирок: ідеаліст Реклю мав, можна сказати, янгольський характер; не був за своїми теоретичними анархічними поглядами, здібний на жодне злочинство. Ціла вчена Європа, — Реклю був тоді вже загальновідомий географ, — захвилювалася, й англійський уряд ужив відповідних заходів перед Герєм, тодішнім головою французької держави. Реклю було звільнено (1872 р.), але вислано з Франції. Він оселився в Бельгії, й ніколи, хіба що наїздами, вже не жив у Франції. Реклю не захогів скористати з амнестії «комунарам» і помер 5-го липня 1905 року в Бельгії, оточений загальною пошаною, яка стосувалася його як людини, так і вченого автора «Всесвітньої географії» (19 томів), що почала виходити в світ 1875 року.

У цій географії українська частина, як і взагалі більша частина Російської імперії (п'ятий том), належить здебільша Драгоманову. Це він зібрав усю фактичну документацію, а Реклю обробив її. І сьогодні, хоч наука географії багато пішла наперед від часів Реклю, українська частина твору Реклю читається залюбки. Фізична географія, опис міст і населення, все це не втратило свого значення, й мої студенти схоче користуватися з «України» Реклю, писаної знаменитою мовою й з тою речевістю, на яку златні лише французи.

Нема чого й казати, що українців змальовано в географії Реклю, як окремих нарід, відмінний від росіян і поляків; про це вже подбав Драгоманов. Багато, дуже багато зробив Драгоманов для української справи в Європі. Недарма писало «Діло» 12/24 червня 1895 року: «Безперечно ніхто на Русі не причинився стільки до ознайомлення Західної Європи з Україною-Русію, що він (Драгоманов)». Можна лише пожалкувати, що досі немає н а у к о в о ї студії про цю царину діяльності найбільшого в ХІХ віці українця-європейця, але хто знає, чи не є якраз найбільшим з того, що він зробив, — географія України в творі Реклю,

який мав, і досі ще має, велике розповсюдження у Франції. Реклю сам у своїй книзі твердить, що Драгоманова «видко на кожній сторінці».

Ми не знаємо, коли і в яких обставинах (а про це було б цікаво дізнатися) Драгоманов зв'язався з Реклю. Але з 12-го лютого 1887 року він писав до «Старої Громади» в Києві: «... А про цього власне Шевченка європейець Реклю, трошки понюхавши його, сказав: un grand poète contemporain! — великий сучасний поет...». (Архів Михайла Драгоманова, Варшава, 1938, I, стор. 331).

Отже, нема нічого дивного, що саме Елізе Реклю зложив для «Товариства друзів російського народу й народів анектованих» прецікаву мапу «Російської імперії та анектованих нею територій», але, на жаль, ця мапа мало є відома сьогодні широкому загалові, хоч свого часу (5-го лютого 1906 року) вона з'явилася у відомому за своїх часів паризькому педагогічному журналі «Après l'École. Revue illustrée de l'enseignement populaire», що виходив від 1895 року. До цієї мапи, розселення українців, що їх французький географ начислює 26.000.000, Реклю додав пояснення: «всці позбавлені указом 1876 р. вільного житку своєї мови». Знову таки, в тексті цього самого журналу (стор. 228), знаходимо коротку історію Козаччини й Хмельщини, що підняв загальну революцію; з неї скористалися царі, щоб анексувати Україну.

Тому, що ми тут зустрінемо, перейдімо «Новий міст», повернімо наліво, й звідси, як ми дійдемо до Національній Бібліотеки, де знайдемо сліди зацікавлення в того ж таки Реклю українською справою, сліди, що до цього тягнуться від Драгоманова.

В рукописному відділі Національної Бібліотеки, поміж паперами Елізе Реклю (19 томів in folio. Шифр — п. а. f. 20909-20929), є рукопис, — 5 сторінок, без заголовку, з власноручною приміткою Реклю: «Article à copier pour M. Br. Mai 1905». («Цю статтю треба скопіювати для п. Бр. (?). Травень 1905»). Тут таки рукою дружини Реклю додано: «Промова про революцію в Росії, що її Елізе не мав сили виголосити».

За два місяці до своєї смерті Реклю прибув у Париж, щоб виголосити якраз у «Товаристві друзів російського народу й народів анектованих» промову про революцію, що тоді лютувала на теренах царської імперії. Через поганий стан здоров'я французького вченого, доповідь не відбулася, але текст її, як бачимо, зберігся. Він починається згадкою про Паризьку Комуну 1870 року, що її ідеям Реклю залишився вірний аж до своєї смерті. Потім читаємо таке:

«Росія завтрашня цілком не буде подібна до вчорашньої. Пригнічені народи нині вже знають, чого їм бажати. Російська революція, як і французька, займе велике місце між усіма добами людства. Але в той час, коли французька революція була революцією робітників і селян одного лише народу, в російській революції маємо до діла з народами різних мов і відмінної національної свідомости. Те, що називають Росією, є в дійсності величезний комплекс і наслідок завоювань, в якому перебувають пригнічені народи: поляків і литовців силою тримають тут поруч з москалями; далі — велика українська («малоруська» в оригіналі) нація там живе в тяжких обставинах, позбавлена права літературно розвивати свою мову» («... la vaste nation des Petits Russiens y gère péniblement sa vie, privée du droit de donner à sa langue son libre développement littéraire...»); ще далі: «... фіни, башкіри, калмики,

татари, грузини, що їм, подібно як і фінам, російські імператори свого часу присягнули й гарантували пошанування їх свободи»...

В Парижі тоді було чимало російських емігрантів, що через 12 років мали відіграти не абияку роль в революційних подіях. Вони загалом відвідували збори «Товариства друзів російського народу й народів анектованих». Маючи на увазі якраз цю частину своїх слухачів, Реклю у виготовленій промові написав для них такі рядки: «Не може бути мови тільки про російське питання, тому що в дійсності ви повинні завжди відрізняти російське питання й питання народів, що були й є пригнічені Росією. Ми, французи, чекаємо від вас, що в день вашого власного визволення ви допоможете також визволенню цих пригнічених і придушених націй. Французька революція оголосила теоретично «право людини»; ми прохаємо слов'янську революцію перетворити це право в дійсність і виконати таким чином найвеличезнішу роль в історії, — здійснити співробітництво народів на основі вільності й рівності».

Як російські революціонери 1917 року відповіли на заклик Елізе Реклю, українці добре пам'ятають, але не можна сьогодні без зворушення читати шляхетні рядки французького вченого, що йому Михайло Драгоманов розкрив справжню сутність Російської імперії...

*
**

Набережна Конті (Quai de Conti) має на лівому боці славу монетарню (Hôtel des Monnaies), мало відому широкому загалові, де Французька республіка карбує свої срібні й алюмінієві монети й де колись — зовсім ще недавно — фабрикували золоті люйдори. В цій Монетарні, що існує від 1777 року, міститься унікальний музей, де зібрано всі метали, що їх колись карбували у Франції з нагоди тих чи інших подій, або щоб залишити нащадкам спомини про тих чи інших визначних людей. Це справжня бронзова історія Франції...

Якщо пам'ятаєте «Сентиментальну подорож» Стерна, мимоволі згадаєте, коли будете на Набережній Конті, пригоди, що спіткали автора 1767 року тут в одного книгаря. А якщо не пам'ятаєте, прочитайте з цієї нагоди той роман, бо він знаменито малює паризьке життя другої половини XVIII віку...

Мандруючи по набережній Конті, цікавитиметесь, може, менш старовинними будівками на лівому боці, ніж славнозвісними рундучками букіністів. Вони тягнуться з набережної Конті (19 рундучків), вздовж Сени, набережними Малаке (10 рундучків) й Вольтера (8 рундучків), аж до Королівського мосту. Париж, як писав Габріель Ганото, є єдине в світі місто, що посідає свою бібліотеку на чистому повітрі. Анатоль Франс, що народився ось тут недалеко, в будинку № 19 Quai Malaquais, пізніше, коли вже мешкав у розкішному будинку, в своїй відомій відлі Саїд, залишав принаймні раз на тиждень той справжній палац, щоб відвідати своїх старих друзів-букіністів...

Весною, влітку, ранньої осені, за гарних зимових днів — біля цих рундучків купляться люди, різних націй, різного походження, що їх об'єднує одне — любов до минулого. Поволі та поважно, ступають вони коло рундуків, що їх заржавілі замки є свідками кількасотлітньої давнини.

Та ось, око мандрівника впало на якусь поживклу оправу або на багато-обшійчий наголовок, і вмить він з цілою головою зануриться у рундучок букініста...

Проминули, мабуть назавжди, ті часи, коли на рундучках можна було за дрібний гріш відшукати перше видання Мольєра чи Вольтєра, або якийсь невідомий малюнок Ватто. Про таке диво нині можна знайти згадку лише в споминах першої половини XIX віку. Сьогодні букіністи добре знають ціну свого краму. Але покупці, все ж таки, не траплять надії відшукати щось незвичайне, а головню — дешево... В цих бо на-хідках є певна насолода.

Багато французьких письменників присвятило чимало гарних сторінок сенським букіністам, про кого вже існує ціла література.

Скільки розкинено в різних «Споминах» анекдотів про цих букіністів, що існували вже 1610 року!.. З того часу, незважаючи на різні королівські укази, сварки зі справжніми книгарями, букіністи продовжують своє життя під доглядом Префектури Сєни.

Одного разу якась парижанка, мандруючи по набережній Конті зі своїм чоловіком, голосно скрикнула: «Хто може купувати такий старий мотлох?». Але «батько Фуа», сивий букініст, чувши це, підвівся зі стільця, де ніби куняв, і гордо відповів наївній парижанці: «Ce sont les savants, Madame», («Це — вчені, пані).

1730 року біля них самих рундучків блукав Григор Орлик, шукаючи для батька, що не вдалося далекому Солуні, примірник Бопляна, але не знайшов, і мусів відійти, що «видання Бопляна, вже якихось 50 років, вичерпане»...

Ледве чи можна зарахувати мене до цеху справжніх книголюбів, а проте й я не раз мандрував коло рундучків паризькими набережними і щось приносив додому з книжкових їх багатств. Але з того лише дві книжки варт тут відзначити. Перша — *Recueil de piéces historiques sur la reine Anne ou Agnès l'épouse de Henri Ier, roi de France, et fille de Jaroslaf Ier, Grand Duc de Russie. Avec une notice et des remarques du Prince Alexandre Labanoff de Rostoff, aide-de-camp de S.M. l'Empereur de toutes les Russies. Paris. Typographie de Firmin Didot, Imprimeur du Roi, Rue Jacob, N° 24, 1825. XXII, 60 сторінок.*

Рюрикович, князь Олександр Лобанов-Ростовський, зацікавився Анною Ярославною, присвятив багато років відшуканню по французьких бібліотеках і архівах грамот і хартій, що в них фігурує донька Ярослава. Наслідок цих розшуків — у книжці, що її заголовок я подав вище. До книжки додане факсиміле грамоти Філіппа Першого (1060 р.) славному Сен-Деніському абатству. В цій грамоті стоїть відомий підпис † Agnès Begine, що ним ось вже сто років займаються слов'янські філологи... Коли до всього цього додати, що книжка князя Лобанова-Ростовського мала наклад сто примірників і що мій примірник має тогочасну оправу, легко зрозуміти, чому я такий задоволений з цієї знахідки в сенських рундучках. Сьогоднішній мандрівник зверне увагу на ім'я «королівського друкаря», що видав книжку про Анну Ярославну. Це ж славний Дідо, що надав своє ім'я черенкам, які й тепер вживаються у французьких друкарнях. Видавництво Дідо й сьогодні міститься в тому ж самому будинку, № 24, при вулиці Якова (rue Jacob), що лежить недалеко від набережної Конті...

Друга книжка, що я її знайшов 4-го червня 1927 року, у букініста на набережній Конті, це — «Кобзар» 1860 року, з автографом Тараса Шевченка. (Див. про це «Україна», ч. 3, стор. 185).

**

Кілька кроків по набережній Конті, й ми на Мості мистецтв (Pont des Arts). Коли ясного сонячного дня, або місячної ночі, опинишся на цьому мості, — перед тобою чарівна картина. Бачиш Сену, що своїми кораблями й дала назву французькій столиці (до V віку вона звалася «Лютетія»; слово «Parisii» походить від кельтійського слова «Par» — корабель), Сену, що її так гарно змалював римський цесар Юліян у своїй праці «Мізопогон»: «чисті воли Сени приємні на вигляд і чудові для пиття», що, як співав Расін, має «найсолодше в світі повітря...», Сену, що її описували в своїх романах сучасні нам французькі письменники: Жюльєн Грін, Жіраду, Мак Орлян...

Коли дістанешся до якогось визначного міста, що його досі ти знав тільки з читання, негайно простуєш до місця, що найбільш упало тобі в пам'ятку під час читання. Що в Парижі таке для уяви найтривкіше?..

Сена з Моста мистецтв!.. Ніде в світі я не бачив такої гармонії між природою й тим, що люди додали до неї. Гармонія між небом і землею, між шумом і тишею, між минулим і сучасним.. Кинеш оком з цього мосту, і перед тобою цілий Париж, з його мистецтвом. З одного боку: Лувр, Тюільрі, Елізейські Поля, а ще далі — Трокадеро. Це, так би мовити, новий Париж. А глянеш в інший бік — встає цілий старовинний Париж з безліччю спогадів: Палата Правосуддя, Собор Паризької Богоматері, Сен-Жермен д'Оксеруа...

Вночі всі ці пам'ятки минулого набирають якоїсь незвичайної величності. Місяць кидає на стародавні мурі, свідків століть, своє срібне проміння, й перед тобою вириває якийсь особливий Париж, срібний Париж...

Коли, стоячи на цьому мості, кинеш оком на «Лівий берег», бачиш підніжжя, що на ньому недавно ще стояла статуя Вольтера, праці Кейе (Caillé), яку німі за часів займанщини спрофанували й зняли, нібито відчуваючи, що в «німенькому» Парижі не було місця для того, хто був втіленням найкращих рис французької мови.

Саме проти Мосту мистецтв, на набережній Малак (Quai Malaquai), — зіпсоване слово з Mal-à-quals, — стоїть Французький Інститут (Institut de France), з його відомою куполою, що засідали під нею є найтаємніша мрія кожного французького вченого, письменника, а то й генерала, дипломата й політичного діяча, бо між 40 «незмирущими», що складають «Французьку Академію», є й політичні діячі.

Але про цей будинок — наступного разу.

Ілько Боршак

Не відзначений належно ювілей

(НА БЕРЕГАХ ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРІВ В. ВИННИЧЕНКА)

27-го липня цього року Володимирові Винниченкові минуло 70 років, що й відзначила українська преса; правда, далеко не вся і в таких виразах, що науковець може мати до цього лише застереження. Одні голоси були наївно суперлятивні (а все, що є суперлятивне, не є поважне, як твердив Талейран); інші, знову таки, ганили громадсько-політичну діяльність цього видатного українського письменника, і то так, що ювілят уважав за доконечне видрукувати «Маленьке пояснення» («Українські Вісті», Новий Ульм, 10. VIII. 1950 р.), де оповів свої громадсько-політичні погляди, почавши від давніх часів. Усе це ми вважаємо великим непорозумінням, нездоровим явищем сучасного українського лихоліття. Про громадсько-політичну діяльність В. Винниченка судитиме історія, і ніхто, — підкреслюю ніхто, навіть і сам ювілят, — не може сьогодні передбачити, який буде вирок історії за 100 років. Винниченко бо, під цим оглядом, належить історії, яку він творив, творив фактами, що їх, як твердили давні греки, навіть боги не можуть змінити. Це не значить, що Редакція «України» не має свого погляду на громадсько-політичного діяча В. Винниченка, але вона є свідома, що цей погляд, погляд сучасників, не має жодного значення в історичній перспективі, та й не місце такому поглядові в науковому органі. Зазначимо хіба, що «політика» значною мірою ~~впливає на~~ деякі літературні твори Винниченка. Але це, зрештою, доля всіх письменників, що водночас є політичними діячами.

Натомість, годиться нашому органі подати кілька уваг на берегах літературних творів ювілята, що їх удалося нам роздобути в Парижі. Бо добра річ ювілеїв письменників це те, що вони спонукують читати або перерхувати їх твори.

**

Що вражає насамперед у творах Винниченка — це його великий хист оповідача, що вже впадає в око в першому його творі «Краса й сила» (1902 р.). Цей хист залишився такий же могутній у романі, який вийшов у 1950 р., «Нова заповідь». Читаючи Винниченка, ніколи не нудишся; хоч він ніколи не писав поліційних романів, але його романи читаються, як такі. А, кінець-кінцем, слава письменника — це, щоб його твори читалися.

Коли порівняєш зміст Винниченкових творів з попередньою українською літературою, — а таке порівняння доконечне, — зразу бачиш, що Винниченко приніс до неї нові сюжети. До Винниченка українська література була здебільшого етнографічною літературою, що в ній селяни є головні герої. Правда, Винниченко не відмовляється цілком від селянської тематики, він боліє стражданнями, що їх зазнає селянська маса від поміщиків капіталістів. Згадаймо хоч би повість «Голота» (1904), з такими цікавими типами, як Андрій, Трохим, Маринка, Калина. Щодо панства в повісті «Голота», то воно тільки бенкетує й провадить розпусне життя... Відчувається, що тут автор, як то кажуть, згущує фарби, ба навіть переборщує. Те саме можна сказати й про інші твори, де Винниченко малює соціальні контрасти між селянами, робітниками з селян і

панамі, як «Біла машини», «Кумедія з Костем», «Кузь та Грицинь», «Хто ворог», «Раб краси»...

Проте Винниченко глибше, з більшою спостережливістю, ніж Нечуй-Левицький, наприклад, відтворив типи давнього селянства, що змагається з панамі. У всіх них творах видко сильний талант, талант бентежний, немилосердний, навіть жорстокий, що іноді переходить в якийсь садизм.

Та Винниченко не обмежується лише селянською тематикою. Він перший, як ніхто до нього, зайнявся українським міським життям.

Винниченко зупиняється залюбки на занепаді й виродженні буржуазії. Повісті «Заручини», «Дрібниця», зі згаданою тематикою, читаються й сьогодні з великою цікавістю, але теперішній читач не може позбутися думки, що автор надто перебільшує процес розкладу й виродження представників «буржуазної класи». Головний герой, наприклад, у повісті «Дрібниця», Олександр Петрович, неймовірно парадоксальний. Певно, що такі люди бували, але щоб вони були «типами», до того ж в українському суспільстві, маємо сумніви. Справжнє життя куди складніше й дає воно більше відтінків, ніж брутално жорстокі малюнки Винниченківських повістей. Але ці міркування виникають у читача вже пізніше, бо, читаючи ті повісті, він цілком — під чаром автора.

Винниченко є не абиякий романіст. Він спостерігає добре й швидко. Але йде до своєї мети, переважно, просто, часами давиться на речі й події очима репортера: іноді, читаючи його твори, ти маєш враження, що в них є багато, хоч і талановитого, репортажу, бо він уміє оживляти своє оповідання й знає вагу слова, хоч пурист української мови знайде в нього не один русизм. Його герої є живі постаті. Зі звичайнісінького факту Винниченко може створити роман.

«По-свій!», «Божки», — це романи, де автор малює українське міське суспільство на тлі подій, що сталися в колишній Росії, в добу між двома революціями, 1905 і 1917 рр. Цю тематику в українську літературу перший запровадив також Винниченко. Всі риси, що про них ми вище згадували, тут яскраво виступають: фотографування осіб, згущування фарб у малюнку, що іноді межує з памфлетом, якась надмірна жорстокість автора в змалюванні постатів... Усе ж таки ці романи мають певне історичне значення: вони бо показують, — хоч іноді й у «кривому дзеркалі», — те оточення, що з нього вийшли потім діячі української революції 1917 року.

Є одна тема, якій автор забагато присвятив уваги в цих романах і яка сьогодні залишке байдужим читача, а не раз навіть і дратує його. Це статтєва проблема. Чи дійсно вона відіграла таку ролі в українському суспільстві 1905-1917 рр.? Як сучасник автора і як історик, уважаємо, що ролі статтєвої проблеми в нашому суспільстві була не більша й не менша, як за всіх дів людства. Особливе підкреслення її в Винниченка є певна данина моді, яка тоді була досить поширена в російській літературі, що теж, зрештою, не було нічим оригінальним. Цю статтєву пошесть у літературі викликав тоді голосний твір «Стать і вдача» австрійця Вайнінгера. Сьогодні людство має інші турботи, ніж проблеми шлюбу й тіла; зрештою, французи краще оповідають про такі речі...

«Рівновага» — роман з життя російської й української еміграції після революції 1905 р. (теж нова тема в українській літературі). Але су-

часна українська еміграція, переживши такі бурхливі часи, ледве чи знайде в цьому романі щось подібне до теперішнього життя: надто змінилися обставини.

Найвидатніший роман Винниченка це, на нашу думку, «Записки Кирпатого Мефістофеля» (1917 р.). Головний його герой, Михайлюк, — тип, без сумніву, негативний, що в ньому автор зібрав усі риси, які він понадавав раніш різним своїм героям. Це розумна, але аморальна, людина, що кохається у власних фізичних інстинктах, що зрадив колишніх своїх товаришів революціонерів задля «міщанського щастя» (новітнє втілення «розкоші турецької для лакомства нещасного»). Безперечно, чимало в цьому романі є штучного, але талант автора такий могутній, що що штучність не бачиш, читаючи роман, в якому особливо гарно змальовані жіночі постаті. Таких жіночих постатей ніхто в українській літературі до Винниченка не змальовав.

«Хочу» (1916 р.) — це, може, найцікавіший з національного українського погляду роман Винниченка. Це бурхливий і палкий протест-відповідь ворогам і ліквідаторам українського національного руху, протест, правда, марксиста, що не раз обмежує його силу, як кожний односторонній протест. Винниченко створив тут типи, що всі бачили після революції 1917 р.: ліберальних російських інтелігентів, що не можуть сприйняти органічно український рух, патріота-марксиста, що хоче поєднати національне визволення України з соціальним, «малоросів», «меценатів» української культури, примітивних шовіністів... У повістях і романах Винниченка особливе місце займає мораль. Автор бо належить до тих письменників, що вважали своєю місією подавати читачам моральну науку: це є вплив російської літератури, де проблема моралі завжди відігравала велику роль. Але мораль, що її оспівує Винниченко (його повість «Чесність з собою» набрала великої популярності), це є «соціалістична» мораль, яку автор висовує проти моралі «буржуазної». Ця «соціалістична» мораль підносить на високий щабель статеві інстинкти, відкидає «буржуазний» шлюб, а проповідує «вільне кохання», визнає проституцію, не визнає Церкви, як «забобону»...

Треба визнати, що тут Винниченко виявився добрим спостерігачем, вся бо інтелігенція в колишній Росії, особливо та інтелігенція, що керувалася «соціалістичною» мораллю, з такою любов'ю оспіваною у Винниченкових романах, була цілком безвірна, живучи давніми гаслами позитивізму й матеріалізму 60-х і 70-х років XIX в., які, в свою чергу, прийшли на зміну французьким матеріалістичним ідеям ще другої половини XVIII віку. Чи ця інтелігенція виграла від своєї безвірності? Поставити таке питання — це вже відповісти на нього.

Отже, мораль Винниченкових героїв, це — мораль надлюдини, що для неї не писані ні божеські, ні людські закони. Є в тій моралі щось від Достоєвського й Ніцше. Захопившись нею, Винниченко захотів прицепити її українському суспільству і ревно проповідував цю мораль словами і вчинками своїх героїв. Що саме така мораль дає в житті, ми цьому були і є свідки. Саме ця «мораль» деяких творів Винниченкових творів, як нам здається, завжди буде тим, що змусить не одного якщо не триматися далеко від тих творів, то принаймні тримати далеко від них молодь...

Такі є уваги, що виникли в нас по перечитанні тих книг Винниченка, що їх ми могли здобути, а вони не становлять і десятої частини його

творів. Винниченко є так само талановитий драматург і не абиякий мемуарист. «Відродження нації» (1920), хоч там є довгі повторення й не раз сухі резонерські міркування, є справжній твір мемуариста, якщо, очевидно, не змішувати мемуарів з історією, що є відмінні літературні жанри.

Отже, незважаючи ні на що, подобається це нам, чи не подобається, але Винниченко і новими сюжетами, і композицією, і стилем своїх творів — усім своїм літературним доробком — довів, що він є, безперечно, письменником з Божої ласки. Можна лише пошкодувати, що західний світ і досі не є ознайомлений з його творами, а серед них є такі, що були б цікаві навіть для вибагливого західноєвропейського читача.

Талант Винниченка з роками не ослабнув, що видно хоч би з його останнього роману «Нова Заповідь», про що ми пишемо окремо і на іншому місці.

Але, прочитавши з захопленням цей роман, що порушує всесвітні проблеми, ми тим більше хотіли б мати з-під пера Винниченка українську епопею останнього лихоліття, яку тільки його талант зможе гідно увічнити.

Винниченко поєднав у своїх творах ідею з формою. Він не поділяє твердження Романа Роллана, що форма того, що пише автор, не має жодного значення. Але водночас Винниченко не пішов слідами тих, що, як Жід чи Валері, проголосили догму стилю, нехтуючи ідеєю. Винниченкові твори залюбки читатимуться й годі, коли його вже не буде на землі. Гете мав рацію, кажучи, що прикметою справжнього таланту є помертве збільшення кола його читачів.

Побажаємо ж Винниченкові, з нагоди його 70-ліття, доброго здоров'я й дальшої праці, що її межі й сюжети було б тут просто смішно накреслювати. У вільній країні, де «свобода» не є лише пропагандивним гаслом, письменник є вільний творити так, як йому диктує його сумління. Тому саме Володимир Винниченко святкує свій ювілей під шляхетним сонцем «солодкої» Франції, у країні Декарта, Гюго й Мішле, а не

На нашій славній Україні,
На нашій — не своїй землі...

Ювілят належить бо до «останнього каре» тих українських вільних письменників, генерації вікопомного 1917 року, що воліли смерть, каторгу або вигнання, бо не можуть вони сприйняти тоталітарних ідей, де б ці ідеї не існували. Володимир Винниченко воліє жити у Франції, їсти гіркий хліб вигнання, зазнавати несправедливих закидів, іноді й п'якування деяких нестерпимих українських емігрантських кіл, але жити й творити вільною людиною, ніж бути членом Верховної Ради, орденношосцем і сталінським лавреатом, а за це бути слухняним рабом.

Діалектна основа української літературної мови

Усвідомивши єдність усіх племінних відмін українського народу “од Висли до Кубані”, перші діячі нашого відродження й справу творення української літературної мови спочатку зрозуміли були як проблему злиття (синтезу) всіх українських наріч та говорів. Найперше цю ідею висунули східньо-українські діячі, харківські романтики 30-40-х р.р. Один із них, А. Метлинський, у своїх “Замітках о южно-русскомъ языкѣ”, писав, що західньо-українські особливості “могли бы быть съ пользою введены въ языкъ малоруссовъ”. І він, справді, уживав цих особливостей у мові своїх поезій, напр., у “Думах червонорусця” Те саме робив і М. Костомаров у своїх текстах.

Цієї ж думки про потребу синтезувати всі говори в одній літературній мові буда й більшість українських діячів другої половини ХІХ в., упорядники словників (М. Закревський, К. Шейковський, Ф. Пискунов, М. Левченко, Є. Желехівський, М. Комаров), що намагалися брати в свої збірки все лексичне багатство української мови, незалежно від його діалектного походження, діяльніші з письменників тощо. Так, кубанський письменник *Мова* (Лимарський) висловлював побажання, щоб у творенні української літературної мови “ми (східні українці, — В. Ч.) на їх (галичан, — В. Ч.), а вони на час читали... живий і дуже корисний... вплив” (1). Олена Пчілка писала в “Передмові” до своїх перекладів з М. Гоголя (1881 р.): “Отже таки й здається, що уважне єднання лівобережного говору з правобережним було б найкориснішим при знаходках та упорядкуванні нашої літературної мови”. (2).

Але перехід від “теорії” до діла, життєва потреба дати єдину, нормативно-внормовану літературну мову, показали, що такий проєкт — нездійсненна річ. Патріотична настанова нахилилася на закон мовного розвитку, згідно з яким літературні мови творяться на основі одного якогось діалекту, а інші діалекти звичайно нехтуються. Отже й на українському ґрунті кінець-кітцем виникла проблема, який діалект живої народньої мови треба взяти за основу літературної мови. А як саме на цьому історичному етапі (у другій половині ХІХ в.) обставини склалися були так (заборона українства в Росії і нілги для українців в Австрії), що поряд із започаткованою раніш на Наддніпрянщині літературною мовою стала творитися й літературна мова в Галичині, то й виникла боротьба між “східніми” (умовно кажучи) і “західніми” говорами. Найперше, здебільш, заговорив про це великий прихильник злиття, М. Костомаров. “А що про Червону Русь кажете, — писав він 1863 р. в листі до О. Кошелева, — так вона не єдиним правомисом одрізнялася од нас, але й мовою; нехай вона до нас прихизяється, а не ми до неї. Самі розумні русини так говорять”. (3). Так само поставився до цього й П. Куліш. “Коли ж ви (галичани, — В. Ч.) стоїте за свої сеобини, то сим виявляєте вузькість своєї тенденції. Ми хочемо, щоб нас читала не одна Україна, а також і Галичина, чого й доказуємо не одним Шевченком, а ви бажаєте писати (тільки) для своєї Галичини... Ваша свідомість буде наслідям самої бібліографії доти, поки Галичина не злізється духом своїм з Україною в одне тіло”. (4). Проти “галичанення” української

1) Зб. «За сто лѣт». III, 1927 р.

2) Юрій Шерех: «Галичина в формуванні нової української мови», Літературно-науковий збірник, Ганновер, 1946.

3) Подаю за Шереховсю працею «Мовна дискусія 1891-93 років і участь у ній Франка», «Рідне Слово», ч. 6 за 1945 р.

4) О. Мажовей «П. О. Куліш», Львів, 1900, стор. 133.

мови були, як відомо, І. Нечуй-Левицький, В. Самійленко й інші. Навіть О. Пчілка "галичаєння" як такого не схвалювала, як про це вона каже в своїй "Автобіографії". (5).

Нарешті ця проблема набула такої гостроти, що на початку 90-х років виникла справжня мовна дискусія. Розпочав її В. Грінченко в "Праді", IX, за 1891 р., в статті під заголовком "Галицькі вірші". Із "східнього" боку в дискусії взяли участь ще А. Кримський, М. Школиченко; з "західнього" — І. Франко, І. Кокорудз, Лосун.

"Східні" автори відзначили в галицькому мовотворенні такі негативні з погляду всеукраїнства моменти: 1) Галичина не може вестися перед у творенні української літературної мови, бо з неї тільки невелика частина України (Грінченко: "Що таке Галичина? Частина великої України-Руси, така сама частина, як Буковина, Київщина, Полтавщина, Херсонщина". "Язика галицько-руського не може бути, як не може бути язика херсонсько-українського"); 2) витворена в Галичині книжна мова — це макаронічне "язичіє", незрозуміле величезній більшості українського народу (Грінченко: "Дуже помилялися ті земляки, які думали досі, що в Галичині тільки одне "язичіє", — московське: навпаки, є й друге, — рутенське"); 3) ця галицька мова відбігла від мови перших творців української літературної мови — Котляревського, Кітки, Шевченка...

Висновок із цього "східні" автори (Грінченко й Кримський) робили такий, що творення української літературної мови в інтересах всеукраїнської єдності треба вдалі рішуче спрямувати на "надніпрянську мову", як вони тоді загально казали.

Супроти цього галицькі автори висували: 1) стару тезу, що мовляв, усі українські говори мають право на використання їх у літературній мові (Ів. Франко: "Народ, з його мовою, звичаями й творчістю, не сходячи зі спільної української основи, все таки проявляє багато відтінків, котрих годі не бачити, на котрі тяжко гніватися. Ані звінчити, ані замалати тих відтінків не можна, та чи й треба. Адже се не жадне крадене добро, а здобутки дійової праці, котрі чомусь же народились і повинні вийти на користь цілості"); 2) що тільки Галичина має всі суспільні умови для творення літературної мови (І. Кокорудз: "На Україні по нещаснім указі 1876 р. обмежено розвій язика так великого народу... В... широкім ужитті, як є широкі течії життя людського, найштовся язик руський в Галичині. Ним ту вітає ся цісари; вислошує ся мови політичні в соймі, ним викладає ся всі предмети в гімназіях; він розлягає ся з катедр університетських, ним пишуть ся листи і розправи філософічні, педагогічні, історичні, математичні, фізичні, правничі і т. д. О скільки ширший круг ужиття, о скільки ширший его розвій". "Щод час, коли на Україні рідко язик українсько-руський є розговорним між тамошньою інтелігенцією, то в Галичині говорять ним як в простій хаті, так і в найдеlegantнішій салоні").

Але, незважаючи на це, — на кон'юнктуру перевагу Галичини, — становище "східніх" авторів було сильніше, бо було у згоді з живим процесом розвитку української літературної мови. А той розвиток делав дуже зрієн-товувавсь на одне наріччя, південно-східне, залишаючи збоку не тільки галицькі говори, а й говори всього північно-західнього Правобережжя (Волині, Подлясся, Підляшшя).

Тим то серед українських діячів, — уже пізніше, в ХХ стол., — ставало чимраз менше прихильників "теорії" злиття говорів. Її зреклася в оглядному навіть галицькі діячі, такі, як І. Франко, що, переважаючи пізніше свої давні

5) «Сповідання», 1929 р. Київ.

творі, виправляв у них мову за східними зразками. А такі галицько-українські учені вже нашого часу, як О. Колесса, І. Зілинський, В. Сімович, редактор "Правовисного словника" 1942 р. О. Панейко, Я. Рудницький та інші, визнали вже рішуче "східню" одвоідіалектну основу української літературної мови. Взагалі цього погляду дотримуються тепер більшість українських мовознавців, незалежно від їхнього походження.

Проте й "теорія злиття" не вмерла нізком ще й у наші дні. Вона досить поширена серед нашої "немовознавчої" інтелігенції, "східньої" й "західньої" (серед останньої, зрозуміла річ, більше). Ба більше: є окремі прихильники її й серед мовознавців. Можна тут згадати акад. С. Смаль-Стоцького, що ще в 20-х роках боронив її, хоч правда тільки в сумарних висловлюваннях (у статті "Правовисна справа", "Україна", ч. 3, за 1927 р.; у статті "Українська літературна мова", "Україна", ч. 4, за 1928 р.), або Ю. Шереха, автора спеціальної праці про ролі Галичини в творенні української літературної мови.

Тим то виникає потреба ще раз обговорити цю справу на підставі теоретичних досягів сучасної науки про мову взагалі, з'ясувати у зв'язку з цим питання про взаємини між окремими мовними одиницями, питання про змішування й схрещування мов (це не те саме), а також визначити поняття мовної основи та засади творення літературної мови.

1.

В українській літературній мові є позадіалектні риси, себто риси, властиві всім (або майже всім) наріччям української мови. Це, передусім, спільнослов'янські перші української мови взагалі (їх найбільше в лексиці: я, їти, жити, земля, дубини...), далі — спільносхідньо-слов'янські (повноголос: "О" з "Е" на початку слова: озеро: "Ч" з "КГ", "ТJ": ніч, свічка) і, нарешті, спільноукраїнські, що, з одного боку, в'яжуть (разем із спільнослов'янськими та спільносхідньо-слов'янськими явищами) її наріччя та говори в одно більше ціле, а, з другого, — творять її окремішність супроти інших слов'янських мов. Цих останніх рис теж небагато. Це: твердість приголосних перед "Е" й "І" (тепер "И": день, сила); дзвінко-протиснений гортанний звук "Г" (гоміи); "О" з "Е" всередині слова, незалежно від наголосу, після шелесних, та "J" перед складами з "А", "О", "У", "И" (з "Ы") й перед твердими приголосними (жонатий, пишло, шийок, чорний); тверді губні ("В", "П", "В", "М", і "Ф"); дзвінки африкати "ДЖ", "ДЗ" (в окремих словах); чергування "Г", "К", "Х" — "З", "Ц", "С" у відмінкових формах іменника; часткове зберігання ключної форми; стягнені членні форми прикметників (добра, добре); нарісток "ЩІ" (лінощі); давноминулий час у дієслові; узгодження вищого й найвищого ступенів порівняння з керівним членом словосполучки; безособові звертти типу "козаченька вбито"; деякі керування дієслів, як от "визнати чого", "навчитись чого", "дякувати кому" тощо.

З цього переліку видно, як мало насправді загальноукраїнських рис. До них, як бачимо, не належать навіть такі яскраві явища, як "І" з давніх "О" й "Е" в закритому складі (кінь, осівь) та "І" з "Ъ" (світ), незалежні від наголосу, бо ж цих рис нема в північному наріччі з його переходною смуглою, а також у деяких карпатських говорах південно-західнього варієтти⁶⁾.

Та попри це, оті загальні, спільноукраїнські риси таки *створять загальну ("органічну") основу української мови з усіх її історичних внутрішньо- й зовнішньомовних виразів*. На цій основі зародилося усвідомлення її, як окремої, самостійної одиниці серед інших слов'янських мов, а також виникла ідея однієї,

⁶⁾ Я дотримуюсь поділу української мови на північне, південно-східнє і південно-західнє наріччя (останнє з окремою карпатською групою говорів).

спільної для всіх українців, літературної мови. А що ініціаторами творення цієї літературної мови були українці центральної Наддніпрянищини й Лівобережжя (Полтавщина, південна Київщина, почасти Харківщина), то їхнє наріччя, південно-східне, й лягло в її основу. Сталося ж це, либів, не випадково. У цій частині України найвиразніше на той час збереглися етнічна окремішність українського народу, а також пам'ять про недавні ще форми української державности — Гетьманщину та Запорозжя.

Та й саме це наріччя, на щастя для української культури, мало декілька позитивних для такої його ролі (бути основою української літературної мови) особливостей, а саме: а) воно було з-між усіх українських нарічч найяскравіше супроти інших слов'янських мов (мало, крім усіх згаданих спільноукраїнських рис, ще й такі, як "І" з "О" й "Е", "І" з "Б" незалежно від наголосу, й інші); б) було найменше залечнене чужомовними (слов'янськими) впливами (згадаймо вплив білоруської мови — акання, дзекання — в північно-українському наріччі, польські впливи в говорах Галичини — шьвіт, жьвір, лексичні запозички тощо); в) було діалектно найодноманітніше; г) було найпоступовіше в тенденціях свого розвитку (наявність найновіших змін і відсутність архаїчних рис); ґ) належало найбільшій частині українського народу, засягаючи великий простір української землі, разом з колонізаційними островами, розкиданими аж до Далекого Сходу. (7).

Дальша історія української літературної мови аж до наших днів — це змагання цього південно-східного наріччя з іншими українськими наріччями та говорами. Це змагання точилося з різними, сказати б, успіхами, залежно від різних змінливих історичних обставин. Коли українська літературна мова була в Росії в другій половині XIX в. заборонена, а в Австрії, до якої входила тоді Галичина та Буковина, вавтаки, зайшли сприятливі для українського культурного життя конституційні часи, тоді позиції цього наріччя дуже були похитнуті. Але голеси наддніпрянських діячів, а особливо згадувана вище мовна дискусія 90-х років, показали, що південно-східне наріччя не піддавалось. Ці голеси й ця дискусія нагадали про історичні й діалектно-мовні переваги цього наріччя.

Полегшення для української літературної мови після 1905 р. в Росії знов додали силу цьому наріччю, а нова українська держава, що виникла передусім на східних землях, надала українській літературній мові у її "східньому варіанті" державного авторитету, і через українізацію 20-х років: через школу, пресу, театр, державні установи тощо, остаточно закріпила це наріччя в ролі основного. Недавнє приєднання всіх західних українських земель до УРСР поширило "східні" форми (на жаль, уже з деякими елементами русифікації, методами державного примусу) і на Західню Україну. Цей останній етап (мінус, звичайно, русифікаційні тенденції, що їх силоміць накладають у радянській державі), і треба мати на увазі, коли говоримо про діалектну основу сучасної у вузькому розумінні, української літературної мови. (8). Цей етап характеризується певними граматичними і лексичними нормами нашого всеосяжного культурного мововжитку. Діалектну ж основу цих норм досить легко можна визначити шляхом зіставлення з якими хоч би формальними особливостями різних українських нарічч.

7) Щоб скінчити останнє, досить подумати про те, чи можна було б, наприклад, 1926-32 рр. поновити українізацію аж до Далекого Сходу, якби українська літературна мова була збудована, припустім, на галицьких говорах з їх численними особливостями в лексичній, морфологій і синтаксисі.

8) У широкому розумінні наша нова літературна мова — це мова в'д Котляревського починаючи, бо наш шлюб усвідомлює її як свою, але ж не всі явища цієї мови входять у норми сучасної української літературної мови.

З огляду на категорійну природу формально-мовних явищ, що дає змогу їх класифікувати, себто уявити у вигляді небагатьох асоціативних рядів, це зіставлення можна подати, як статистичне зведення найскраєніших фактів. Звичайна річ, що в підрахунках цих фактів не може бути абсолютної висчерпності, бо ж самі діалектні риси не раз бувають такі невиразні, що їх трудно віднести до певного наріччя чи говору (наприклад, деякі явища переходової смуги, від українських південних наріч до північного). Зведення діалектних явищ, що його ми маємо хоч би, наприклад, у М. Наконечного ("Програма української діалектології", 1941 р.), таки дає змогу робити з такою зіставлення переконливі висновки.

Візьмімо спочатку північне наріччя. — Із 18 фонетичних явищ *північного наріччя* тільки дев'ять входять до літературної мови, та й то ті, що збігаються з південно-східним наріччям: зберігання дзвінкості приголосних перед глухими і наприкінці слова (рибка, дуб) та "середнє" "І". Із 16 морфологічних особливостей увійшло до літературної мови 8, але з-між них аж 6 спільних з південно-східним наріччям: це властиве більшості його говорів різніювання твердих і м'яких відмінкових закінчень в іменнику -ом, -ою, -ем, -єю; обидві форми майбутнього часу: "буду писати" й "писатиму"; закінчення в родовому відмінку іменника -ей (людей, властиве не всім говорам); відсутність у більшості говорів форм "м'я, ти, ся, ми, ти, си"; відсутність у більшості говорів складених архаїчних дієслівних форм з допоміжним дієсловом "(сь)м. ес(и)"; наявність у більшості говорів числівникових форм "одні, чотири". Отже, всі ці риси — часткові для північного наріччя (вони відсутні в західних його говорах), і цим теж зумовлюється його значення в літературній мові. Дві морфологічні особливості цього наріччя ще тільки увійшли до літературної мови, а ще й витрутили відповідні форми південно-східного наріччя. Це закінчення "-ть" у 3-ій особі дієслів другої відміни (він ходить) і форми дієслів теперішнього часу з чергуванням "д — дж" (водити — веду), "з — ж" (взяти — возу), "с — ш" (носити — ношу). Тільки ж закріплення цих форм у нашій літературній мові сталося з багатьох причин, не тільки тієї, що вони є в цьому наріччі. Вони ж є ще в південно-західному, що через Галичину могла поширитися цьому закріпленню, є в смугі переходних говорів від південних наріч до північного, а найголовніше, що їх мають ті говори південної Київщини та Полтавщини, які К. Михальчук назвав "центральне-українським піднаріччям". Тим то вони й є в мові Котляревського і в Шевченковій мові, себто в мові фактичних творців основи нашої літературної мови. Нарешті, можна відзначити, що тут могла вплинути й мова українського фольклору (пісень, дум), у якій ці форми збереглися, а також стара книжна традиція, що її, безперечно, відчували, як певну стилізо-граматичну модель, і Котляревський і Шевченко. Отже, можна сказати, що насправді ні одне суто-північне явище, таке, може, як дифтонги, чи наросток "ухна" (девушка), не увійшло до літературної мови. Явища афери, дуже поширеного в цьому наріччі, уживав доволі часто чернігівець П. Тичина ("Три сини юнаки, да се 'дзакі"), але воно не увійшло за межі його індивідуальної мови. Форму давального відмінка в іменниках чоловічого роду на "-у" (брату) накладають остаточно часом українській мові русифікатори, але в вільному змаганні з південним "-ові" ця (перша) форма повинна зникнути. Штучно рекомендована в деяких посібниках, зокрема галицьких, конструкція типу "Тарасу Шевченкові", теж, на мою думку, не збережеться, бо такої комбінації не знає ані один живий говір української мови. Ця форма можлива тільки або в таких іменниках, як "Батьку", або як архаїзм у висловах "молитись Богу", чи "козацькому роду нема переводу". Алеж тут північне наріччя ні при чім!

Візьмімо далі особливості **південно-західного наріччя**, з окремою карпатською групою говорів. — З 15-ти фонетичних рис, властивих не всім, а тільки більшості з його численних говорів (воно бо дуже перістке в діалектному розумінні), тільки дві увійшли до літературної мови: “І” з давніх “О” й “Е” в закритому складі та “І” з “Ъ”. Алеж обидві ці риси спільні з південно-східним наріччям! Зате ні одна спеціально-західна фонетична риса, чи то таке яскраве явище, як надмірно м’які “С” (шв’ят), “З” (жв’ір), “Ц” (чв’іт), чи твердість губних та “Р” в такій позиції, як от бѣур, (біуро), бур’як, не увійшла до літературної мови. З 17-ти морфологічних його особливостей три увійшло до літературної мови. Але дві з них спільні з північно-українським наріччям (ходить, ходжу), до того ще одна з них в багатьох говорах цього наріччя не зовсім тотожна з формою літературної мови (ходить, а не ходить), а третя (добрий) спільна з південно-східним наріччям. Отже й з морфологічних особливостей цього наріччя ні одна самостійна риса не увійшла до літературної мови, зокрема зовсім відкинуті такі яскраві явища, як форми “булам”, “булите”, чи рухомість частки “ся” (за винятком одного вислову: “як ся маєте”, але він є й у Хотинському). А воно ж, це наріччя, як наріччя в осн. вному Галичині (хоч його східна межа сягає до лінії Бердичів — Гумань — Балта), у другій половині XIX стол. стало було трохи чи не основою твореній тоді в Галичині літературної мови! Так устиг вивітрився до нашого часу з української літературної мови колишній вплив цього наріччя!

Щодо **південно-східного наріччя**. — З 12-ти фонетичних його особливостей, усі, як одна, увійшли до літературної мови. Поза літературною мовою залишилися тільки деякі дрібніші говіркові явища, інакше кажучи, що їх, наприклад, Набережний навіть не бере окремо на облік (вставив “П” замість “J” після “М” у таких словах, як “сімня”, “мясо”). М’якшення приголосних перед “І” з давнього “О” (стіа), що його дехто з мовознавців (наприклад, О. Снявський) намагається не допустити до літературної мови, на мою думку, до неї ввійде, або вже, може, й увійшло, бож воно являє поступове (на Дніпропетровщині, наприклад, тільки старі діди ще вимовляють твердо “ствіа”, “батыг” а молодші — “ствіа”, “батыг”, або навіть “спіа”, під впливом “спіа”). Взагалі можна сказати, що фонетична система цього наріччя — це ортоєнічна система нашої літературної мови. З 18-ти морфологічних особливостей цього наріччя тільки дві (“ходе” й “хедю — носю”) не увійшли до літературної мови. Не увійшли також окремі дрібніші говіркові явища, як от: біжать, курча, зробляний, курім (дав. в. мн.), на ворятіх.

Відзначені співвідношення діалектних елементів у нашій літературній мові можна б показати у ось такій таблиці:

Назва наріччя	Число особливостей		З яких увійшло до літературної мови		З них, що увійшли, самостійних	
	Фонетичних	Морфологічних	Фонетичних	Морфологічних	Фонетичних	Морфологічних
1. Північне	18	16	2 1)	8 2)	—	—
2. Південно-західне...	15	17	2 3)	1 4)	—	—
3. Південно-східне ...	18	12	12 5)	16 6)	8	11

Примітки. 1) Обидві спільні з південно-східним. 2) З них дві спільні з південно-західним, шість — з південно-східним. 3) Обидві спільні з південно-східним. 4) Спільні з південно-східним. 5) З них дві спільні з південно-західним і дві з північним. 6) З них шість спільні з північним, одна з південно-західним.

З цієї таблиці виразно видно фонетично-морфологічну перевагу південно-східнього наріччя над південно-західнім і північним. Цю перевагу підтримують ще й явища вагомості (їх дуже багато), таких, що в них, при порівнянні, переважає "східнє" наголошування, і вплиток на користь південно-західнього — тільки поодинокі слова: (уряд, предмет), та синтаксичні (їхало чотири товариші" — не "чотирьох товаришів"; "годою дітей" — не "літи"; "шукати кого" — не "за ким"; "коштує кому" — не "кого" і т. д.).

Трахи інше співвідношення в лексичі. Тут доводиться відзначити чималий "західній" вплив. Алеж це вплив не так південно-західнього наріччя, як того варіанту української літературної мови, що витворився був на галицькому ґрунті в другій половині XIX в. Отже, це лексика переважно не діалектного походження. Це — або 1) новотвори, що виникли на "західньому" ґрунті (зміст⁹⁾, розвиток, напрямок, звіт, передплата тощо), або 2) запозички з інших мов, передані через галицьку мову: а) з польської (вплив, виконання, рух, повітря, гасло, вибух, замах і ін.), б) з чеської (злочин, злочинець, часопис, читанка, влада, сестанє слово — через польську мову), в) з німецької (страйк, гавок, рахунок, — передані через польську). Крім того, треба додати ще деякі словотвірні засоби, запозичені з польської через галицьку мову. Це: наросток -ічний (технічний), наросток -чий (господарчий) і його різновид -авчий (виконавчий). Це, як бачимо, лексика термінологічного й абстрактного характеру. Вона виникла чи засвоєна була в Галичині тоді, коли треба було творити шкільно-наукову мову і коли на Наддніпрянщині (у другій половині XIX стол.) ця діяльність мовотворення якраз була під заборонею.

Але було б помилковим думати, що вся термінологічна й абстрактна лексика в нашій літературній мові "західнього" походження. Навпаки, в науковій і технічній термінології переважають теж слова (новотвори й етранжизми), запроваджені в літературну мову на "сході" (криголам, розпорядження, рекомендувати, пенсіонер — не емерят, тощо). Так само і в загальнонебутовій лексичі знов виразно переважають слова "східнього" походження (яє південно-східнього тільки). Отже — "сало, а не "солонина" (є й "солонина", але в значенні "селене м'ясо"), "ніч", а не "пец" (польське), "горіще" а не "стрих", "штани", а не "сподяї", "кімната", а не "покій", "обідати", а не "обід їсти" тощо. З огляду на неповну ще унормованість нашій літературній мові деякі "східні" й "західні" слова ще змагаються між собою за перевагу. Так: конкурує "західнє" "сукня" із "східнім" "плаття"; "західнє" "капелюх" із "східнім" "бринь" (в розумінні взагалі бриля, а не тільки солом'яного); "західнє" "товщ" із "східнім" "сить" (тут ще виступає з "східнього" боку російське "жпр").

Річ ясна, що й "східня" науково-технічна термінологія, і "східня" загальнонебутова лексика збільшують великою мірою люту вагу в нашій літературній мові "східніх" складників, зокрема південно-східнього наріччя. Якщо в мові нашій "західньої" інтелігенції (а почасти й "східньої", що вживає наприклад, "прошу" замість "будь ласка") трапляються ще досить часто "західні" явища (не тільки лексичні, а й фонетичні, морфологічні та синтаксичні), то це пояснюється тільки незакінченістю формування нашій літературній мові, загальна ж тенденція вже цілком ясна — вона скерована на виділення "західніх" явищ із норм української літературної мови.

В. Чаплєнко

⁹⁾ Східньо-українське було б «зміст» від «змішати» відповідно до галицького «змішати». «Зміст» і було утворено в Києві в 20-х рр. із значенням «содержимое».

У СІМДЕСЯТИЛІТТЯ „ ДІЛА ”

У січні цього року минув 70-літній ювілей найстаршого українського щоденника „Діло“, ще його перше число з'явилося з датою 13 січня в. ст. 1880 р. Спершу часопис виходив двічі на тиждень, від 1883 р. до кінця 1887 р. — тричі на тиждень, а від 1888 р. — щодня, аж до сумних днів серпня 1939 року, коли „Діло“ припинило, не з власної волі, свою путь. Перше число щоденника (13 січня 1888 р.) мало заголовок „Дѣло“, за тодішнім правом писем. Мова першого числа? Ось зразок її: „Не розрушити, а созидати, не облігати, а в любові вести всіх до одної цѣли, — буде нашою задачею. Упевнемо при томъ на моральну помѣчь всіхъ одномыслинниківъ нашихъ... Стоячи о власныхъ силахъ, зможе „Дѣло“ независимо, а лишь въ дуѣхъ національной ииѣ борозити справы руской передъ всякими недругами ей“...

Назва „України“ в тому числі була скрізь „Русь“, що її заселяють „Русини“, або „руский“ нарід. А політична програма тієї Русі була така (далі скрізь наводимо текст за сучасним правом писем): „Свідома своїхъ народньо-політичнихъ правъ, зберігаючи свою національну окремішність..., пере-свідчена про доброзичливістьъ Монарха для себе, захоплюється вона нині тією надією, що при схожесті її інтересівъ зъ інтересами і силою австрійської держави її справа повинна небавомъ знайти справедливу і достойну полагоду“.

Міжнародній політиці перше число щоденника „Діло“ присвятило статтю під заголовком „Один рікъ європейської політики“, що в ній читаємо: „... Герпер почали находити дуже заіменкоюучі вѣсти зъ-надъ французької границі. Говорено, Франція збрѣється зъ великимъ успѣхомъ і на велику скалю... За цимъ лишовъ воєнний альярмъ і по Австрії: тамъ мусять Німеччина пильнуватись відъ Франції, тутъ треба стерегтись відъ Росії. Розпочався, отже, рух, який змеє справді за кілька днівъ мала вибухнути війна“.

Переглядаючи перший річник щоденника „Діло“, бачимо, що внутрішня політика тодішньої Галицької України була заповнена загальними зборами „Народньої Ради“, що відкрилися Службою Вожею в Успенській церкві, де „сідогослові діятели 1848 р., члени першої Головної Руської Ради“, стрілялися зі своїми синами і внуками, щобі разом з ними високо-високо вгору дивигуть той сам прапор, відсвіжений результатами 40-літнього національного розвою“.

Цей самий 1888 рік побачив на ставовині намісника Галичини новопризначеного знаного Казимира Бадені, що прийняв українську делегацію, яку очолював О. Огоновський. Коли останній підкреслив, що українці стоять і тамі на національній програмі 1848 р. (див. „Україна“, ч. 1., стор. 36-39), новий намісникъ відповів, що для нього чинна є конституція 1867 р. . .

У церковній діяльнї „Діло“ відзначило 1888 р. чути про утворення греко-католицького патріархату у Львові. . .

На Великій Україні того року царський уряд відкрив у Києві пам'ятникъ В. Хмельницькому. „Це не свято, — читаємо в „Ділі“, — це з погляду Русинівъ сумна триназа, що справляє деспотизмъ надъ волею, темрява надъ світомъ, абсолютизмъ надъ федералізмомъ. Хіба український нарідъ знає, що відъ цього ставлять пам'ятникъ Богданові, хіба ж йому вільно сказати, хоче вінъ чи ні. Якби можна було сказати, то напевно сказавъ би, що не хоче, а хоч і хоче, такъ не за те, що прилучив до Москви“.

У перекрївій статті з 1-го вересня „Діло“ мало відсіч тим, які твердили, що український нарідъ мусять кінцець кінцемъ злитись зъ московськимъ: „Можемо припускати, що (на Великій Україні) великоруський елементъ, який заселяє головне часті міста в ролі чиновниківъ, купцівъ і робітничої класи, має

якийсь вплив на мешканців українських міст, але цей вплив не буде такий сильний, щоб від нього загрожувала загибель народові. Російщина впливає тут лише по верху”...

“Діло” завжди було вчителем галицько-українського народу. Але значення “Діла” було ширше, ніж галицько-українського щоденника; воно ж було першим українським щоденником на всіх українських землях узагалі і цілий час служило всеукраїнській національній ідеї. (Не можна тут не згадати про роль “Діла” в нормалізації української часписної мови). “Діло” не було органом якоїсь окремої української партії, а незалежним усенациональним українським органом. “Діло” було “Діло”, як — *sit venia verbo* — лондонський “Тайме” є “Тайме”. Твердячи це, ми не боїмося закидів, що таке порівняння окремого львівського щоденника з великою англійською газетою є, мовляв, звичайним ювілейним казінням. Робимо це порівняння зовсім свідомо, бо на власні очі бачили, яку роль цей часопис відіграв у нашому національному житті. Сучасне молоде покоління навіть не може уявити собі, з яким піетизмом підходили ми, надлірнявці, до “Діла” за царських часів. І то не тільки тоді, коли взагалі не було жодного українського щоденника в Романівській імперії, але навіть тоді, коли стала виходити “Рада” (1906), бо осталися лиходола в державі, де з усього українського глузували, якщо не переслідували, де передплатникам “Ради” були лише “свідомі” українці, а їх, ох, як було мало: “Діло” ж виходило в осередку справжнього українського життя. “Рада” мусила писати езонівською мовою, бо, як твердив мудрий француз XVI в. Монтень, “Доля кріпаків — брехати, а доля вільних людей — говорити правду”.

В “Ділі” брали участь, можна сказати, всі українці, що так чи інакше залишили своє ім’я в українській історії. Щоб назвати лише згалях: Е. Левницький, В. Будзиновський, В. Охримович, М. Грушевський, В. Барвінський, І. Вахнянин, Д. Левницький, М. Стругицький, О. Бачала, І. Печуй-Левницький, К. Михальчук, О. Боніський, І. Ляла, Я. Всеслаєвський, Ф. Федорців, О. Борковський, І. Велей, М. Лозинський, А. Горбачевський, І. Франко, Ю. Романчук, Е. Олесницький, О. Маковей, В. Щурат, О. Назарчук, В. Сімович, С. Смаль-Стоцький, С. Сіропалко, О. Бочковський, М. Кордуба, І. Брик... Усі ці прізвища ниґуємо з пам’яті, не рахуючися ані з хронологією, ані з питомою вагою в історії українства тієї чи іншої особи, бо всі вони в “Ділі” кляли цеглицю на величавий будинок “українства”. Все це були люди різних політичних таборів, бо “Діло” було завжди “параметром думок”, а не якоюсь вузькою, сектирською газетою.

**

Нема сьогодні “Діла”. Ніхто й ніщо не замінить його. Чого ж іншого можна побажати нашому ювілятові, як не того, щоб він якнайшвидше віддав свою діяльність у вільному князюму Львові?..

Але це не від нас залежить. Проте, від нас залежить інше: ми можемо шанувати ювілей вікопомного щоденника, що його річники є просто безцінний скарб для української культури. Українці на експатаційні можуть — і навіть повинні — видати “Пронам’яту Книгу”, що в ній колишні редактори й співробітники оповідають про свою участь у “Ділі”. Це буде прецікава книга, — гідний пам’ятник до тих будівничих “Діла”, що вже відійшли у вічність, і, одночасно, дорожечка для майбутніх поколінь. Було б це такеж причиною до історії українського лиходіття між двома війнами: пам’ять є річ слабка; все, що не записано, губиться в третьому, а найдалі в четвертому поколінні.

І якщо схочемо, якщо прикладемо до цього побажання хоч трохи впертості, воно не залишиться мрією...

Пам'яті Івана Кривецького

(У ДЕСЯТИ РОКОВИНИ СМЕРТИ)

Іван Кривецький народився 14-го жовтня 1883 р., в родині народнього вчителя (мати його була полька), в селі Іванівцях, Жидачівського повіту, в Галичині. Ще будучи студентом Львівського університету, де пильно слухав виклади М. Грушевського, Кривецький почав працювати, як урядовець, у бібліотеці НТШ, яку він очолив 1905 р. З доручення М. Грушевського, 1905-1906 рр., збирав у краківських архівах матеріяли до історії Козаччини (18-го грудня 1907 р. Кривецького вибрано було дійсним членом НТШ). Тоді ж почав співробітничати в «Записках НТШ», «ЛНВ», «Ділі»... 1907 р., разом з М. Лозинським, Кривецький допомагав у Києві М. Грушевському в редагуванні «ЛНВ», а 1909-1912 рр. сам редагував у Львові педагогічний журнал «Наша Школа». 1913 р. Кривецький зредагував ювілейний збірник на пошану Ів. Франка, але через війну він зміг появитися лише 1918 р.

Під час першої світової війни Кривецького покликано було до австрійського війська, де він спершу працював у військовій пензурі в Ряшеві, а потім — у Відні, в редакції урядових (російській та українській) газетах для полонених з царської армії. (Там небіжчик працював разом з Іваном Німчуком та покійним Павлом Лисяком).

1919 р. уряд Західньо-Української Народньої Республіки призначив Кривецького на редактора свого щоденника в Станиславові «Республіка», де найближчими співробітниками небіжчика були: В. Дорошенко, М. Струтинський та М. Федюшка (Євшан). Разом з цілою галицькою армією, Кривецький, 16-го липня 1919 р., перейшов Збруч (він переїхав прикордонний міст коло Скали, разом з О. Назаруком, що пише про це в своїх знаменитих споминах «Рік на Великій Україні», стор. 183) і став до праці в редакції «Стрілець», що виходив у Кам'яні на Поділлі. По ліквідації галицької армії, І. Кривецький працював у бібліотеці Української Академії Наук у Києві. Після Ризького миру, він зголосився як колишній австрійський підстаршина, що дістався до російського полону, й повернувся до Львова, де зайняв своє давнє становище в бібліотеці НТШ, аж до жовтня 1937 р.

1924-1925 рр. І. Кривецький редагував журнал «Стара Україна», що досі є цінне джерело для істориків, співробітничав спершу у «Ділі», а потім у заснованій єпископом Хомишином газеті «Нова Зоря» (її редагував давній приятель Кривецького, Осип Назарук), де подавав наукові огляди та статті про історію, мемуаристику й бібліотеки України.

В українській історіографії Кривецький залишиться головним як пильний дослідник подій 1848-1849 рр. у Галичині та Прикарпатті. Під цим оглядом, його праці (див. бібліографію, що її подаємо нижче), оперті на невиданих матеріялах, є капітальні, й без них жодний історик тієї доби не може нічого зробити поважного, як це видно хоч би зі статті Мельникової в московському журналі «Вопросы истории» (1947, серпень).

Більшовицький прихід 1939 р. Кривецький пережив болюче, як з фізичного, так і з морального боку. На початку 1940 р. він тяжко захворів. Після лікування й операції у Львові, влітку 1940 р., заходами співробітників бібліотеки НТШ, вдалося вилізати хворого Івана Івановича до Ряздору, коло Миколаєва, над Дністром, до сестри, де він скінчив, 27-го червня 1940 р., своє земне життя.

Автор цих рядків не може не згадати незлим, тихим словом небіжчика, що з ним його в'язала, на жаль лише листовно, приязнь... Наше листування тривало від 1924 до 1938 рр., найбільше припадає листів небіжчика на часи, коли він редагував часопис «Стара Україна», де також і я співробітничав. За свій вже немалий вік доводилося нам співробітничати не в одному українському періодичному виданні, але більш пильного й уважного в своїх зносинах з співробітниками редактора ми не стрічали.

Не можна втриматися, щоб у кінці не занотувати з листа небіжчика (18-го липня 1924 р.) такі рядки: «... Питаєте, чи врятував я архів Галицької Армії? На превеликий мій жаль, ні. Річ у тім, що з переходом Галицької Армії до більшовиків (січень 1920), більшовицьке командування негайно зліквідувало історично-архівний відділ Г. А., яким я завідував, а мене самого звільнило зовсім з війська. Та все ж таки беріє я архіву (через другі особи!) аж до травня 1920 р., коли, після розриву Г. А. з більшовиками, наступили у Києві (куди перевезли в березні 1920 р. сей архів) поголовні арешти галичан (між ними й мене), опісля евакуація Києва та зайняття його поляками. Під час того пропав кудись і згаданий архів. І скільки я не шукав опісля за ним в 1920-1921 рр., у Києві — на слід не попав...».

Бібліографія наукових праць І. Кривецького

“Руська пісня польського агітатора з 1848 р.” (“Записки НТШ”, т. XLVI, 1902).

“Оборонна організація руських селян на галицько-угорським пограниччю в 1848-49 рр.”. Стор. 57 (Відбитка з “ЗНТШ”, т. LXIII, 1904).

“Бібліотека “Народного Дому” у Львові” (“ЛНВ”, 1905, II).

“Цуцинівська тривога в 1848 р. Причини до історії останніх днів панщини у Галичині” (Науковий збірник, присвячений проф. М. Грушевському. Львів. 1906. (Єсть відбитка, стор. 37).

“До історії організування національних гвардій в 1848 р.” (Польська “незаконна” гвардія в Станіславові). (“ЗНТШ”, LXIX, 1906).

“Універсал Ганни Хмельницької” (“ЗНТШ”, т. LXXII, 1906).

“Українська вірна про уманську річку” (“ЗНТШ”, т. LXXII, 1906).

“Матеріали до історії українського народного шкільництва в Галичині в 1830-1850 рр.”. (“Українсько-руський Архів”, т. IV, Львів. 1909).

“Справа поділу Галичини в рр. 1846-50”. (“ЗНТШ”, тт. XCIII-XCIV, Відбитка, Львів. 1910., стор. VIII, 146).

“Неоправдані докори. До історії т. зв. “Руського Інституту” (Studium Ruthenum) на львівським університеті кінця XVIII — початку XIX рр.” (“ЗНТШ”, т. CV, Львів. 1911).

“Руська самооборона на галицько-угорським пограниччю 1848 - 1849”. Львів. 1912., стор. XII, 83.

“Проби організування руських національних гвардій у Галичині 1848-1849” (“ЗНТШ”, CXXIII, Львів. 1913).

“Щод протекцію курфюрета. До історії політики П. Дорошенка” (“Привіт Іванови Фрайкови в ескордіте його письменської праці, 1874-1914”). (Літературно-Науковий Збірник, Львів. 1914, Стор. 127-136).

“Українська історіографія на неземі”. (“ЗНТШ”, т. CXXXIV-V, 1924, Стор. 161-184).

“Доля надгробного каміня Ів. Федоревича”. (“Стара Україна”, 1924, II-V).

“Український Некрополь (IX-XX вв.)”. (Теж там, 1924, VI).

“Пам'ятки до Т. Шевченка у Львові” (Теж там, 1925, III-IV).

“Перша газета на Україні”. Львів. 1927, Стор. 15. (Відбитка з “Бібліологічні Вісті”, 1926, № 4).

“Початки преси на Україні, 1776-1850”. Львів. 1927, Стор. 26. (Відбитка з “ЗНТШ”, т. CXLIV).

“Часописи Галицького Поділля. Історично-бібліографічні матеріали. (1882-1927)”. Вінниця. 1928, Стор. 21.

“Перші бібліотеки на Україні”. Львів. 1937, (Відбитка з “Нова Зоря”). (Цієї праці ми не бачили. Редакція).

Михайло Петренко — майстер елегії

Уперше кілька поезій Михайла Петренка з'явилися в альманасі "Сніг", видаваному Ол. Корсуном 1841 р. в Харкові. Після того, 1843 р., дві поезії Петренка вміщено в "Мелодіку", і, нарешті, всі попередні поезії (крім "Гей, Іване! пора"), з додатком кількох нових, передрукував 1848 р. А. Метлинський у своєму "Южному Руському Зборнику", знову ж таки в Харкові, під загальною назвою "Думи та спів". Після того нових творів Петренка в друку не з'являлися. Давні твори від часу до часу міщено в хрестоматіях, два з них — "Небо" ("Дивлюсь я на небо та й думку гадаю") і "Весірній дзвін" — стали популярними романами, але дуже мало хто знає, що ці поезії написав Петренко.

Петренко був людиною, мало званою в тогочасних українських письменницьких колах. Він жив у провінції, від літературного і загально-культурного руху стояв осторонь. У списку авторів, що їх "столичний" Є. Гребінка стягав до свого альманасу "Ластівка", — а він запрошував усі відомі йому літературні сили, — Петренка не було. Дебютує Петренко в "Снізі", що відзначався поміж тогочасними українськими альманахами особливо провінційним, регіонально-харківським характером. Костомаров зневажливо писав про авторів-учасників "Снопа": "Переважна частина письменників цієї нової школи — вигнані семінаристи; це може правити за рекомендацію щодо їхнього літературного смаку"; — правда, він робив виняток саме для Петренка (і Ст. Писаревського). Сучасники нічого не лишили нам про творчість Петренка. Тільки Метлинський скупо згадує в одному своєму листі, що "Петренко дуже зайнятий службою", та він же подає кількарядкову біографічну нотатку в "Южному Руському Зборнику", що є, власне, єдиним джерелом для біографії поета. З неї довідуємося, що Михайло Миколайович Петренко народився 1817 р. і прівів молодість у м. Слоб'янську і в Ізюмщині на південній Харківщині, закінчив 1841 р. Харківський університет і відтоді служить у цивільному відомстві. Потім поета зовсім забуто. Є тільки глуха згадка, що поет служив у Лебдині (північна Харківщина) "стріпачем", але не знати, чи він писав щонебудь. Невідома навіть дата його смерті.

До такого забуття спричинилися, очевидно, і особиста скромність поета, і перебування його в глухій провінції, що стала особливо глухою, відколи — з середини-кінця 40-х років — Харків утратив значення другого (після Петербургу) українського літературного центру, і особливо загальні умови тогочасного літературно-культурного життя. Критика мало цікавилася Петренком, хоч ще Метлинський писав, що Петренко "поет істинний, не сам рівня", а Костомаров визначив, що Петренко — один з перших, хто відійшов від "намігання уламати з себе мужика", що "несе нашу бідну літературу". І пізніше історики літератури не зацікавилися глибше Петренком, то безпідставно порівнюючи його до Віктора Забіли і Ол. Афанасьєва-Чужбинського (С. Єфремов), то закидаючи йому те, що він не використав досвіду Т. Шевченка (О. Огоновський). — хоч, за всіма даними, більшість поезій Петренка написані в кінці 30-х років, коли він не міг знати творів Шевченка; — то повторюючи, слідом за М. Петровим, безпідставну думку про наслідування в Петренка поезії І. Козлова й М. Лермонтова (Огоновський та ін.). Навіть кількість поезій Петренка не підрахована: їх є 22, а Дорошкевич твердить, що їх 14, М. Плевако зменшує їх число на дві... Можна було сподіватися глибшого висвітлення творчості Петренка в 4-ому томі "Харківської школи романтиків", видаваній А. Шамраєм, але, на жаль, видання спинилося на 3-му томі і Петренко не дочекався монографічного дослідження.

Уся відома нам творчість Петренка, за винятком спроби балади "Гей, Іване! пора", незавершеної і явно навіяної в сюжеті, образах і навіть ритмі бляядоу А. Міцкевича «Trzech Budrysów», становить собою тематичну і настрєвую цілість. Усе це чиста лірика. Годі дошукуватися тут якихось навівно- побутових рис. З поезії Віктора Забіли Ів. Фравко відповів біографію поета, і потім ця реконструкція була потверджена новими фактичними даними. Нічого подібного не можна зробити з поезіями Петренка. Єдина конкретна згадка в них — це кілька назов місцевостей, де поет провів дитячі роки: Слов'янське, Дінець, Торєць (Тор), Оскол, Самара, Святі Гори поблизу Слов'янського, крейдяні гори над Дінцем. Поза тим — усе загальне: чужина, що сушить поета, — і трудно здогадатися, що ця страшна чужина — Лебедин або Харків; поетова мила, про яку ми не довідуємося нічого, крім того, що вона чорнобрива; натяк про гірку долю "нерідних дітей", ніяк не розкритий. Світ поета — світ настроїв, а не конкретних обставин життя.

Люди поетові чужі і далекі. Він хоче тікати від них. Свій сум можна довірити тільки вітреві, горам, зорям. Але найкращий порадник і потішник — небо, далеке від землі. В молитві, зверненій до неба, можна знайти загублений і неможливий на землі рай. Але душа поета вадто зв'язана з землею. Небесне закладене в ній, але не меншу силу має і земне. Перед нами типова для романтизму концепція двох душ у людині. Їх непримиренність зроджує душі вічний сум. Поет раз-у-раз плаче, його турбує думка про самогубство. Гірка морська вода, але краще втопитися в ній, ніж захлинатися в сльозах.

В душі сентиментального преромантизму кн. Цертелєв писав 1819 р., видаючи українські думи: "Малоросійська поезія почуттів сповнена. Взагалі проглядає в ній тихий смуток, що скрізь супроводить поета". Але Петренко належить до пізнішого, вже не преромантичного покоління, і його лірика знає вже не тільки тихий смуток, а й мотиви гіркого розпачу, гострого страждання, зойку, болю. Його горе некуче і нестерпне, але він уміє в ньому ж таки знайти насолоду: "О, ні, я горя не зарю, воно мое", — вигукує він. В хвилину найбільшої розпачу він доходить навіть припущення, що може щастя, вимріяної тиші нема і на далекому небі: "Коли ж і там з любов'ю муки Не знають, як і тут, розлуки, — То страшно жити і умирать...".

Лірика Петренка, цілковито розірвавши з "мушкетером" і "котлиревщиною", виростає за стику старого сентиментально-преромантичного напрямку, так характернично репрезентованого романсами з "Наташки Полтавки", з байронізмом, і в цьому те нове слово, яке сказав Петренко в українській літературі. До нього далеко більшою мірою, ніж до його сучасника Афанасєва-Чужбинського, могли б стосуватися здивовані слова рецензента з "Москвитинина" (1855, ч. 4): "Хто б міг ждати, щоб стільки свіжости, сили та теплоти містила в собі елегія в стилі Байрона, складена мовою дегтярів і чумаків?". Тим то рішуче не можна погодитися з М. Петровим і О. Дорожкевичем, коли вони називають лірику Петренка сентиментальною.

Своєю абстрактністю, узагальненістю, в кращих творах — навіть до певної міри філософічністю, лірика Петренка помітно виділяється з-поміж української поезії його часу. Петренкові чужі захоплення історією України, ідеалізація української минущини, епізування козацької героїки, такі характерничні для поезії Метлинського і Костомарова. Він не минається в типових для них стилізаціях різних епох, у фантастиці, в зловісно-примарному буряному кольориті; він не змінює своєю обличчя чистого лірика-мислителя, майстра елегії. Але виразно відмінна його творчість і від творчости двох ліриків — його сучасників. Він ніколи не знижується до "обивательської поезії"

(Дорошкевич) Віктора Забіли, де щирі, але неглибокі жалі з приводу невдалого кохання до дочки сусіднього заможенішого ділacha змішані з побутовими й навіть гумористичними деталями. Він не вдається до змалювання картин об'єктивного світу, до сюжетних віршів, до алегоричних образів, як це поспіль робив Афанасьєв-Чужбинський. Лірика Петренка вузча, але натомість глибока, витриманіша, індивідуальніша, а в своїх кращих зразках вона підноситься до мотивів Weltschmerz, таких типових для справжнього, розвиненого романтизму.

В одній поезії Петренка можна вбачати перегук з Шевченком, але це не наслідування, а радше полеміка і обстоювання своєї індивідуальності. Поезія починається рядком "Думи мої, думи", але, взявши перший рядок із Шевченка, Петренко спрямував свій вірш прямо протилежно. Коли Шевченко шле свої думи в Україну, то Петренко, навпаки, кляче їх до себе, скаржачися, що все його покидає, — не тільки люди, а навіть і думи. У Петренка концепція суб'єктивного лірика, що кохається у власних стражданнях, у Шевченка — концепція громадянина, що себе, своє життя і свою творчість віддає загальній справі. Шевченко ширший, конкретніший, але цікаво, що Петренко не хоче піддатися його впливові, а заявляє своє право на власний напрям поетичної творчості. Змагання було надто нерівне, але в історичній перспективі не можна не відзначити, що стати епігоном або наслідувачем Петренко не схотів і зберіг свою самостійність.

З погляду композиції поезії Петренка характеризуються своєю, сказати б, екстенсивною будовою: в них нема руху, вони складаються з намізування образів і медитацій одного характеру, які саме повторенням і нагнітанням мають створити і поглиблювати настрій. Їх можна було б часто продовжувати далі, або обірвати на якійнебудь із середніх строф. Предмети об'єктивного світу для поета потрібні тільки як виявники його настрою або збудники його настрою. Його конкретна лексика бідна, зате абстрактна лексика в царні емоційних рухів — на диво багата, хоч часом з русизмами (тоска, скорб, кручина). Його улюблені епітети: *чужий, гіркий, жаркий, лютий, темний, злий, сумний, тяжкий, журливий, безумний, понурий, нудний, сумний, жалісливий* — всі суб'єктивно-настрійного характеру. Як контраст, — бо романтична лірика Петренка характеризується, приречно, контрастністю, — з'являються епітети *тихий* (сон), *святий* (радість), *чудесні, гарні, святі, млі* (пісні), але все ясне й радісне завжди *далеке*.

І порівняння Петренка емоційно-настрійні. Тому він порівнює зорі з очима милої дівчини, а очі дівчини... з зорями. Він може так "первертати" порівняння, бо йому важить емоційний тонус, а не конкретність образу. Є в нього дуже оригінальні і сильві порівняння, як от порівняння пісні з безумцем, що вишчі, ризнувши волосся, летить на гори з тугою в душі. ("Слов'янські", 3), або там такий образ місяця, що "...вже вибивнись із мочі, Схиливши голову, на горах засинав", але завжди вони будуються на схожості почуття, а не зорового чи слухового образу.

Музичність, властива поезії Петренка, не виннута і не підкреслена зовнішніми засобами. Цього розміри не надто багаті. Мелодика його поезій написана якбом, а половина пісенними розмірами — колодійковим або 6 + 6. Рима його здебільша бідні або неточні. Але всі його поезії пройняті звуковими повторами, з деякого погляду непомітними, але з безмеречним ефектом загального враження музичності; інакше *од родини*; схиливши голову, як *зрах засинав*; *одн живу поміж чужими* і т. п.

Всі ці риси спрямовані однаково. Своєрідна притамована музичність поезій Петренка зв'язана з їх суб'єктивністю і медитативністю. Суб'єктивність природно і невимуснено приводить до узагальнень у дусі дуалістичної філософії романтизму. Все це забезпечує Петренкові скромне, але виразне місце в історії нашої літератури: місце першого в часі майстра витриманого елегійного стилю.

Ю. Шерех

„Україніка“ в Швейцарії (БІБЛІОГРАФІЧНО-ІСТОРИЧНИЙ НАРИС)

Українське життя в Швейцарії можна поділити на чотири періоди, з котрих перші два різко відмежовуються як між собою, так і від двох пізніших.

Перший період, з XVI в. до російсько-турецької війни 1877 р., — доба, що про неї найменше залишилося в Швейцарії і що взагалі потребує докладних архівних дослідів. Цей період є зв'язаний з перебуванням у давній Гельвеції гетьмана Кирила Ризумовського і його сина Григора (в Льозанні), князвни Рашіної — друга Шевченка, Миколи Гоголя (обес в Женеві)... Річ ясна, тяжко припускати, щоб ці мандрівники щось видали в Швейцарії, але це питання варт дослідити. Є. Пеленський, у своїй розвідці „Україніка“ (Мюнхен, 1948), зарахував за цей давній період 6 друків, що їх зміст стосується лише почасти до України. До того остання зазначена книга відомого вченого Ернеста Фавра, видана 1869 р., здається, не в Швейцарії, а в Парижі!

Другий період, 25 літ, це, так званий, „драгоманівський“ (від 1876 р. до кінця XIX століття), коли в Швейцарії більш-менш стало мешкати щось із 50 українців, людей високої культури, на чолі з М. Драгомановим, М. Зібером, Хв. Вовком, М. Павлюком, С. Поделинським, лікарем К. Юр'євим, П. Полівковським, Г. Мальованим, о. А. Гончаренком та іншими, здебільшого напівдобровільними емігрантами. Ця надзвичайно цікава і важлива доба в нашій історії обрєблена головнє оскільки вона зв'язана з Драгомановим і його співробітниками. Інші діячі ще чекають свого історика... За тих часів виходило, найбільш у Женеві, де існувала українська друкарня, досить багато різних книжок і брошур, головнє українською мовою. Чужими мовами видань, що стосуються до України, безпосередньо чи посередньо, досі зареєстровано лише 16 друків (3 французькою, 2 німецькою мовами, а решта російською). Виходив годі в Женеві неперіодично український орган „Громада“ (1), а в чужій пресі, за винятком „Вольное Слово“ (1881-1883, вийшло 62 числа), „Община“ (1878), що виходила при співред. Драгоманова, та трьох чисел „Свободная Россия“ (1889), де в кожному є стаття Драгоманова, — в швейцарській періодичній пресі взагалі не було жодної статті про Україну, навіть посередньо! Власнє повна ігноранція в чужій пресі українського питання є характерна відзнака цього періоду.

Нарешті, третій період (1900-1939) у житті й діяльності українців у Швейцарії починається по першій російській революції 1905 р. й тягнеться аж до другої світової війни. У цей революційно-державницький період історія України, що обіймала чотирьох десяти років, було видане в Швейцарії 108 друків чужими мовами про Україну. За цей час у Швейцарії мешкало й розвивало ту чи іншу діяльність, у меншій чи більшій мірі, близько 400 осіб українського походження. На відставі своєї картотеки, занотую тут прізвища най-

більш видатних діячів цього періоду, що провадили українську акцію в Швейцарії: Євген Бачинський, д-р мед. Захар Бієвський, Олекса Бойків, Олександр Вілінський, Юрій Гасеєв, Дмитро Донцов, Михайло Єремів, Іван Курах, Макар Кушнір, Євген Коновалець, Петро Ковалів, Зенон Курбас, Володимир Квасницький, Хведір Коралів, Олександр Коваленко, Микола А. Лівницький, д-р мед. Євмен Лукасевич, Володимир Левинський, Володимир Лівовицький, Яків Макогон, Остап Мезерницький, Омелян Ніжанківський, Олекса Пятляр, Володимир Полісадів, Софія Русова, Святослав Романовський, Микола Муанль-Рогдєв, Олекса Соціл, Володимир Степанківський, Олександр Севрюк, Євген Сакович, гр. Михайло Тишкевич, Микола Троцький, Павло Чижевський, Петро Чикаленко, Ганна Чикаленко-Келер, Левко Юрєвич, Микола Цегалинський та інші. Одним людям треба завдячувати, що в Швейцарії, малезькій республіці з 4-мільйонним населенням, було видано стільки книжок про Україну та взагалі розвинена була поважна національно-політична інформаційна діяльність. Очевидячки, до цього списку треба додати ще новітніх діячів з останнього періоду, четвертого, що тягнеться від початку війни 1939 р. й досі. За цей час у Швейцарії видрукувано 9 публікацій, що тракують українське питання чи взагалі про Україну. Здебільшого — це твори чужинців.

**

Отже, за останніх 50 літ у Швейцарії вийшло друком 117 книжок і брошур про Україну.

В своєму історично-бібліографічному марніє ми обговорюватимемо, здебільшого як заповідень, виключно останні два періоди, тобто часи від 1900 до 1949 р.р., що тісно між собою є зв'язані.

Усі видання гектографічні, отже недруковані, так само, як і численні газетні і журнальні статті, ми свідомо тут залишаємо на боці. У мене занотовано понад 450 поважних статей про Україну, надрукованих у швейцарській періодичній пресі. Характеристична риса цього 50-літнього періоду є те, що в Швейцарії не було видано, в протилежність до попереднього, так званого, "драгоманівського" періоду, ані одної книжки чи брошури українською мовою! Майже всі публікації, за винятком кількох, що друкувалися в Швейцарії, мали характер виключно інформаційний і призначалися для чужинців, а тому саме і виходили чужими мовами; половину цих праць написали чужинці, що теж є характерно. Деякі публікації з'являлися без жодного впливу українського, ба навіть проти українського визвольного руху. Однак були публікації чужинців, що їх були в деякій мірі грошево піддержали українці. З 117 публікацій виключно присвячені були Україні, — 82 друки, а останніх 35 мали темою Україну лише посередньо, хоч деякі з останніх були великої вартости для нашої справи.

Головними видавцями книжок про Україну були в Швейцарії: 1) "Українське Бюро", засноване Володимиром Степанківським на початку першої світової війни, в 1915 р., в Льозанні, і закрите в 1935 р.; 2) Експозитура "Сююзу Визволення України", теж у Льозанні, в роках 1915-1917, коли, з вибухом революції на Україні, вона була ліквідована; 3) Українська дипломатична місія УНР в Берні, від 1918 до 1926 р.р., коли діяльність її була завшишала урядом.

Численні, видавані в Швейцарії, різного роду відозви, листівки, з'їзиси тощо, тут в рахунок не беремо. Так само, як і українські, чужими мовами, періодичні видання, що їх виходило друком (гектографованих не лічимо) 8 разов, ми також не розглядаємо. Однак, з огляду на те, що в згаданій книзі Є. Пелешського, "Українівка", згадало лише одне видання, ми тут їх принаймні перелічимо. Отже, в роках 1915 до 1927, виходило, спершу неперіодично, а потім

щотижнево, інформаційне видання «L'Ukraine», № 1 з'явився 1-го червня 1915 р., а останній, № 124, 1-го червня 1921 р. Видацем був В. Степанківський, а редакторами (за різних часів) граф Михайло Тинкевич, Олександр Коваленко, Євген Бачинський і Святослав Романовський. Під час першої світової війни Володимир Степанківський, під своєю редакцією, видав три числа «The Ukraine» англійською мовою, а саме: № 1 — 20. IX. 1915; № 2 — 15. II. 1916 і № 3 — 22. V. 1916 р., усі багато ілюстровані. Майже одночасно «Сюз Визволення України» почав видавати свій місячник французькою мовою. «La Revue Ukrainienne», книжками по 70 сторінок, з ілюстраціями й з мапами. №1 вийшов у липні; №2 у серпні і № 3 у вересні 1915р., під редакцією п. Артура Зеліба, зукраїнізованого німця з Галичини. Числа 4-5 і 6 вийшли в жовтні-листопаді і грудні того ж таки року, вже під редакцією Є. Бачинського, так само, як і останнє число, 7, що вийшло в червні 1917 р. і присвячене було українським полоненим у Німеччині і Австрії. В той самий, приблизно, час Д. Донцов у Берні заснував Бюро Народів Росії і почав видавати трьома мовами: французькою, німецькою і англійською «Бюлетень Народів Росії» (кожна мова мала свій окремий бюлетень), що їх вийшло 22 числа, а саме: № 1 — 16. IX. 1916 р., і останній, № 22, — 13. V. 1917 р.

Минуло десять літ, і в Женеві вийшло, в 1926 році, три числа журналу «Благовістник», французькою й англійською мовами, як орган представництва УАНЦ в Західній Європі, під редакцією Є. Бачинського.

П'ять літ пізніше Провід ОУН в Женеві почав видавати, під редакцією М. Кушніра (Богуша), свій орган «Bulletin d'information ukrainien», французькою мовою, з поважними інформаційними статтями. Перше число вийшло 10. XI. 1930 р., останнє, № 11-12. I. 1932 р. (Накладом по 1.000 примірників і 10 сторінок у кожному числі).

Виходили в Швейцарії ще й різні інформаційні видання на циклостилї; найважливіші були: «ОФНОР» під редакцією М. Єремєєва і «Ecclesia» під редакцією Є. Бачинського.

До цього треба додати ще циклостилєві «Бюлетені Ради Католиків-Українців», що їх видавав, французькою мовою, В. Полєядов, у Лозанні, 1918 р.

Ось, в українській транскрипції, імення всіх 42 авторів чужинців, що писали про Україну книжки й брошури, нам прихильні й ворожі, останніх 50 літ (подаємо в хронологічному порядку появи їх праць): К. Гавалчек, Г. Куклян, барон Борне Польде, Густав Броше, Оскар де Верра, Октавіян Таслянуану, Сімон Ашкеназі, барон фон Ропп, Станіслав Смолка, Леон Фельд, свящ. Антоній Вієконт, Ієсин Габріє, Моріс Рамбер, Леон Василевські, Саломон Грумбах, Едмонд Пріа, Жозеф Фрейліх, капітан Поль Фрейб, Е. Еш, Жан Пелієє, Ганс Еймбах, Іван Крестанов, Ніколя Ге, Мішель Шабад, П. Текелі, Люї Візієз, Г. Л. Б. (колишній російський офіцер), полковник Е. Ледерей, Моріс Рейналь, капітан Відкун Квіслінг, Жан Люберзак, Ж. Арві, С. Томлін, Бляшн Вебер, Е. Вандервельде, Цезаре Санторо, Сато, Жан Мартен, Поль Бріке, Альдо Дамі, Борне Нікольський, Джованні Мессе, Еріх Керн, Джон Фішер.

По народності вони належать (приблизно): 1 чех., 4 москалі, 4 французи, 13 швайцарців, 1 румун, 3 поляки, 2 німці, 2 литовці, 1 болгарин, 3 жиди, 1 норвежець, 2 італійці, 1 бельгійець, 1 японець і 2 мадяри.

Вони написали 56 публікацій.

Назаметь, авторами решти 61 публікацій були українці: Олександр Верховський-Варакута, свящ. Георгій Ганца, Хведір Волков (Вовк), Микола Костемаров, Левко Юркевич, Михайль Лозницький, Володимир Левницький, Євген Бачинський, Всеволод Козловський, Дмитро Донцов, Володимир Степанківський, Юрій Гасежко, Дмитро Дерешенко, Євген Левницький, Павло Стебницький,

Євген Сокович, граф Михайло Тпшкевич, Олександр Шульгин, Євмен Лукасевич, Семен Мексін, Мирон Кордуба, Павло Чижевський, Сергій Шелухин, Арнольд Марголін, Євген Петрушевич, Макар Кушнір, Василь Панейко, Роман Смал-Стоцький, Микола Трещький, Лідія Борель-Семака, Іван Кліменко, Віктор Бравченко. Окрім того, брав участь у редагуванні публікацій Андрій Жук, Роман Перфецький і Гаври Чикаленко-Келер. Разом 34 особи, з них 10 галичан, а 24 надніпрянці.

Щодо мови, всі ці твори поділяються так: 91 публікація французькою, 12 — німецькою, 8 — англійською, 7 — російською і 1 — есперантською мовою.

Хронологічно ці публікації були надруковані: 1904 р. — 1, 1905 р. — 3, 1912 р. — 1, 1915 р. — 2, 1916 р. — 13, 1917 р. — 13, 1918 р. — 14, 1919 р. — 24, 1920 р. — 7, 1921 р. — 4, 1922 р. — 6, 1923 р. — 1, 1924 р. — 2, 1925 р. — 4, 1928 р. — 2, 1929 р. — 1, 1930 р. — 2, 1931 р. — 5, 1932 р. — 1, 1934 р. — 2, 1940 р. — 1, 1945 р. — 3, 1947 р. — 2, 1948 р. — 2, і в 1949 р. — 1.

Найбільше публікацій вийшло в світ, так само, як і в попереднім "драгоманівським" періоді, в Женеві, а саме — 48, потім у Льозанні — 30, у Берні — 19, у Фрібурзі — 4, в Цюриху — 6, в Невшателі — 3, і по одному в Б'єні й у Веве. Невідомо де були друковані 5 публікацій.

Я зазначив тут деякі публікації, що фігурують у покажчику Є. Пеленського, хоч дуже сумніваюся, чи вони взагалі були видані, а спеціально в Швейцарії. На жаль, перевірити це тепер дуже важко, треба робити спеціальні розшуки, бо деякі назви навіть переплутані і не точні. З другого боку, я майже напевно припускаю, що є ще інші, тут не зазначені публікації, видані в Швейцарії, але мені незнані. Зазначено кілька видань, що ніколи в продажі не були, і такі, що були знищені або видані нашими супротивниками виключно для свого внутрішнього вжитку — інформації. Деякі друки не подають ані місця видання, ані дати, і тільки завдяки нотаткам з нашого архіву вдалося вивисити їх походження. Велику плутанину вносили, і досі, на жаль, вносять у бібліографічну науку деякі видавці, що, незрозуміло з яких причин, чи то з чудної амбіції, чи конспірації, чи ще через щось інше, ставлять на своїх виданнях вигадані вказівки про місце друку і тим вводять в оману читачів і дослідників книги. Ще можна до певної міри зрозуміти видавництва, що були засновані, наприклад, у Києві чи Львові, чи деінде, і тепер на чужині продовжують подавати рівночасно "Київ — Прага", чи "Мюнхен", або "Львів — Відень", але цілком не зрозуміло, чому, наприклад, на брошурі про Галичину делегація партії українських соціалістів-революціонерів у 1920 році зазначувала "Женева", коли брошура друкувалася в Празі!. Або, наприклад, на 39 брошурах видання Суходольно-Морсько-Океанічного Інституту подано, що їх видано в Женеві, коли це чистісінька неправда!

До зложення хронологічного огляду виданих у Швейцарії книжок спонукало мене те, що в докладній праці Є. Пеленського "Україніка" я зауважив надто численні помилки й пропуски щодо творів виданих саме в Швейцарії.*). Отже, мені як українцеві, що мешкає в Швейцарії вже більше як сорок років, власно й припадало ці помилки скорегувати і тим збільшити й Швейцарію й українських діячів від несправедливих на їх адресу закидів.

Женева.

(Далі буде).

Євген Бачинський

* У праці Є. Пеленського «Україніка в західно-європейських мовах», Мюнхен, 1948, стор. 110 ЦИТШ є чимало таких помилок і щодо чужих видань, які вийшли в світ поза Швейцарією. Зрештою, в умовах склянізмови та ще в зруйнованій Німеччині, напевно чи можна зробити таку працю досконалию.

Дві зустрічі

I.

Микола Скрипник

1933-го року покінчив стрілом своє бурхливе життя Микола Олександрович Скрипник (він народився 1872 р.), старий більшовик, товариш Левіна, один з головних організаторів радянської влади в Україні, перший голова "робітничо-селянського уряду України", член Політбюро КП(б)У, народний комісар освіти УРСР, голова Ради Національностей СРСР, і, водночас, свідомий українець, що намагався поєднати своє українство з комуністичними ідеями.

Гадаю, що не зайвим буде тут поділитися спогадами про небуденну особу небіжчика, що вже ввійшов у історію України, як людина, що берелася за державність України, дарма, що цю державність він ще зміг здійснити, як зрештою, не змогли її здійснити й інші носії української державности: УНР і гетьман Скоропадський. Всі вони не змогли здійснити цю державність через причини, що їх коротко можна назвати одним словом: Москва.

Насамперед мушу пояснити сучасним читачам, що мої знання зі Скрипником відносяться до тієї вже давньої доби, коли я редагував у Парижі газету "Українські Вісті", що була, так би мовити, закордонним органом тієї української інтелігенції в Краю, що хоч і не поділяла комуністичних поглядів, що хоч і залишалася вірною демократичним ідеям і справі суверенности України, що хоч і мала не одне застереження щодо радянської дійсности, але вважала доцільним, у вищих інтересах української нації, співробітничати з українським радянським урядом задля українізації, тобто дерусифікації, України й задля здійснення соборности України. Катастрофа, що спіткала українську інтелігенцію в Краю, й тих комуністів, що в них ідеї Маркса не знищили остаточно українського патріотизму, змусила мене кинути "Українські Вісті", *назажди* (підкреслюю "назажди") відійти від українського громадського життя й присвятити себе виключно науковій діяльності, бо я вважав і вважаю, що громадський діяч, навіть одного разу помилившись (хоч суб'єктивно він і не винен у цій помилці), не має права, якщо він "чесний з собою", далі продовжувати громадську діяльність, особливо ж на провідному становищі.

**

У другій половині вересня 1926 р. я одержав такого листа від М. Скрипника, під датою 2-го вересня:

"З великим зацікавленням читаю Вашу цінну газету, особливо ваші історичні фейлетони про "Україну в Парижі". Чи думаєте Ви їх видати окремою книжкою? Це, безперечно, мало б великий успіх в УРСР. Я збираюся до Парижу, тоді ми з Вами познайомимось ближче й особисто обговоримо деякі цікаві для мене справи, а тимчасом я уважно стежитиму за матеріалами у Ваших "Вістях".

З товаришським привітом М. Скрипник".

Не без здивування я прочитав цього листа. Що колишні "боротьбісти", які перевернулися в комуністів, цікавилися моїми історичними працями й уважно слідували за моїми статтями в "Українських Вістях", де досить гостро таврувалися тодішні рустяніські виступи Ларіна "за захист російського населення в Україні, — це я знав, але, що старий більшовик Скрипник цікавився "Україною в Парижі", де комунізм і марксизм ніколи не почували, що нарком

освіти УРСР твердив про можливість видання "України в Парижі" в Україні, — це справді мене вразило й дало багато до думання.

В лютому 1927 року я одержав нового листа від Миколи Олексійовича:

"Ваші праці (1) перечитав я, як то кажуть, одним духом. Це незвичайно цікаві речі. Як би ми не дивилися на нашу бувальщину сьогодні, все таки оте, що Ви збагачуєте історію України невідомими фактами, має дуже велике значення. Вороги України, особливо царська Московщина, вживали всіх заходів, щоб затерти сліди всякої боротьби українських мас за визволення.

Населення України в більшості своєї — українське, й тому треба забезпечити інтереси й права цієї більшості. Будемо й надалі твердо проводити українізацію. УРСР це Малоросія.

Надаю великого значення Вашим зв'язкам з французькими вченими. Ми держава молода, але народ старий. Слушно Ви пишете, що українізація є епохальне явище в історії України. "Історії Русів" я не читав"... (2).

У травні 1927 року Скрипник надіслав мені число харківських "Вістей" з його промовою на з'їзді окружних рад Клівщини, де, в імені уряду, він вимагав приєднання західньо-українських земель, деяких сіл на Курщині, та скаржився на квалі українізацію на Кубані.

В липні того ж року я одержав від Скрипника проєкт (3) нового українського правопису, що тоді виробляли в Харкові. Скрипник читав мою думку в справі цього правопису. Це був останній листовий зв'язок з ним, бо незабаром я вперше побачив Скрипника в Парижі.

**

23-го серпня 1927 року, десь близько 16-ої години, хтось постукав до моєї кімнати:

— А це я зайшов до вас, щоб познайомитися з вами...

Був то Микола Олексійович Скрипник, що я його неспайно пізнав за фотографіями. Була це оградна людина, доволі високої статури, що, видно, старанно ївав про свою зовнішність. Своїми вусами нагадував якогось мизацького старшину. Розмовляв гарною, навіть добірною, українською мовою, вкладаючи на кожному кроці чисто народні звороти й прислів'я. Очі його неспійно веміхалися. Взагалі віяло від Скрипника українським духом, духом тих українських інтелігентів, що їх за своїх студентських років я зустрівач у Петербурзі. Зрештою, тоді ж таки, при першій зустрічі, Скрипник ствердив мені, що за молодих років він належав до якогось (не пам'ятаю вже, якого) українського "демократичного" (тобто, як підкреслив, "буржуазного") гуртка. Вразило мене також, що вебійчик уживав слів "ляхи", "німота"...

Перша моя зустріч зі Скрипником тривала близько двох годин. (Він був у Парижі переїздом, по дорозі до Віші, де мав лікуватися). Говорив майже цілий час сам Скрипник, а я слухав, подаючи лише короткі репліки. Говорив він багато про українізацію, що видно була його улюбленою темою, оповідав про науковий рух в Україні й, між іншим, запитав мене, як я ставлюся до

1) Я вислав йому свої львівські праці.

2) М. Скрипник мав на увазі передову статтю в «Українських Вістях» з 15. XI. 1926 р., де цитувався відомий уривок з «Історії Русів»: «Ежегда по словам самого Спасителя... которая суть непреложны... ежели всякая кровь произведена на земли, вышедшая от рода сего, то како вышедшие предложитъ за кровь народа Русскаго... предитую великими доводами за то единственно, что искалъ онъ свободы или лучшей жизни въ собственной землѣ своей и имѣлъ о томъ замыслы, всему человечеству свойственныя?» (Стор. 212).

3) Цей проєкт привезла мені агасла вже Ольга Багалій - Татариннова, донька славного історика, що приїхала до Парижу працювати в архівах.

історичної концепції М. Грушевського. Коли я задав про Грушевського "на-редника", Скрипник перервав мене: "Українську державу ми (це він сказав з вигодосом) будемо...", і додав: "але вона ще не збудована". Останні слова Скрипник чимало разів повторював під час наших паризьких зустрічей. Коли, другого дня, я запитав його, як розуміти його слова, що українська радянська держава ще не збудована, він відповів:

— А немає в Україні ані Кубані, ані Криму, та ще дечого земає...

Що значило це "ще дечого" — Скрипник так і не розкрив мені.

Наступного дня ми майже не розлучалися. Вранці ми пішли до універсальної крамниці «Printemps», де Скрипник купував різні речі для своєї дружини.

— Дружина, — казав він, — у мене молада, але чи я вже такий старий? Мав Скрипник дійсно міцний вигляд, але хворів на печінку, й ця хвороба, видно, докучала йому.

Понакупували ми чимало речей... Кілька разів у крамниці Скрипник казав: "Ну, це пішов другий том Леніна", потім: "третій"... Побачивши мене здивування, він пояснив, що за його редакцією виходить український переклад творів Леніна, й це він витрачає свій майбутній говорар. І тут же додав, що в Харкові йому незручно пристойно одягатися, бо робітники, мовляв, скажуть, що в Скрипника багато грошей...

Надійшов час сніданку, і Скрипник прохав повести його до "доброї" ресторації: Отже ми снідали в «Café de la Paix», і мушу визнати, що М. О. Скрипник віддав дажину французькій кухні. Сніданок наш тривав щось близько чотирьох годин. Говорив знову більше Скрипник. Спробую тут подати те, що моя пам'ять зберегла від його монологів.

— До Парижу, — казав Скрипник, — часто найжджують українці з Харкова. Гонять їх в шню (!): це вони тікають від українізації...

— Грушевський є, без сумніву, найбільший історик України. Покровський (4) казав мені, що боїться їхати за Україну для викладів, бо там є Михайло Сергійович...

— Я є проти поверту Винниченка на Україну. (5). Він не звик до наших умов життя. Сам улізе в халепу й інших утягне. Нехай краще лише закрідемо, а ми будемо видавати його твори...

Знову, як і попереднього дня, Скрипник говорив про Кубань і Крим, що, за ним, мусяли вхедити до складу УРСР. Висловився він також проти створення Молдавської республіки, кажучи наївжартома: "Тих волохів, як кіт наплакав. Що розводити їх? Я взагалі стою за централізовану українську республіку".

Коли я йому зауважив, що він "якобінець", розмова перейшла на французьку революцію, і Микла Олексійович якось урчието ствердив, що завтра піде на «Père-Lachaise» (6). З французької історії розмова перейшла на українську історію, на Мазепу й Орлика. Тоді Скрипник зовсім повільно запропонував мені написати біографії Мазепи й Орлика в... марксистському дусі...

На моє прохання дати стипендії українським студентам у Парижі, він збівня зрешити належне (і дійсно зробив), додавши, що добре розуміє становище неможливих студентів, бо сам народився в родині бідного залізничника. Підніс

4) Відомий російський історик, більшовик (1868—1932), що за тих часів стояв на чолі радянської історичної школи, але по смерті його оголосили «ворогом народу».

5) Винниченко саме тоді збирався повернутися на Україну, але його туди так і не пустили.

6) Паризький цвинтар, де поховано розстріляних 1871 р. паризьких комунарів.

я також питавня "українських фільмів", що їх тоді розподілювало в Парижі "торгпредство", й що, по суті, були здебільшого російськими фільмами. Почувши це, Скрипник вельми обурився: "Добре, побачать вони!"... І справді, згодом, з його ініціативи, фактичним представником Укрфільму став український кінорежисер в еміграції Деслав (Слабченко), і, очевидно, характер фільмів, що почали приходити з України, змінився...

Два дні пізніше, Скрипник виїхав лікуватися до Віші (жив він там під № 103, при вулиці, що пізніше дістала назву "маршала Петена"), де перебув три тижні. З Віші він надіслав мені три короткі листи, що їх, на превеликий жаль, відібрали в мене гестапівці під час арешту, але в моїх нотатках зберігся зміст цих листів. Скрипник заохочував мене "нещадно" боротися з русотямством на Україні, питався, скільки було правди в тогочасних французьких газетах про розрухи в Україні, якого нового "мазениця" я відшукав у архівах і чи немає в мене нових «ex-libris», що їх небіжчик збирав...

24-го вересня 1927 року Микола Олексійович повернув до Парижу, й того ж дня телефонічно запрохав мене снідати. Він був у доброму настрою, здоров'я його значно покращало. Почувши, що я скінчив працю "Наполеон і Україна", він попрохав дати йому цей рукопис, щоб видрукувати його в Харкові, бо, мовляв, "ми шануємо Наполеона як провідника французької революції в Європі".

Перед виїздом Скрипника, я дав таки йому рукопис, але ніколи ніхто мені більше не згадував про нього.

За тим же сніданком, 24-го вересня, Микола Олексійович знову атакував ворогів українізації, й обіцяв дати в цій справі інтерв'ю в "Українських Вістях", хоч, як казав, "за це не похвалять мене". Коли я сказав йому, що не всі французькі славісти ставляться прихильно до української мови, Скрипник гаряче й схвильовано скрикнув: "А ви зведіть мене з цими славістами!"...

1-го жовтня 1927 року відбулося в моїй присутності побачення Скрипника з Подем Буас, подільним директором Державної Школи Східних Мов (див. "Україна", ч. 3., стор. 205-209), де за тих часів ще не було українських викладів.

І сьогодні пам'ятаю те побачення в такому знайомому мені бюрі директора Школи. (Буас говорив російською мовою, а Скрипник українською, зазначивши, що робить це лавмісно).

І досі в моїх вухах звучать палкі слова Миколи Олексійовича, що "за десять років без української мови жодний француз не зможе нічого робити в Україні"... За "десять років" самого Скрипника вже не було серед живих, а в наслідок "мудрої" сталінської національної політики французів в Україні могли обходитися без української мови...

Буас, відповівши, що він зовсім нічого не має проти того, щоб у Школі були українські виклади, але що ця справа не від нього залежить, згадав про своє колишнє перебування в Києві, "найкращому місті цілої Російської імперії"... На Буас Скрипник зробив неабияке враження, й він пізнім не раз мене запитував про нього.

Верталися ми вже вночі, і Скрипник на розі зупинився й якось урочисто сказав мені, що він надає великого значення фактові, що я встановив зв'язок з журналом «Le Monde Slave», бо "мусимо вивести українську культуру на широкій шлях європейського життя".

Два дні пізнім, у тій самій каварні "Кафе де ля Пе", Скрипник диктував мені своє інтерв'ю. Він перечитав уважно два рази текст і зробив деякі дрібні поправки, не пам'ятаю вже, які. Це інтерв'ю, що з'явилося в паризьких

“Українських Вістях” 15-го жовтня 1927 року, варт сьогодні, в світлі дальшої долі Скрипника, нагадати нашим читачам, болай в уривках:

“... Україна являється повноправним, самостійним членом Союзу Радянських Республік... Українізація проводиться й буде проводитись рішучими заходами. Уряд не може допустити, щоб його представники й співробітники, які покликані обслуговувати населення, що говорить українською мовою, самі не володіли цєю мовою. Той, хто цього не розуміє або не хоче розуміти, не може не розглядатись урядом, як контр-революціонер і свідомий чи неспівомий ворог влади...”

Під час мого останнього перебування у Франції, я зайвий раз міг переконатися, якими надзвичайно цінними надбаннями художньої та загальної культури посідає ця країна. На Україні ці надбання майже невідомі. Я вважаю, що навізання міцного зв'язку між Україною та Францією є нашим черговим завданням. В цьому напрямку, правда, поволі, але вже почалася робота. Одні за другими з'являються вперше французькі письменники українською мовою. Саме перед від'їздом з України я мав в руках переклади Вольтера, Анатолія Франса та Мопассана. Зачуваю, що незабаром з'явиться українською мовою повне зібрання творів Еміля Золя, роковини якого святкуватимуть за кілька днів у Франції. Французькі вчені, що все частіше приїждять на Україну, завжди знаходять в нас найкращу зустріч..., бо ми хочемо, щоб Західна Європа знала якнайбільше про наші досягнення”...

Додам тут, що, завдяки Скрипникові й М. Яворському, Український відділ Інституту Слов'янознавства при Паризькому університеті в сьогодні, безперечно, найкращий в цілій Західній Європі...

**

8-го жовтня 1927 року Скрипник зайшов до моєї хати попрощатися. Цього разу візита була коротка. “Ну, бувайте здорові”, а потім, усміхнувшись, додав: “Якось воно там буде...”

Я дивився у вікно, як сугула постать Миколи Олексійовича, спираючись на цючок, віддалялася швидким кроком по гомінкій паризькій вулиці... Він відходив, ідучи назустріч своїй долі, що одного дня 1933 року скінчилася трагічним стрілом...

II.

Леон Блюм

У червні 1924 року, Василь Мудрий, тоді управитель канцелярії українського (таємного) університету у Львові, вислав мені листа-меморіал, що його я мав передати тодішнім провідникам французької лівниці: Ерріо, Пенлеве, Блюмові, які в політичному житті тоді були висунулися наперед, завдяки перемозі на виборах 1924 року, так званої, “лівої картелі”. Діставши той меморіал, писаний французькою мовою, я домовився про побачення з провідником французької соціалістичної партії. Про це побачення варт згадати тепер, коли Леон Блюм закінчив свою життєву дугу. Але спочатку буде не зайвим навести тут деякі уступи з того меморіалу Українського університету у Львові, за копією, що збереглася в мене.

Меморіал починає з твердження, що українці в польській державі не є меншість, а “переважна більшість у Галичині, на Волині, Холмщині, Наддніссянщині й Підляшші”. Далі, сенат Українського університету твердить, що після поль-

сьобою займавчина Галичини й Львова, "українці втратили університет, де за австрійського режиму, українська молодь мала змогу навчатися рідною мовою. Польський уряд знищив колишній утраквістичний (двомовний) характер університету, спольщивши його". Оповівши про різні невдаті українські заходи перед польським урядом щодо заснування українського університету, меморіал продовжує: "Отже, українці змушені були заснувати таємний університет з трьома факультетами, що на початку свого існування мав 1.275 студентів, але польський уряд застосував репресії проти професорів і студентів..." (Іде докладний перелік цих репресій).

"Від часу до часу, — читаємо далі, — польський уряд, щоб замилити очі західному світові, підносить питання українського університету в Варшаві, але той, хто є обізнаний з умовами життя в краю, знає, що є річ неможлива для професорів і студентів українців масово виїжджувати до центру Польщі й там продовжувати свою працю, далеко від українських бібліотек..."

"Тим часом, український таємний університет існує у Львові, незважаючи на всі переслідування. Він є утримуваний добровільними датками здебільшого селян і робітників. Польська влада зацікавлена в тому, щоб розповсюджувати чутки про те, що цей університет має виключно політичний характер. Проте кілька закордонних університетів, як у Празі, Відні й Граці, є зовсім іншої думки. Правда є, що атмосфера, в якій працюють українські професори й студенти, — беззвичайно важка. Ось чому такий гомос протесту, як Вац, Висок-поважаний Паве, може полегшити наше жалюгідне становище, й ми приймемо такий гомос з симпатією й пошаною..."

Цей лист я передав 4-го липня 1924 р. о третій годині Леонві Блюмові в його бюрі в Бурбонському палаці, де засідала тоді "Палата депутатів", а тепер засідає "Національне Зібрання".

Довга, елегантна постать, з окулярами, що не можуть заховати розумні блискучі очі, довгі вуса, слабкий гомос, — таким залишився в моїй пам'яті Леон Блюм. Від цілої його постаті віяло якимсь чаром, хоч зовнішній вигляд його був радше суворий.

Прочитавши уважно меморандум університету, Блюм кілька хвилини мовчав, а потім заговорив зовсім тихим гомосом:

— Я вірю в силу правди, що завжди перемагає, особливо, коли ця правда торкається прав людини. Я давній приятель Польщі. Шкода, велика шкода (тут гомос його піднісся), що жовітня Польща, сама недавно визведена, відроджує в себе звичай царату. Це тому, що в Польщі нема ще справжньої демократії...

Після цього Блюм поставив мені низку запитань, які свідчили, що він досить добре знав східньо-галицьку справу. Запитання він ставив такі (це зовсім не така легка річ!), що просто примували до суті проблеми: в цьому виявився знаменитий правник. Блюм бо був високий урядовець-правник державної Ради, що судить конфлікти між громадянами й державою.

Запитання Блюма я свого часу завожував. Ось вони:

1. З якого часу Галичина належить до Польщі?
2. Скільки було українців у Галичині в 1772 р. і скільки є тепер?
3. Як стечала справа університету до 1914 року?
4. Скільки є українських науковців у кожній царині?
5. Чи Грушевський був галичанин?

6. Які є наукові взаємини між Галичиною й Україною? (Така точно була форма цього запитання).

7. Які є українські наукові товариства в Галичині?
8. Чому польський уряд називає українців "русинами"?

9. З якого часу назва "Україна" стосується до Галичини?

10. Яка є різниця між уніятами й православними?

11. Чи існує соціалістичний рух у Галичині?

12. Скільки є робітників у Галичині, в яких галузях вони працюють?

13. Синдикальний рух у Галичині?

14. Чи існує комуністичний рух поміж українськими робітниками в Галичині?

(Мушу додати, що раніш, ніж ставити мені ці запитання, Блюм заявив: "Я не буду з вами обговорювати українське питання в цілому, а лише вузьке університетське питання в Галичині").

Блюм слухав з увагою мої відповіді; видно було, що він напружував увесь свій інтелект, щоб зрозуміти не лише мої слова, але й, так би мовити, дух відповіді. Слухаючи мене, він робив нотатки, часто-густо відкладав набік свій олівець і про щось думав...

Моя розмова з Блюмом тривала точно годину й двадцять хвилин. По скінченні моїх пояснень, він мовчав хвилину з п'ять, а потім сказав: "Дякую українському університетові (він не назвав його "таємним") за його довіря до мене. Я простудію меморіал і ваші пояснення. Коли все це відповідає дійсності, — в цьому я не маю сумніву (це він супроводив милим і ширим усміхом), — я поставлю питання українського університету в наступному засіданні керівних членів нашої партії і її резолюцію ми надішлемо урядові"...

Потім, знову трохи помовчавши, додав: "Реально, може, воно й мало допоможє, але світ рухається не лише реальністю. Духові сили поволі, але все ж у кінці перемагають. Переможе скінці й справа українського університету"...

На цьому скінчилося моє перше й останнє лобачення з Леоном Блюмом. Він дотримав свого слова. Політична комісія французької соціалістичної партії дійсно звернулася з відповідним листом до тодішнього міністра закордонних справ Едуарда Ерріє. Чи французький уряд зробив відповідний демарш у Варшаві мені й досі невідомо.

Ілько Боршак

Історія України в освітленні „БСЕ“

Ще в 1924 р. почала виходити "Большая Советская Энциклопедия". Виродомж 22 років вишло 65 томів і в 1947 р. — останній, завершальний, під назвою "СССР". По виході майже кожного тому, за короткий час, його оголошували помилковим та шкідливим. Після ж виходу завершального тому голова Академії Наук СРСР оголосив вже всю "БСЕ" в цілому помилковою та шкідливою, обіцяючи, що тепер буде складено та видано нову "БСЕ", вже на 50 томів та за 6 років.

Розглядаючи уважно цей завершальний том, бачимо, що тематика окремих його розділів, їх розміщення, зміст та виклад, як і добір ілюстрацій, мають своїм головним та єдиним завданням не збір фактичного матеріалу та його об'єктивне висвітлення, а служити виключно політичним цілям. Для цього добираються та викривляються всі наведені там історичні та економічні відомості. Стиль викладу, мимо його загального наукоподібного вигляду, весь час сходить на звичайну сульгарну пропаганду, що її можна почути в будь-який момент дня чи ночі, лише наставивши радіоапарат на Москву.

Викладові історії СРСР присвячено значну частину тому. Цей виклад провадиться в такий спосіб, щоб переконати читача, що створення СРСР являє со-

бою історичне явище, яке завершує всю попередню історію цілого Євразійського світу і що на чолі того великого історичного процесу ввесь час стояв російський нарід та створені ним держави — Київська, Московська, Російська і, наприкінці, — СРСР.

За 32 роки існування радянщини філософія, програма та тактика кампанії відбили надзвичайно ламалу лінію, перегинаючи "настанови", то в один бік, то в другий. Історія в 1932 р. називалася і розглядалася як суспільствознавство. На зміну прийшла історія народів СРСР. Наприкінці того — історія самого СРСР яко єдиної, історично сформованої держави. Тому поміж авторами підручників несподівано зустрічаємо тепер таких, давно забутих та заборонених ще зовсім недавно, стовпів російського монархізму, як С. Соловійов, Д. Гловайський та ін. Прізвище останнього є особливо симптоматичне. Ніякий науковець, але талановитий письменник та полеміст, запеклий чорносотенний московський ура-патріот, він звичайно рекомендується не для наукового використання, а для політичного виховання в дусі російського єдинодержавного імперіялізму. З українських істориків наводиться лише Д. Багалій, і то в своїх працях дореволюційних, коли під тиском царської цензури, він мусив називати Слобідську Україну — "Окраїною" Московської держави.

В основу історії України так само кладеться, стара й загальному, схема єдиндержавних та імперіялістичних уявлень царського самодержавства. Звертаємо тут увагу на деякі з цих тез:

1) Як каже ВСЕ, вже в IV в. значна частина Європейського терену СРСР була завоєвана слов'янськими племенами, що відбували тут своє формування. Ці племена надалі, в князівському періоді, називаються Руссю. Лише в XIV-XV вв. "іде оформлення руської (великоруської), української та білоруської народностей (303). Увесь час говориться "Західньо-руські землі", "Руські землі", "Північно-східня Русь" і т. д. Історичної назви Україна, не існує. Далі, не знати чому, "оформлення української та білоруської народностей" — пересувається на XV та першу половину XVI вв. (349).

Ця теза викликає деякі запитання та зауваження. Коли ж саме іде оформлення української та руської народностей, в XIV-XV, чи в XV-XVI вв.? Бо наводяться ці сбудві дати. До того нібито були лише "руські племена слов'ян". Не ясно, що саме розуміє ВСЕ під національністю. Якщо антропологічний тип народу, то він склався неодноразовий на Україні та в Росії вже далеко раніше, десь в X-XIII вв. Причому українським народом було асимільовано деякі тюркські племена, тоді як російський нарід формувався на фінському етнічному субстраті. Цей факт був стверджений та сприйнятий майже всіма російськими авторами та істориками ще за дореволюційних часів. Якщо ВСЕ уважає ознакою національності культуру, то й тут український народній орнамент, збрардя та звичай, що значно відрізняються від російських, своїм корінням заходять у глибоку давнину ще родового устрою. З цього видно, що народні культури цих народностей, відрізнялися вже в часи свого формування. Якщо ж ВСЕ мала на увазі лише мову, то й тут особливості української мови виникають вже далеко раніше XIV-XVI вв. Справді, в X-XIII вв. всі слов'янські мови були значно ближчі між собою, ніж тепер. Літературною ж мовою всіх православних слов'ян, від Фінської затоки аж поза Дунай, була т. зв. церковнослов'янська мова — єдина для всіх. І незважаючи на єдину церковнослов'янську мову, крізь неї ввесь час просякають окремі слова місцеві та вирази цівільні, "російські" або "українські". Тому мова наприклад літописів Київського та Галицько-Волинського відрізняється від літописів Новгородського або Лаврентійського. І це визнавали старі російські учені, до акад. Шахматова влючно, бо най імені з них називали ту українську мову "вожно-руською". Вже в X в., ще до прийняття християнства, слов'янські племена чітко розподілялися на ті, які були проросійсь-

ськими—поляни, древліяни, сіверяни, та праросійські—вятічі, кривічі, ільменські. Так і надалі, відрізнялися князівства, що сформувалися на тій етнічній основі — українській: Галицьке, Волинське, Турово-Пинське, Київське, Чернігівське, Новгород-Сіверське та Переяславське, та на російській: Новгородське, Ростово-Суздальське та Муромо-Рязанське, пізніше і Московське. Отже бачимо, що радянська теза про формування української та російської народності лише в XIV-XVI вв. позбавлена будь-якої наукової основи і має значення лише політично-пропагандної вказівки.

Як і всі історики, що трактують історію Сходу Європи за старою “недільською” схемою, автори ВСЕ умовчують про Україну за литовської доби, хоч у ній і говориться, що тоді саме відбувалося “Різде відокремлення (України) від литовських земель і ліквідація з середини XV в. внутрішніх перегородок між землями сприяють консолідації зв'язків між землями та сформованню їх політичного об'єднання з *виразно ростучою орієнтацією на північно-східно Русь*” (349). Далі пояснюється, що ця орієнтація виявилася в “Широкому відході народніх мас за кордон, в споконвічні руські землі, особливо після 1638 р.”. (406). Очевидно мова йдеться про заселення Слобідської України, яка звалася і була на ті часи “Диким полем”. Звичайно цей рух був викликаний у значній мірі посиленням кріпацтва. Бо на Слобідській Україні переселенці зберігали козацький устрій та тимчасову свободу від кріпацтва. Але ніякої особливої симпатії до Москви в тих подіях непомітно. І не згадує ВСЕ зовсім за те, як у другій половині XVIII та в першій XIX вв. українське селянство масово тікало в Надчорноморські степи, саме від Московських порядків. Тим більше не згадується й про те, що великі та драматичні еміграції найбільш свідомих кіл українського шару, в р.р. 1709, 1775, 1920 та 1943, були спрямовані саме геть від Москви, на Туреччину та в Західну Європу.

Далі в ВСЕ говориться про те, що рух до Москви призводить до селянських повстань В. Хмельницького та до об'єднання з Московією. Хмельниччина, особливо ж Переяславська рада, так само як і в старих дореволюційних підручниках історії Росії, викладається дещо докладніше та підкреслюється, як і війни Москви з Польщею за визволення України та Білорусі з-під Польського гніту. (404-409). Після того історія України нібито знову зникає. За гетьманів Юрія Хмельницького, І. Виговського, Н. Тетерю та І. Мазепу, згадується лише, що вони були зрадниками, а І. Бруховецький—політичним авантюристом. Про Барта XII читаємо: “На Україні він зустрів підтримку лиш малої купи зрадницької старшини... і зіткнувся з широкою народньою війною в Білорусі і на Україні”. (419). Про імперіалістичні війни Москви, про безперервне завойовування різних країн та народів, приєднання їх до Москви, грабування та визиск, говориться в найделікатнішій формі: “Об'єднання руських земель”, “Об'єднання з Московією”, “Просування”, “Особини”, “Приписання” і т. д. (410 та ін.).

Боротьба з Польщею пояснюється лише як класова боротьба селянства проти панів. Всевий союз В. Хмельницького з Московією проти Польщі викладається як василіде дивного бажання та руху цілого народу до об'єднання з Московією. А всі гетьмани, що боролися з Московією за право і волю свого народу, оголошуються зрадниками. З того виходить, що всі українські державні діячі звагалі, що об'єднувалися з Московією з якоюсь конкретною метою — були народними героями, а ті, що боролися з Московією за інтереси свого народу — зрадниками. Така відверта підстаєвка та замовчування деяких фактів, разом з тенденційним освітленням інших, відбивають усю гетьманську добу ніби в кривому дзеркалі.

Наприкінці говориться, про те, що “У якнайцікавішій взаємній з російською культурою розвивалися споріднені та близькі культури українського і білоруського народів”. Як зразок наводиться “Найбільший російський письменник

М. В. Гоголь". Далі: "Нова українська література XIX віку створилася й розвивалася в щільній взаємодії з російською культурою... Багато українських письменників... писали свої твори двома мовами — українською і російською... У великих українських письменників XIX віку Т. Г. Шевченка та І. Я. Франка склався світогляд революціонерів-демократів і просвітителів у щільному зв'язку з демократичною російською культурою і російським революційним рухом". Навіть наводиться, що М. Лисенко був учнем Н. Римського-Корсакова (565-566). Тож саме і щодо всіх останніх народів, завойованих Росією, "Надзвичайно великий і життєдайний був вплив російської культури на розвиток культури народів Кавказу... Народи Казахстану й Середньої Азії своїм культурним розвитком завдячують російській культурі" і т. д. (566). Це вже звичайно ніяка історія, лише політична пропаганда, якою СРСР ніби старається виправдатися за ті страшні та незліченні кривди, що їх поробила Росія, та робить тепер СРСР усім завойованим ними народам. Отже, зовсім і не згадується про те, яка писемна культура була на Україні в XVII-XVIII вв., тоді як Москва була дикою та відстаюю. Не згадується й про те, що всі культуртреґери на Москві в ті часи були саме з України, і вони саме й творили культуру Московщини.

На характеристику того, як взагалі поводяться з історичними фактами радянські ідеологи, можна в кінці навести початок списку Української Радянської Соціалістичної Республіки в розділі "Союзні Радянські Соціалістичні Республіки". "1/IX 1939 5-а позачергова сесія Верховної Ради СРСР задовольнила прохання Народнього зібрання Західньої України про влучення її до складу СРСР (1810)... Цікаво, скільки людей брало участь у тому "Народньому зібранні", хто й коли їх уповажив на такі "прохання", і в якій мірі вони відбивали справжні бажання народу? Сама ж ВСЕ подає, що перед війною населення Західньої України складало близько 8 мільйонів, який же з того відсоток брав участь у "Народньому зібранні"? І неважко на прохання того ж "Народнього зібрання" було віддано Польщі такі славні історичні українські міста, як Череминь, Червен, Белз і Холм, та ще з їх округами, заселеними українським людом? Оскільки це все подібне до правди та оскільки та сучасна Переяславська Рата відбивала дійсні бажання українського народу, про це свідчать дії славної УПА та сотки тисяч учасників з Західньої України, яких в тисячі разів більше, ніж було учасників штучного "Народнього зібрання".

Так створено виглядає історія України в першому виданні ВСЕ. Уявляємо, як вона виглядатиме в другому, "поправленому" виданні, коли, як то кажуть: "До нового м'яса буде додана собача підлива!"

М. Міллер

Дві українські грамоти 1502 року

Б.-О. Уйбеган, професор слов'янської філології в Страсбурзькому університеті, висвітлює у празькому журналі «Slavia» (XIX, 1950, стор. 336-348) статтю французькою мовою: "Дві українські грамоти 1502 р." («Deux chartes ukrainiennes de 1502»), де розглядає дві предикаві грамоти, що їх він знайшов у 41-ому збірнику "Императорского Российскаго Историческаго Общества" (1884 р.), присвяченому дипломатичній кореспонденції (1474-1505) Москви з Турецькою, прямишими й погайськими татарами.

Мова мовиться про два листи, що їх надіслав до московського великого князя турецький губернатор Кафи. Звичайно такі листи писалися татарською мовою, а вже московські урядовці перекладали їх на мову російську. Але знадані два листи писані, як це вказує сама московська канцелярія, "русскими"

письмомъ", у дійсності — досить живою українською мовою, хоч, можливо, змосквітненою московськими урядовцями. Б.-О. Уйбегаун вважає, що писав їх, з наказу турецького губернатора, якийсь український невільник.

Докладною аналізою фонетики (*к-і*, перехід початкового "в" в "у" перед приголосною, яке б не було закінчення попереднього слова, чергування *о, е-і*, чергування *е-о* після шиплячих...), морфології (відмінювання особових і вказівних займенників, постійне вживання питального відносного займенника "що" — 20 разів, "щожь" — 19 разів, і 7 разів "щоби", — перша особа теперішнього часу множини дієслова на "мо", вживання передминулого часу...), й словника, — Б.-О. Уйбегаун переконливо доводить, що мова цих грамот українська, і то жива.

Словникові грамот автор цілком слушно надає особливого значення. Від розрізняє в цьому три чинники: український, польський ("річ нормальна для кожного тогочасного українського тексту" і російський ("теж нормальна річ для тексту, що займається московськими справами"). Як усі дослідники історії української мови, автор мусить визнати, що "дуже часто важко розрізнити... особливо український і польський чинники, відсутність якого б то не було історичного словника робить це завдання ще більш важким". Дійсно, додамо від себе, деки не будуть зложені такі словники, власно не один словник, а словники, — ми не раз будемо вагатися, маючи справу з текстами XVI-XVII віків, чи те чи інше слово є польське, чи воно є спільне польській та українській мовам, чи йдеться про (див. статтю Ю. Шереха "Польська мова в Україні в XVI-XVII стол.", в ч. 2 "України") давнє українське слово, що ввійшло до польської мови, а звідти знову з'явилось в українській мові вже як польське. Тому велими претенсійними і ненауковими є спроби деяких українських авторів писати сьогодні "історію української літературної мови". Наукової історії української мови не буде, деки не буде зроблена величезна праця коло текстів XVI-XVII вв., деки не будуть зложені історичні словники української мови.

До полонізмів у тексті згаданих грамот французький славіст відносить: *али бо, тяжь, нижм, приименник "о" зі знахідним відмінком, подскарбій, справедливость, мурь, побой, жадный, инший...*

До українізмів: *бо шиче, ажь, вживання приименника "до", дитина, годоваль, умерщина, мытв, духосваница, китъ ("китъ" московське), не ест, москвича* (росіяни на початку XVI віку звали лише мвожину, "москвичи", а в однині вживали "москвитинъ").

До слів, спільних двом мовам, але відомим у польському вжитку Б.-О. Уйбегаун відносить: *речь, листъ, урядникъ, на имя...*

Річ ясна, що, переглядаючи цю лексичну класифікацію, читач мусить завжди мати на увазі згадані вище рядки про складність такої класифікації.

Значення двох грамот, що їх проаналізував Б.-О. Уйбегаун, дійсно, як це зазначає автор, не абияка. Для доби їх написання (1502 р.) є взагалі мало текстів, де жива українська мова так яскраво виступала б. Яким чином українські дослідники, — в першу чергу А. Кримський у своїй праці "Українська граматика" (т. I, випуски 1, 2; т. II, випуск 1, Москва, 1907-1908), де проаналізована сила грамот, — не зауважили (принаймні, ми цього не бачили) — текстів, що їх подав французький славіст, і що з'являлися друком ще 1884 р.? Мабуть, тому, що здавалося даремним шукати українських текстів у збірці московських дипломатичних документів. Якщо наше припущення відповідає дійсності, залишатимся тільки повторити слова, що їх так любив уживати Еміль Фішер: "Справжні невігнані речі — це друковані речі..."

Цензура Третього Райху

(УРИВОК ЗІ СПОМИНІВ)

В "Україні" (Париж, 1949, ч. 2., стор. 143) згадується про мою «Geschichte der Ukraine», що вийшла двома виданнями, — 1939 і 1943 рр., — в Ляйпцігу, з рамени Українського Наукового Інституту в Берліні, а саме на ті труднощі, на які натрапило друге видання книги в німецькій цензурі.

Що й у Москві гостро поставилися до моєї книги, як про це рівночасно дізнаюся з тої ж таки "України", мене не дивує: коли вже найбільший історик України, М. Грушевський, на індексі, то що вже говорити про інших, та й ще на еміграції!

Пишучи «Geschichte der Ukraine», я хотів познайомити чужинецького читача з українською історією в суто речевий спосіб, поступаючись іноді своїм особистим підходом до певних проблем історії України. Мали бути показані основні лінії історичного розвитку так, як це вже в нашій історіографії було встановлено й вияснено, з особливим узягдненням політично-суспільної проблематики та, по зможі, в зв'язку з територіальними змінами на Україні.

Сьогодні навіть дивуюся, як міредатні націонал-соціалістичні органи взагалі дозволили на друк моєї книги. Думаю, що це був просто щасливий випадок. Справа в тім, що цю книгу було написано ще задовго перед війною 1939 р. (вона появилася друком саме за місяць до війни), коли гітлерівська Німеччина більш-менш терпимо ставилася до "нейтральних" видань чужинецьких авторів, хоч і писаних у Німеччині і німецькою мовою. Зрештою, це ж була перша, дарма, що невелика розміром (323 стор.), але повна історія України, написана так, що її міг читати не тільки науковець, але й звичайний читач. Для людей, що не знають слов'янських мов, було це справжнім відкриттям, і це, мабуть, також мало свій вплив на ті інстанції, що від них залежав дозвіл на друк книги.

Проте, друге видання "Історії" натрапило на значні цензурні труднощі. Хоч і при першому виданні праця переходила через цензуру кількох установ, то все ж порігівно легко можна було з ними порозумітися, бо не було багато зауважень, або ці зауваження були дрібязкового характеру. Під час цензурування другого видання була вже війна, повелі ставала чимраз яснішою націонал-соціалістична тактика на сході Європи, постало Східне міністерство, що без нього не можна було надрукувати жодну книжку, присвячену східно-європейській проблемі.

Треба згадати, що в часі між першим і другим виданням до мене не раз зверталися з пропозицією переробити "Історію України" в націонал-соціалістичному дусі, себто, по зможі, германізувати "Історію України" всюди, де тільки можна було приченити германську наліпку. Чого хотіли націонал-соціалісти в українському питанні, було зовсім ясно, і навіть були вже зразки, як того роду тематику обробляти (наприклад, роздухувати значення держави гетів для України і тому подібно). Оброблена в націонал-соціалістичному дусі і підтримана владою "Історія України" мала б, очевидно, необмежений збут. Але кожний, хто візьме в руки друге видання "Історії України", побачить, що автор, додержуючись засад безсторонності, на ніякі компроміси в принципованих справах не пішов. Зрештою, це становить зрозуміле для кожного науковця,

і тому про цю справу згадую тут принагідно, лише для схарактеризування того загального тла, на якому появилася ця книга.

Було чимало дріб'язкових зауваг з боку різних інстанцій. Пригадую собі, наприклад, як мені зроблено було закид, чому я назвав старих волязьких і пізніше первісних дунайських болгар "срдою". Хоч я відповів, що слово «Horde» (срда) вживаю як історичну назву для тих тюркських племен, як болгари або мадари, які вийшли були десь з Азії і вдерлися в Європу, і що в тому нема нічого такого, що могло б образити, — мій "рецензент", з свого боку, правив своє, що це лайлива і презирлива за наших часів назва і що її не треба вживати, а до того ж, болгари — німецькі союзники... Побачивши, що цей "рецензент" розуміється на науковій історичній методі, як "вовк на зніздах", а переконувати його — все одно, що говорити до стійки, я викреслив "орду", це говорилося про болгар, назвавши їх просто "болгарами тюркського походження", а там, де були в моїй праці "авари", поставив "аварська орда", щоб усе таки про "орди" була згадка.

Важливіша була вимога Східнього міністерства, щоб значно поширити передісторію України. Можливо, що тут був делікатний натяк на те, що треба ж, зрештою, належно оцінити германські чинники в історії України, які саме в її передісторії справді відіграли чималу роль.

Треба визнати, що ця вимога була слухна. Дійсно, передісторія в «Geschichte der Ukraine» була аж занадто лаконічна, виклад у цій частині конспективний, майже лише натяки... Я бо сам не є археолог, а, крім того, "Історія України" була збудована так, щоб перша частина — доісторична, антична і середньовічна — вийшла найкоротша. За моїм пляном, виклад "Історії України" мав все поширяться і розгортатися, чим ближче він доходив до сучасності, з особливим углядженням козацької доби, XVIII і XIX вв. На мій погляд, чужинецькому читачеві треба було, в першу чергу, подати не стару і середньовічну, але новітню історію України. А тим часом у нас стало вже майже традиційним, йдучи за М. Грушевським, навіть у популярних виданнях, дуже широко описувати давні періоди української історії, а нові подавати або коротко й побіжно, або навіть залишати їх без відповідного зв'язку з сучасністю.

Отже, я був згодився поширити передісторію України, але не занадто, щоб не порушити цілої, так би мовити, архітектури мого твору, з його вузькою підвалною і широким дахом. Взнявши за основу головну працю проф. В. Шербаківського "Формация української нації" (Прага, 1941, вид. Тишкева), я написав наново коротку передісторію, сміваючи по змозі всілякі германські чинники, або згадуючи їх тільки одним реченням навіть там, де справедливість, може, вимагала б сказати більше.

Мій еляборат пішов, куди належалося, і кілька тижнів пізніше мене викликали до Східнього міністерства, де я мав, — зовсім несподівано для мене, — говорити не то з "расовою комісією", не то з "расовим відділом" міністерства. В кімнаті сиділо кілька молодих людей (прізвищ не пригадую; не пригадую навіть, чи були названі прізвища). Розмова з ними мала спочатку характер своєрідного допиту. Перше питання було: чи я є археолог? Відповідь: ні. На підставі яких праць написаво передісторію (себто нову, для другого видання!)? — Блудеться на стіл "Формацию"... Шербаківського, і один з донизувачів записує назву.

Далі, коротко і сухо, повідомляють мене, що моя наново написана передісторія не наукова, не відповілає сьогодинішнім досягненням археологічної науки (розумій: в нацистському дусі!) і не відповілає, як цілком одверто було ска-

зано, "нашим замірам". Книга з такого ряду передісторією не може вийти. Передісторію треба ще раз переробити.

На таку рішучу мову і відповідь моя була рішуча. Хоч я й не археолог, то все ж таки науковець, і з наукового становища не зійду. Можливо, панове мають рацію, і моя додаткове написана для другого видання передісторія нічого не варта. Але, щоб пересвідчитися про це (бо сапне вірити навіть найбільшому науковому авторитетові, це — не в моєму характері), я мушу сам простудіювати передісторію, як окремий фах, на що треба з два роки часу. Щойно тоді моє наукове сумління дозволить мені покласти на стіл передісторію, і я буду спокійний у свідомості того, що зробив усе, щоб дорівняти сучаснішим науковим вимогам археології.

Після того заланувала ніяк-ва мовчанка. Серце мені тривожно затюхало. Справа стояла на лезі ножа: друге видання моєї книги було поважно загрожене.

Рантам мені сійнула думка, і я вирішив шукати останнього рятунку, вдаючись до хитроців. Моїм цензором я, приблизно, сказав таке: "Панове, річ ясна, що мені шкода моєї праці, витраченої марно над поширенням передісторії до другого видання. Але якщо ця моя праця не витримає критики, я агоден від неї відмовитися. Хай вже лишається передісторія в тому вигляді, в якому вона є в першому виданні. Тоді не буде затримки з друком, а ви не витрачатимете дорогоцінного часу на нові наради й дискусії зі мною"...

На моє велике здивування, панове, подумавши, на мою пропозицію погодилися. Таким чином моя "Історія України" вийшла другим виданням без поширені передісторії, з чого я був дуже задоволений, бо мені насамперед залежало на тому, щоб зберегти в повній мірі науковий характер книжки і уникнути поширення її саме в тих частинах, де націонал-соціалісти вимагали обов'язкового підкреслення "германства". Вийшов такий парадокс, що моя "Історія України" не відзначала навіть того мінімуму германських впливів, про які свідчать наші знання з доісторичної і ранньої історії України. Це була своєрідна реакція на націонал-соціалістичну дійсність. Саме в часи, коли ясно виявилось, що наці розуміють під вищністю германської раси, росло небажання, вехіть підкреслювати вагу германців навіть там, де вони цю вагу справді мали.

Але труднощі були ще й з дозволом на придбання паперу. Цей дозвіл також була зручна зброя в руках націонал-соціалістів, щоб у прихований спосіб не допустити до поширення небажаних видань. Щоб здобути дозвіл на папір, треба було великого напруження і з боку лийпцігського видавництва, і Українського Наукового Інституту в Берліні, як видавця, і самого автора. І все ж друге видання "Історії України", незважаючи на всі заходи, вийшло дуже скромне: коли не помилюся, її наклад був лише 2-3 тисячі примірників.

Правду кажучи, мені й сьогодні не зовсім ясно, як це гітлерівці дозволили на друк другого видання моєї "Історії України". Можна хіба пояснити це тим, що вони не боялися такого малого накладу, бо книжка не йшла в масу, а купувалася здебільшого фахівцями й науковцями.

У всякому разі, коли роздумуєш над цим, на думку спадає старе: «Habent sun fata libelli!», — "і книжки мають свою долю".

«Geschichte der Ukraine» мала, як видно, щасливу долю...

Гі де Мопассан

(1850—1893).

У серпні цього року кілька французьких письменників (їх могло б бути більше) зібралися в аристократичному парку Монсо, щоб відсвяткувати століття народження Гі де Мопассана, що любив мандрувати в цих околицях. І це було справедливо: Мопассан бо був видатний письменник, що добре прислужився французькій літературі.

Небіж Фльобера — вони були обидва нормандці з походження — Мопассан є найкращий речник французького натуралізму. Він мав здоровий талант, талант, як і в інших «натуралістів», без духових шукань і турбот. Це був маляр реального жанру. Всі його новелі й деякі романи є надзвичайні своєю стислістю, речевістю і докладним спостереженням. Тільки даремно шукати в них якусь «філософію», якусь ідею, хіба що ідеї антимілітаризму й деякої аполітичності, річ зовсім нормальна в людей другої половини XIX-го віку, які щиро думали, що технічний поступ ітме в парі з моральним поступом, які не були свідками тих двох страшних війн і всього того, що ми бачимо вже останніх 50 років...

Усі герої новел і романів Мопассана — люди паскудні, буденні, без духових зацікавлень, брутальні в своїх бажаннях, себелюби, хитруни, що для них матеріальний гаразд є понад усе. Але в автора не бачиш найменшого осуду тих малосимпатичних людей. Мопассан — це не раз дратує читача — є лише безсторонній маляр, що бачить і малює. Тому герої Мопассанівських творів, всі оті нормандські селяни, паризькі урядовці, банкіри, спекулянти, журналісти, кокотки, повії, сутенери й шулери, — всі вони такі є життєві, що можна сказати — їх фотографували...

Почавши з коротких новел — хто не знає його «Пампушки», одного з архитворів французької новелі, або «Мадемуазель Фіфі» — Мопассан перейшов до довгих романів, що з них найкращий є «Наш спільний друг» (*Bel ami*), де бачимо нещадну боротьбу за життя, точніше за гроші, за владу, за фізичні віхи... Не зайвим буде тут також згадати інший роман Мопассана «Життя» (*La vie*), життя короточасних радощів і численних розчарувань, щоденної журби жінки, що її обманює чоловік, обманює син, обманює нарешті і внук, що на нього та жінка перенесла всі свої надії.

Мопассан був дуже працюючий. Упродовж дев'яти років він написав 260 новел і сім довгих романів. Духовий син Фльобера він своєю співгеніяльністю з останнім нагадує в світі малярства фан Дайка відносно Рубенса, Веронеза відносно Тіціана. В історії французької новелі Мопассан перевершує Меріме. Натомість його романи не перевищують звичайний собі роман з паризького побуту. Сьогодні треба силувати себе, щоб прочитати ці романи. Сам Мопассан не змішував цих двох відмінних літературних жанрів: він ніколи не написав новелі на сюжет роману й навпаки. Бо, як твердив Золя на похороні Мопассана, «він належав до родини великих літературних чеснот». Томас Манн не вагається твердити, що твори Мопассана є невмирущі й що в будуччині він вважатиметься в світовій літературі одним з найбільших майстрів новелі.

Мопассана перекладали й перекладають на всі мови. Знана є його велика популярність у колишній Росії та теперішньому СРСР, відомі є захоплені вислови про Мопассана Чехова й Льва Толстого...

Куди менш є популярний Мопассан у Франції. Чому? На це важко до-

кументально відповісти. Чи французького читача відштовхує песимізм автора? Чи свідомість читачів, що Мопассанівські герої не є ціла Франція 80-х років? Чи усвідомлення, що новеля Мопассана є лише криве дзеркало Франції? А проте Мопассан володів письменницьким хистом, що так пасує французькому читачеві: почуттям міри, стислістю й сатиричною рисою, що не переходила в памфлетну... А може, менша зацікавленість Мопассаном у Франції пояснюється просто певною несправедливістю найближчих нашадків до померлих письменників, що це можна було зауважити також щодо Лямартина чи Бодлера... А може, тому, що Мопассан ніколи не ставить у своїх творх крапок над «і», а саме це так люблять французи.

На всі ці питання ми не беремося відповісти в цих побіжних рядках, навіяних перечитуванням Мопассанівських творів.

Наше листування

Редакція одержує листи-відгуки на ті чи інші вміщені матеріали. Залишаючи по боці "компліменти" або "докори" на адресу чи то авторів матеріалів, чи Редакції, подасмо тут лише те нове й фактичне, що його приносять наші кореспонденти. Просимо й надалі читачів "відгукуватися", щоб "Наше листування" перетворилося у справжню науково-культурну трибуну. Примітки до листів належать Редакції. — РЕДАКЦІЯ.

АВТЕНТИЧНИЙ ПОРТРЕТ МАЗЕПИ

... що "автентичний портрет гетьмана Мазепи" (див. "Україна", ч. 3, стор. 192-194) не є портретом Мазепи, — це для мене цілком ясно (передусім — брак фамільного герба гетьмана на гравюрі), тим паче, що "найголовніші докази" п. Січинського нічого не доводять, а деякі просто сумнівні: Мазепа не був ані "хорувезим", ані "бунчуковим товаришем". Іконографічно цей портрет дуже відмінний від зображення гетьмана на дзвоні Домницького, коло Чернігова, монастиря (1), що його згадував у 1920-х роках чернігівський етнограф Б. Пилипенко. Цей дзвін — роботи глухівського майстра Карпа Балашевича (1699), є оздоблений чудовим зображенням гетьмана, цілком портретним, без тих умовно-декоративних атрибутів, що є на гравюрах Мичури та Галяховсько-

го, і його гербом. Пилипенко зробив про цей дзвін доповідь в історичній секції ВУАН (див. "Україна", Київ, 1930, кн. 42), але фото дзвону й зображення Мазепи тоді не було сфотографовано. Згодом Пилипенко був репресований і папери його загинули. На щастя, він свого часу подарував мені примірник фота з того дзвону, зображення Мазепи та його герба. Той портрет Мазепи я вмістив у моїй книзі "Україна в кізці XVII і в першій чверті XVIII стол.", що була надрукована в 1941 році у Львові, але в світ не вийшла. ...

О. Оглоблин

ТРИЗУБИ І ДВОЗУБИ

... Наклад моєї книжки "Тризуб" (див. "Україна", ч. 3, стор. 222) не є вичерпний. Поряд з Тризубами, згадую також Двозуби, бо не всі князі Рюриковичі вживали за свої знаки Тризуби, не був теж Тризуб зв'язаний з запорожцями, кийвським престолом, коли князі Ізяслав I і Святослав II вживали Двозуби... В своєму жарієі про "Тризуб" я подаю зразки Тризубів на монетах, цеглах, металевих відзнаках тощо, але до статті в "Енциклопедії Українства" я вибрав тільки ті знаки, що були безсумнівною власністю вичислених мною князів... Твердження мєє, що Тризубом Володимира Великого цікавилися спєєршу російські дослідники, відповітає дійсності, бо перший Н. М. Карамзин (1815) звернув на нього увагу. Серед російських дослідників мають перевагу автори з суто російськими призищами. Протице тому, що твердять рецензент В. К-о ("Дуже важливе питання північ-

1) Цей м. павсар (Р. ждество-Богородицький) згадується в універсалах Мазепи (16.V. 1699 р.; 5.VI. 1700 р.) під назвою «Думничья обитель», від сусідньої річки Думиця («Сборникъ Импер Рос. Историч. Общества, т. 29, стор. 511).

ного чи південного походження Тризуба ("Скандинавія чи Греція?) в "Е.У." навіть не зазначено"). Я писав у статті "Е.У.": "... Тризубом Володимира Великого цікавилися... дослідники, ... шукаючи першовзору чи то у Візантії, чи т. в. Скандинавії" (стор. 30 "Е.У."). Про інші Тризуби я згадую в книжці "Тризуб"... Тризубний знак у виді грецької літери "ω" (омега), а не "М", як хибно надрукувала "Е.У." (стор. 30), мав князь *Данило Острозький*... В статті "Е.У." я подав лише новішу літературу (стор. 303), але в своїй книжці "Тризуб" я подав низку праць і інших дослідників (І. Крип'якевич, М. Грушевський, В. Січневський, О. Пастернак)..."

Д-р Микола Андрусак

ВЛАС ЛАСТОВСЬКИЙ: "ЗАПОВІТ ПЕТРА ВЕЛИКОГО"

"... П. Ластовського ("Україна", ч. 3, стор. 177) пізав я дітам 1916 року в Львові, куди він приїхав, разом зі своїм приятелем, Іваном Ксладю, як делегати на III конференцію наці нальностей. Для цієї конференції п. Ластовський написав меморандум російською мовою, що його я скорегував. Переклад зробив Густав Броше, секретар «Revue ukrainienne». Він же відчитав той меморандум на зборах конференції 27 червня 1916 р. В тім меморандумі п. Ластовський зазначив, що "Віаруси походять від давніх племен Кривічів і Дроговичів". Здається, що цей меморандум є перший документ французькою мовою про білорусів, оголошений в Західній Європі..."

"... Текст "Заповіту Петра Великого" ("Україна", ч. 3, стор. 178-183) було надруковано також у збірці Миколи Залізняка, 1915 р., в брошурі "Чи Европа має сказати", — збірка промов і статей Вільгельма Лібкнехта. Самий "Заповіт" подано на стор. 18-20, а ціла брошура має 57 сторінок..."

Є. Качинський.

МАКСИМ ГЕХТЕР

"... Пражани добре знають, що робив Гехтер ("Україна", ч. 3, стор. 202-205) в ті часи, коли Чехія була зайнята націонал-соціалістами, особливо ті, що перебували в стовбунках з мим (Жковлів, Дорошенко та ін.). До честі українців, треба сказати, що всі знали, хто й що є Гехтер, і все ж таки ніхто його не арештував (принимав), бо інакше Гехтер принаймні свідів би і концентраційному таборі)..."

Б. Крижанський

НЕБІЖ М. ШАНОВАЛА

З приводу статті "Микола Шановал" ("Україна", ч. 1, стор. 45-50) ми одержали від неbosжа М. Шановала листа з Німеччини, що його уривки сарті подати нашим читачам (зберігаємо мову листа):

"... В двадцятип'ятирічному моєму житті, сказати вам правду, я не знав за моїх дядьків майже нічого й найперш з чого я довідався, зокрема про покійного дядька Миколу, то це з вашої статті..."

"... вам відомо було, що братів Шановалів було вісім, з яких в 19-их роках загинули Артем і Олександр (як ви писали в статті), але невідомо, що чотири Шановали ще залишилися на Україні (Дорш, Іван, Йосип), які також пізніше загинули від більшовицьких рук, у тому числі і мій батько..."

"Бувши ще на Україні, мені ніхто не оновдав, а даже не згадував за дядька Миколу або Микиту, ви мусите і самі це відчувати чому? (В такім оточенні, як в Радянськм Союзі, це дуже небезпечна справа)..."

"Такого матеріялу (як у вас) я ніде не знайшов би на теперішній Україні ні за які гроші, більшовики не тільки знищили Шановалів (бо вони були їхніми найгіршими ворогами), але і те все, що за них нагадувало. Наприклад: в 1932-33 році, це було напередодні колективізації, приходить виконавець з сільської ради до батька і повідомляє, що йому потрібно з'ясується до той ж ради (якраз, пам'ятаю, мені тоді було десять років); батько пішов, але додому скоро не вернувся. Правда, запитає мене, що за ґрунт був для того, щоб його арештували? Як батько вернувся за три тижні, то мені трапилась нагода дещо почути, а саме за що він був арештований (з великих ратців, що вернувся додому, батько забув нас, дітей, прогнати, щоб ми не слухали, ще розмовляють дорослі): В якійсь комуністичній газеті було в той час опубліковано вістку про смерть великого українського націоналіста, "Врага народа и отчизны", М. Шановала. Не тільки мій батько, але і другі мої дядьки були арештовані з цього powodu. Але що їх в ту годину врятувало, як мені було відомо, це те, що вони з 1928 чи 29 року вже не могли з закертном дисуватись. Мій тато і мої дядьки, ніхто не міг розгадати, хто намер: чи дядько Микола чи Микита, аз я тепер довідався..."

Симон Шановал

ДОКУМЕНТИ

Три невидані листи В. Соловйова

(1887).

Цього року минає п'ятдесят літ, як помер великий російський філософ, поет, публіцист і взагалі людина незвичайна — філософ Володимир Соловйов (народився 1853 р.), що мав такі далекосяжні думки про складне й болюче питання з'єднання Церков.

Нижче друкуємо в російському оригіналі та українському перекладі три невидані листи В. Соловйова до Юліана Куликовського, знаного латиніста й візантиніста, професора Київського університету († 1919 р.); їх подає проф. О. Оглоблин, за особистим архівом згаслого київського вченого, що зберігається в київському Центральному Архіві Стародавніх Актів. Українським читачам варт тут нагадати, що покійний російський філософ В. Соловйов був по матері українського роду і походив від Сковороди. В цьому походженні В. Величко, перший біограф славного філософа, додає причину "чисто українського гумору" Соловйова. (Влад. Соловьевъ Жизнь и творчество. СПб. 1902, стор. 21-22).

Листи друкуються за правомисом оригіналів, але за сучасною пунктуацією, підкреслення є в текстах листів, звичайні дужки належать авторів листів, квадратні — редакції. Примітки проф. Оглоблина зазначено ініціалами "О. О.", інші примітки належать редакції.

I

с. Воробйєвка, 17 апр. 87 г.

Многуважаемый Юліанъ Андреевичъ!

Только что прочелъ вслухъ Вашего Лукреція (1) А. А. Шенниву (Фету) (2), къ которому приѣхалъ гостить вѣроятно на все лѣто. Очень хвалю Вашу содержательную, прекрасную по тону и изложенію рѣчь. Радуюсь, что филологія не вытѣснила изъ Вашего ума философію, къ которой Вы, какъ вижу, сохранили и живой интересъ, и ясное пониманіе. Благодарю Васъ сердечно и за рѣчь, и за письмо, которое меня глубоко тронуло. Вы не пишете, сколько времени остаетесь въ Римѣ (3). Если это письмо дойдетъ до Васъ, то прошу Васъ очень написать мнѣ нѣсколько словъ на нижеприлагаемому адресу. Если въ теченіи нѣсколькихъ

I

с. Воробйєвка, 17 квітня 87 р.

Вельмишановний Юліане Андрійовичу!

Щойно прочитав угодзе Вашого Лукреція (1) А. А. Шенниві (Фетові) (2), до кого приїхав гостювати мабуть за ціле літо. Дуже хвалю Вашу змістовну, чудову тоном і викладом промову. Радію, що філологія не витрутила з Вашого розуму філософію, до якої Ви, як бачу, зберегли і живає зацікавлення, і ясне розуміння. Дякую Вам щиро і за промову, і за листа, що мене глибоко зворушив. Ви не пишете, скільки часу залишається в Римі (3). Якщо цей лист дійде до Вас, то прошу Вас дуже написати мені декілька слів на нижчедану адресу. Якщо впродовж декількох тижнів

1) Римський філософ першого віку до Р. Х., автор поеми «De rerum natura».

2) Атанасій Фет (1820—1892), російський ліричний поет, близький приятель Соловйова, у кого останній часто гостював.

3) Кулаковський перебував тоді в Римі в науковому відрядженні.

надб'ял не получу отъ Васъ извѣстія, то приму это за знакъ, что Васъ уже не было въ Римѣ, и напишу Вамъ вторично въ Кієвъ, въ Университетъ. Туда же будетъ Вамъ прислано изъ Загребской типографіи 1-й томъ мой "Исторія теократіи" (4), который уже напечатанъ. Надѣюсь, что цензура не будетъ задерживать отдѣльные экземпляры этого впрочемъ мною кастрированнаго тома. Впрочемъ, если Вы напишете, что долго еще пробудете въ Римѣ, то я распоряджусь, чтобы Вамъ прислали мою книгу туда, — это будетъ еще вѣрнѣй.

О себѣ лично ничего хорошаго сообщити Вамъ не могу. Стараюсь *aequam rebus in arduis servare mentem* (5), — второй половиною Гораціевой строфы примѣнять къ себѣ не приходится.

Благодаря отеческой заботливости начальства, я осужденъ здѣсь на бездѣйствіе (6) и вмѣстѣ съ тѣмъ лишень всякихъ средствъ къ независимому существованію. Слава Богу, я не имѣю своего семейства, а одинъ проживу у родныхъ и добрыхъ знакомыхъ. Но невозможность дѣйствовать свободно и достойно, безмысленная олека глупой и подлой цензуры тяготѣть и давить, какъ какой-то кошмаръ.

Не пишу ничего болѣе, потому что не узбрѣвъ въ Вашемъ теперешнемъ мѣстопробываніи. Жду извѣстія отъ Васъ.

Душевно Вамъ преданный

Влад. Сол[овьевъ].

Московско-Курской жел. дор. станція
Куренная Пустынь. ВВкрдію Аван.
Аван. Шенишну (с. Воробьевка) съ пер-
едачей В. С. С. (7).

не держу від Васъ вѣстки, то вѣр-
му це за знакъ, що Васъ вже не
було в Римі, і напишу Вам удру-
ге до Кієва, в Университет. Туди
ж буде Вам надіслано з Загреб-
ської друкарні 1-й том мого "Істо-
рії теократії" (4), що є вже надру-
кований. Маю надію, що цензура не
буде затримувати поодинокі примі-
рники цього навмисне мною вихо-
лощеного тома. А втім, якщо Ви на-
пишете, що довго ще пробудете в
Римі, то я накажу, щоб Вам надіслали
мою книгу туди, — це буде ще
певніше.

Про себе особисто нічого доброго на-
писати Вам не можу. Намагаюсь *aequam
rebus in arduis servare mentem* (5). —
другої половини Горацієвої строфи за-
стосовувати до себе не доводиться.

Завдяки батьківському піклуванню
начальства, я засуджений тут на без-
діяльність (6) і разом з тим доз-
бавлений всякихъ засобів до незалеж-
ного існування. Слава Богу, я не маю
свої рідниці, а сам проживу у
рідних і добрихъ знайомих. Але не-
можливість діяти вільно й гідно,
безглузда оліка дурної і підлої цен-
зури тягнеть і дунить, як якийсь
кошмар.

Не пишу нічого більше, тому що
не є певен щодо Вашого теперішнього
місцепробывання. Чекаю вісток від
Васъ.

Сердечно Вам відданий

Волод. Сол[овьевъ].

Московсько-Курської залізничної станція
Куренная Пустынь. Його Виокорродію
Атанасієві Атанасійовичу Шенишнові
(с. Воробіювка) з передачею В.С.С. (7).

4) «Исторія и будущность теократіи» т. 1, «Философія біблейской исторіи». Загребъ. 1887. На першому томі скінчилися ця знаменита праця. Відомо, що Соловйовъ приятелював з славнимъ примасомъ хорватської Церкви Штротсмеромъ. Значна частина згаданой праці, що мала складати другий і третій томи, ввійшла в книгу «La Russie et l'Église Universelle».

5) «Независимо отъ тяжкіхъ умовицъ, — служити розумові...»

6) В. Соловйовъ, після голодної дровови проти смертної кари, виголошеної 1881 р., був змушений залишити московський університет, де професорував.

7) (На конверті): Заказное. Въ Римѣ. Евдію Ю. А. Кулязовскому, М. le Professeur J. A. Koulikowski... (доді одвертю) dell'Osca 32 Piano 2 Rome... (кут видерто). (На звороті іншою рукою напис італійською мовою; певно, пошто-вий). О. О.

II

(Коля 13. VI. 1887).

Многоуважаемый Юлианъ Андреевичъ!

Надѣюсь, что это письмо дойдетъ до Васъ, но не имѣю таковой же надежды относительно своей книги. Посланный мною въ типографію списокъ адресовъ былъ задержанъ на пути. Нѣтъ причины, чтобы и вторично посылаемый не подвергся той же участи. Тѣ экземпляры, которые типографія *progrito motu* (8) послала въ книжные магазины и на мое имя, арестованы и книга (9) разсматривается теперь духовною цензурою и будетъ навѣрное запрещена.

Во всемъ этомъ дѣлѣ я не нашелъ ни одного человѣка въ Россіи (а искалъ усердно), который бы пошелъ палцемъ въ мою защиту. Впрочемъ я не убиваю: Богъ же выдастъ, свинья не съѣсть.

О. Тондѣни (10), о которомъ Вы пишете, такъ преувеличено хвалитъ меня въ печати, что мнѣ не приходится сказать о немъ ни хорошаго, ни дурного. Пожалѣю только, что онъ по свойственной иностранцамъ дурной привычкѣ (касательно Россіи и русскихъ) не воздержался отъ сообщенія недостоверныхъ или перевранныхъ свѣдѣній въ своей брошюрѣ. Напрасно онъ также не умѣрилъ напегирическаго тона, который можетъ (11) только ослабитъ впечатлѣніе его рекомендаціи. По поводу описаннаго Вами схоластическаго диспуту я надѣюсь, что Вы не принадлежите къ числу людей, разсуждающихъ такимъ образомъ: католичество устарѣло, оно живетъ прошлымъ; ergo:

II

(Коля 13. VI. 1887).

Велимиановичъ Юліане Андрійовичу!

Надѣюсь, що цей лист дійде до Вас, але не маю такої ж надії щодо своєї книги. Список адрес, що йшло я послав у друкарню, був затриманий в дорозі. Нема причини, щоб і вдруге посланий не зазвав тїбї ж долї. Тї примірники, що їх друкарня *progrito motu* (8) послала в книгарні і на моє ім'я, заарештовані і книга (9) розглядається тепер духовною цензурою і буде шквально заборонена.

У всїй цїй справї я не знайшов ні одної особи в Росїї (а шукав пильно), котра б кивнула пальцем на мїй захист. А втїм я не журюся: Бог збавить, свиня віку не вмалить.

О. Тондїні (10), про кого Ви пишете, так на одиї бїк перехваляє мене в пресї, що менї не випадє сказати про нього ні доброго, ні поганого. Никоду тїльки, що виї за властивою чужинцям поганю звичку (щодо Росїї і росїян) не стримався від подання незїрогідних або перебрїханих вїдомостей у своїй брошурї. Надаремно виї також не спустив з напегїричного тону, який може (11) тїльки послабити враження його рекомендації. З приводу описаного Вами схоластичного диспуту я надїюся, що Ви не належите до числа людей, які мїркують в такий спосїб: католицтво перестарїло, воно живе минулим; ergo:

8) На власну руку.

9) Далї закреслено: «находитьъ». О. О.

10) Пор. листа В. Соловїова до М. Стасюлевича з 29 червня (ст. стиль) 1891 р.: «...авторъ надїсланої Вам брошурї є священникъ чину Барнабїтїв о. Тондїні ді Кваренгі. Я його добре знаю й особисто й лїтературно» (Вл. Соловїевъ. Письма. Подъ редакцїи Э. Л. Радлова. Петербургъ, 1923, стор. 46). В. Соловїов згадує також про о. Тондїні в листах до свого приятеля канонїка Рачка (другий том його листування під ред. Е. Л. Радлова). О. Тондїні ді Кваренгі не був також зовсїм чужий і Україні, як це видно з листа М. Драгоманова до І. Франка з 28 вересня 1888 р.: «...Я Вам розкажу другий разом про посередника між Римом і Шпресмаером, італїанця (Tondini di Quarenghi, котрий був і в мене і переклада Шенченка (доля цього перекладу, що не з'явився друком, не є вїдсема Редакцїя) на італїїськї) вїрші (Листування І. Франка і М. Драгоманова. Київ, ВУАН, 1928, стор. 274).

11) Далї невизразно написано, здається: быть. О. О.

дой католицтво! Это была бы логика тѣхъ дикарей, которые убиваютъ своихъ престарѣлыхъ родителей.

Не расширяюсь ни объ этомъ, ни о другихъ предметахъ, такъ какъ надѣюсь увидѣть Васъ въ Воробьевкѣ. Аванасій Аванасевичъ поручаетъ передать Вамъ свой сердечный привѣтъ и усердѣйшее приглашеніе. Онъ будетъ въ высшей степени радъ принять Васъ не только какъ пріятели своего пріятели, но и какъ интереснаго для себя специалиста. Мы теперь переводимъ съ нимъ Энеиду и уже близимся къ концу (онъ сидитъ на 11-й, а я на 10-й книгѣ); съ особеннымъ удовольствіемъ подтверждаемъ свой переводъ Вашему суду.

Будьте здоровы. .

Душевно преданный Вамъ.

Влад. Солов[ьевъ] (12).

III

18 сент. 87.

Дорогой Юліанъ Андреевичъ!

Во первыхъ о дѣлѣ: примите къ свѣдѣнію, что Цертелевъ (13) не есть ни официальный, ни (самъ по себѣ) дѣйствительный редакторъ Русскаго Вѣстника (14). Онъ исправляетъ до 1-го янв. с. 90 должность редактора совмѣстно съ Петровскимъ. Хотя послѣ Вашего отъѣзда изъ Воробьевки я получилъ проєктное приглашеніе сотрудничать, но тутъ же немедленно обнаружилось, что никакого ни прямого, ни косвеннаго, ни близкаго, ни далекаго участія въ Русск[омъ] Вѣстникѣ при теперешней редакціи мнѣ принимать не приходится. Въ частности по поводу моей "протекціи" въ дѣлѣ нанечатанія Вашей статьи, расскажу Вамъ анекдотъ. Нѣсколько лѣтъ тому назадъ одна бывшая слушательница "Бестужевскихъ" курсовъ усиленно

геть з католицтвом! Це була б логика тихъ дикунів, що вбивають своїхъ престарѣлихъ батьківъ.

Не розводжуся ні про це, ні про інші предмети, бо надѣюся побачити Вас у Воробійовці. Атанасій Атанасійович доручає передати Вам свій сердечний привіт і найщиріше запрошення. Він буде надзвичайно радий пригостити Вас не тільки як пріятели свого пріятели, але як і цікавого для себе фахівця. Ми тепер перекладаємо з ним Енеїду і вже наближаємося до кінця (він сидить на 11-й, а я на 10-й книзі); з особливою приємністю віддамо свій переклад на Ваш розсуд.

Бувайте здорові.

Сердечно відданий Вам.

Волод. Солов[йов] (12).

III

18 вересня 87.

Дорогий Юліане Андрійовичу!

Щоверше про справу: візьміть до уваги, що Цертелевъ (13) не є ані офіційний, ані (сам по собі) дійсний редакторъ "Русскаго Вѣстника" (14). Він виконує до 1-го січня обов'язки редактора спільно з Петровськимъ. Хоч після Вашого від'їзду з Воробійовки я одержав трічі запрошення співробітничати, але тут таки негайно виявилось, що ніякої ані безпосередньої, ані посередньої, ані близької, ані далекої участі в "Русск[ому] Вѣстнику" при теперішній редакції мені брати не доводиться. Зокрема з приводу моєї "протекції" в справі надрукування Вашої статті, розповім Вам анекдоту. Кілька літ тому одна колишня слухачка "Бестужевських" курсів нині прохала

12) (На конверті): Экзактисе. ЕВВ. Ю. А. Куляковскому. Италія. Неаполь. Sgr. Kouřakovski. Napoli, ро... (видерто) Marté. Recommandée. (Поштовий штемпель): «Курсъ 13 юн(я) 1887». «Bologna 29. 6. 87.» «Napoli 30. 6. 87.» О. О.

13) Князь Д. Н. Цертелев був найкращий друг В. Соловйова. «Русскій Вѣстникъ» виходив у Москві з 1856 р. за редакцією М. Каткова. Приблизно з 1862 р. цей журнал обстоював реакційну програму.

14) Далі закреслено: Хотя... О. О.

просила мене воспользоваться моим знакомствомъ съ нѣкоторыми высокопоставленными лицами и въ частности съ Побѣдоносцевымъ (15), чтобы ходатайствовать за одного ея родственника, которому грозила смертная казнь. Я рѣшительно отказала ей въ этомъ, на томъ основаніи, что если бы моя просьба, обращенная къ Побѣдоносцеву, и могла оказать какое-нибудь дѣйствіе, то развѣ *только обратное* желанному. Хотя Ваше дѣло не имѣетъ ничего общаго съ дѣломъ этой дамы, и хотя мои личные чувства и отношенія къ Цертелеву несравненно болѣе пріязненны, нежели къ Побѣдоносцеву, тѣмъ не менѣе Ваша принципиальность найдетъ настоящій point de comparaison (16) въ этихъ двухъ случаяхъ. Обратите вниманіе еще на слѣдующее: я знаю, что Вы пишете хорошо и живо, предметъ Вашей статьи или корреспонденціи не лишень интереса, — отчего же я не рѣшаюся впечатать въ Русск[омъ] Вѣстникѣ? Не оттого ли, что Вы относитесь если не съ симпатіей, то и безъ предвзятой вражды къ католичеству и католическимъ монахамъ? А если такъ, то судите, какой эффектъ можетъ произвести мое вмѣшательство. Вы понимаете, что мнѣ ровно ничего не стоитъ написать Цертелеву, и если я такъ объ этомъ распространяюсь, то единственно изъ опасенія повредить Вамъ

Очень радъ, что Вы хорошо устроились въ Кіевѣ. Если соберусь туда, то непременно воспользуюсь Вашимъ дружескимъ приглашеніемъ.

Я вискелько не простудился, провожая Васъ (17), и очень былъ доволенъ, что не остался дома. На дняхъ, получилъ извѣстіе, что сестра Маріи Пет-

мене викристати мѣе знайомство з такими високопоставленими особами і зокрема з Побѣдоносцевомъ (15), щоб просити за одного її кривняка, кому загрожувала смертна кара. Я рішуче відмовив їй у цьому, на тій підставі, що якби моє проханья, зверневе до Побѣдоносцева, і могло мати якийнебудь наслідок, то хіба *тільки протилежний* бажаному. Хоч Ваша справа те має нічого спільного зі справою цієї пані, і хоч мої особеті почуття і співлення до Цертелєва незрівнянно більш пріязні, ніж до Побѣдоносцева, проте Ваша пріинципівість знайде справжній point de comparaison (16) у цих двох випадках. Зверніть увагу ще на таке: я знаю, що Ви пишете гарно й живо, предмет Вашої статті чи допису не позбавлений цікавості. — чому ж його не наважуються надрукувати в Русск[ому] Вѣстнику? Чи ще тому, що Ви ставитесь якщє не з симпатією, то й без унерелженї ворожості до католицизма й католицьких монахів? А коли так, то судіть, який ефект може зробити моє втручання. Ви розумієте, що мені зовсім не важко написати Цертелєву, і якщо я так про це розводжуєся, то єдино з обави пошкодити Вам.

Дуже радий, що Ви добре улаштувалися в Кієві. Якщо виберетеся туди, то неодмінно скористайтеся з Вашого дружнього запрошення.

Я зовсім не застудився, провождаючи Вас (17), і дуже був задоволений, що не лишився дома. Днями одержав звістку, що сестра Марії

15) Костянтин Побѣдоносцев (1827—1907), обер-прокурор Синоду, що мав великий вплив на загальну й церковну політику Росії.

16) Точку порівняння.

17) Ю. Кулаковський гостював у Фета в серпні 1887 р. [див. Лист В. Соловйова до К. Н. Сірахова з 6 вересня 1887 р. Письма, СПб. I, 28.] 4-го вересня 1887 р. В. Соловйов пропонував Д. Цертелєву свій переклад Енеїди для «Русского Вѣстника», додавши «точність перекладу може гарантувати спеціаліст, професор латинської словесности, що йому я читав ці книгу [Енеїди, Редакція.] і що залишився надзвичайно задоволений з перекладу». (Теж там, XI, 254).

ровны (18) благополучно провезла 4 экз. моєї книги, і слїд ватально, какъ только увижу эту даму, такъ тотчасъ же пришлю Вамъ Вашъ экземпляръ. Черезъ три дня выїжджаю отсюда, сначала пїдъ Серпуховъ, а потїмъ въ Москву, гдѣ мой адресъ прежній: Пречистенка, д. Лихутина.

Будьте здоровы и не забывайте искренно любящаго Васъ

Влад. Сол[овьева] (19).

Петрііни (18) щасливо провезла 4 примірники моєї книги, отже, якъ тільки побачу цю панї, то зараз таки пришлю Вамъ Ваші примірники. За три дні виїжджаю звідси, спїчатку пїдъ Серпуховъ, а потїмъ до Москви, де моя адреса та сама: Пречистенка, д. Лихутина.

Бувайте здорові й не забувайте щїра люблячого Васъ

Волод. Сол[овьева] (19).

Треба, може, додати, що в Київських академічних колах (надто ж серед професорів Духовної Академії), казали про великі симпатїї Кулаковського до католицької Церкви, з чим, мабуть пов'язано було прїзвище "Юліан-Отступник". З цього погляду, цікавий є напад на Кулаковського (здається, на початку 1890-х років) з боку проф. Київської Духовної Академії Д. Богдашевського (згодом єпископ Василій, ректор Київ. Дух. Академії), що викликало полеміку між ними на сторїнках "Київських Университетських Извїстїй" і "Трудовъ Киевской Духовной Академіи". А вже за моєї пам'ятї, десь р. 1912 чи 1913, з'явилася в Києві брошура за пїдписом Олександра Голубова (зний Герменг, архієпископ Казанський і Свіязьський, ректор нової Московської Духовної Академії, а тоді учень Київської III гїмназїї, де я того часу вчився), повна лайки на адресу Ю. Кулаковського за його нїбито тенденційне й хибне освїтлення діяльності Кирила Олександрійського (в "Исторіи Византіи"). Отже, Кулаковський до кінця свого життя, мимо навіть своїх реакційних позицій в академічній політиці після 1905 р., був під пїдозрою і навіть обстрілом з боку червонотенних академічних кїд. Я гадаю, що це було передусїм на ґрунті його прокатолицьких симпатїй, які з'явилися в нього ще за молодих років, можливо пїд впливом В. Соловїова або в усякому разї в зв'язку з ним.

Уривки з двох невиданих листів (з архїву Ю. Кулаковського) відомого філолога Олександра Соболевського до Ю. Кулаковського яскраво пїдтверджують вищевдане:

"... Успїль уже сообщить мнѣмъ о томъ, что Вы, во фракѣ и бѣломъ галстукѣ, преклоняли колѣна предъ Паною и прїезжали отъ Него благословенїе. Не могу утаить отъ Васъ, что многіе изъ выслушавшихъ мой разговоръ изъявили прїскорбіе или даже негодованїе, особенно Людмила Николаевна и Теофиллактъ (20); 1-я поручила, крѣмъ

"... Устїя" вже сповїстити багатьох про те, що Ви, у фракї й бїлій краватці, клякнули перед Паною і прїйняли від нього благословення. Не можу приховати від Вас, що багато з тих, які вислухали мою розповідь, виявили жалъ або навіть обурення, особливо Людмила Николаївна і Теофиллактъ (20); 1-а доручила, крім того,

18) Пор. лист до канонїка Рачки з 31 серпня 1887 р. [ст. стиль]: «...не всі примірники [книжки про тескратїю. Ред-кція.] доходять до Росїї. Одна з них мене панї привезла 4 примірники з Францесбаденъ». [V. Strémoukhoff. Solovjev et son oeuvre missionnaire. Strasbourg 1930, стор. 302].

19) (На конверті): Закїное. К'євъ, Университетъ Св. Владїмира. Г. Профессору Юліану Андреевичу Кулаковскому. (Поштовий штампель): «Кореняи Пустынь, 20 сент. 1887». «Кїєвъ 21 сент. 1887». Конверт з гербом (Пєдкова) і написом (друкованим): Воробїевка. О. О.

20) Мабуть, профессор теологїї Київського університету. О. О.

того, спроби Вас, не цбували ли Вы туфли" (12 марта 1887, Київ) (21).

"... Нельзя не считать напастью таких критиков, какие подвизаются в Трудах" (22). Я заглянул в февр. № и ужаснулся: и грубо, и глупо, и нахально, вообще таково, что подобнаго можно ожидать лишь от духовно-пресвѣщенныхъ особъ. Мы, свѣтскіе люди, пишемъ хорошо, но все же какъ то иваче, съ другимъ букетомъ. Но я надѣюсь, Вы воспользуетесь возможностью дать сдачи (Извѣстія (23) въ этомъ отношеніи хороши) и оставите послѣднее слово за собою. Самое скверное — деликатничать съ такими господами и давать имъ возможность трубить, якобы они торжествуютъ. Только не издѣвайтесь на чье-нибудь реальное сочувствіе..." (1 марта 1893, Петербургъ).

считати Вас, чи не цбували Ви пантуфлі" (12 березня 1887 р., Київ) (21).

"... Не можна не вважати за напасть таких критиків, що подвизаються в "Трудах" (22). Я заглянув у лютого число і жахнувся: і грубо, і безглуздо, і нахабно, взагалі таке, що подібного можна чекати лише від духовно-освічених осіб. Ми, світські люди, пишемо добре, але все таки якось інакше, з іншим запахом. Але я сподіваюся, Ви скористаєтеся з нагоди похвитуватися ("Извѣстія" (23) щодо цього добрі) і залишите остинне слово за собою. Найгірше — цоремонитися з такими пиздами й давати їм змогу дзвонити, нібито вони взяли гору. Тільки не сподівайтесь будь-чийого реального співчуття..." (1 березня 1893 р., Петербург).

Проф. О. Оглоблин

Французький дипломат про Україну (1734)

1734 р. Ле Дран, перший "комі" — за теперішньою термінологією "директор" французького міністерства закордонних справ — з доручення свого уряду зложив меморіал "про москвинів і про союз цесаря (німецького) з цією нацією" — «Mémoires sur les Moscovites et la ligue des l'Empereur avec cette nation».

У цьому меморіалі, що зберігається в архіві французького міністерства закордонних справ («Mémoires et Documents», Russie Vol. III), читаємо про Україну таке:

"Росію можна ще значно турбувати Україною. Козаки, мешканці України, є нація незадоволена, відважна й численна, що відавна стогне під ярмом росіяни. Пан Апостол, вождь козаків, помер недавно*). Козаки, знаючи кривди від поляків, перейшли до турків, а звідти до москвинів. Україна, що її вони заселяють, є одна з найродючіших країн у світі. Козаки мають армію в 100.000 піхоти. Україна є осередком, де схрещуються шляхи з Трапезеванії, Відня, Коневгаги. Вона являє собою заслону проти варварів-росіяни, татар і турків. Козаки самі є здатні ще тільки стримати росіяни, але й відкинути їх до кордонів між Україною й Московщиною (fol. 86).

21) О. Соболевський був тоді за професора кнївського університету. О. О.

22) «Труды Киевской Духовной Академіи», де була вміщена лайлива стаття проф. Духовної Академії, протоєрея (згодом єпископа) Василій, ректор цієї ж Академії) Д. Богданівського, проти Ю. Кулаковського, О. О.

23) «Кієвскія Університетскія Извѣстія». О. О.

*) 17 січня 1734 р. Редакція.

ПРО ЗГАСЛИХ

МИКОЛА ГНАТИШАК

Гнатишаки, це — давній священничий рід у Галичині. Покійний Микола народився 5. XII. 1902 р., в Перемишлі, де його батько, Лев, визначний педагог, був тоді учителем української гімназії, одної з наших найкращих гімназій в Галичині. Службові перенесення батька, перша світова війна і українські визвольні змагання стали причиною, що Миколі довелося відбудувати і кінчати гімназійні студії в Бродах, Станиславові, Відні і Золочеві.

В 1919 р. міняє Покійний книжку на стрілецького кріса, щоб своїми грудьми боронити Україну. З переходом УГА за Збруч, батько Миколи з рідною покидає Галичину й в Отрокові, на Поділлі, засновує гімназію, стає її директором та виховує новий кадр середньошкільної молоді. Однак, тут не довелося йому довго побувати. В році 1921 ЧеКа заарештувала і вивезла на заслання директора Льва Гнатишака, “небезпечну” гімназію ліквідувала, а за Миколою, що тоді скрився, почала енергійні розшуки. Пізніше Миколі вдалося, не без труднощів, перейти кордон.

В 1922 р. зложив Микола іспит зрілості з відзначенням у ставиславівській гімназії і спробував перейти чеську границю. Пійманий польською прикордонною службою, відсидів кілька тижнів у польській в'язниці. Вдруге йому вдається перейти цей кордон, він їде до Праги, запишується студентом філософського факультету Чеського університету, що його закінчує в році 1927 зі ступенем доктора філософії.

Покійний студіював слов'янську філологію, історію світової літератури і філософію. В роках 1927-30 працює він асистентом в Українському Науковому Інституті в Берліні. Тоді зажив німецькою мовою бібліографію “Україніка” та підготував виставку української преси в Кельні.

В січні 1931 р., після поборення ряду різних перепон з боку польських чинників, Микола вертає до Львова і початково працює співробітником, а далі — начальним редактором католицьких органів “Мета” і “Христос — наша сила”. Свої змістовні статті друкує він часто в католицькому журналі “Дзвони”. Був учителем української мови в Малій Духовній Семінарії та викладав українську літературу в Богословській Академії. Увесь час займався літературною критикою і цікавився театральними та радієвими справами. Виступав з доповідями на літературні теми у Львові і на провінції. Усе своє життя мріяв про наукову працю та наполегливо старався впровадити нові сучасні наукові методи на галицькому загімінку. Своєю невгнутою вдачею, справді єврейською інтелігентністю, широю безпосередністю і незвичайною товариськістю Покійний різко вирізнявся на тлі тодішніх галицьких відносин.

Перебувши обложено Львовою в 1939 р., пререряє Микола зі сім'єю до, так званого, Інтеректорату Чехії і Моравії, де й помер 8. XI. 1940 р., у Лібштадті, на важку, невиліковну недугу саркоми. Помер, щиро оплакуваний тамешньою робітничою колонією, серед якої за короткий час здобув собі любов і пошану. За два тижні перед смертю одержав він іменування на лектора слов'янського семінара при Віденському університеті. Сповнилася його мрія, але, на жаль, запізно. Останні його слова були: “Моє серце ва Україні”.

Хоча напружена, справді виснажлива, редакторська й учительська праця не давала змоги Покійному підкозито віддатися дуже улюбленій ним науковій праці, все таки встиг він надрукувати свої праці про Шевченка, Шашкевича, театр тощо, а в рукописах, готових до друку, залишив він такі твори: "Національна ідея в літературі", "Українська література і християнство", "Три літа", "Українська греко-католицька Церква під польським пануванням 1919-1939 рр.", "Історію української літератури"*) , том I, видану Юрієм Тищенкою, продиктував Покійний своїй матері вже на смертній постелі. (Мати його вернула в Галичину в березні 1939 р., за радянським паспортом, вже по розстрілі свого чоловіка НКВД). Покійний перекладав деякі речі з нашої літератури на чеську мову, причому смерть не дозволила йому докінчити переклад "Землі" Кобиллянської. Також у рукописі залишив Покійний незвичайно цікавий, великої літературної вартості, щоденник з облоги Львова в 1939 р.

В Покійному втратила наша культура не лише людину, яка для української науки могла багато дати, але також і визначного, справді європейського журналіста.

Микола Гнатишак, двоюрідний брат.

БЕРНАРД ПЕРС

(1864 — 1949)

17 квітня 1949 р., маючи 85 років, помер у Нью-Йорку сер Бернард Перс (Pares), професор російської мови, літератури й історії в Лондонському університеті до 1936 р., основник "Школи слов'янських і східно-європейських студій" при тому ж університеті, фундатор і головний довголітній редактор «The Slavonic Review», органу, що виконував у англо-саксонському світі роль «Le Monde Slave» у Франції, хоч редакція англійського журналу була менш інтримана, ніж редакція паризького журналу.

Народжений 1864 р., вихованець Кембріджського університету, мандрівник по Франції, Німеччині, Італії, Перс щороку, від 1898 р. почавши, відвідував Росію, де за першої світової війни він був представником англійського Червоного Хреста. 1917 р. Перс був у Києві, де одного дня можна було побачити в Центральній Раді цю гарну авглійську поетку, удекоровану російським військовим орденом "Георгієм". Потім Перс дістав урядове доручення на Сибіру в адмірала Колчака. 1939 р. він переїхав до Америки, де продовжував під час другої світової війни свою діяльність професора й публіциста та видавця «The Slavonic Review», що його тимчасово з Англії переніс до Нью-Йорку.

Історик Перс завжди цікавився актуальним життям; в колишній Росії Перс мав чимало приятелів, головню поміж, так званими, "кадетами", що на них англійський славіст покладав багато надій. Навіть коли ці надії завели Перса, він, хоч і не ховав у своїх працях та приватних розмовах розчарувань, однак, до кінця життя не міг остаточно позбутися колишнього кадетського світогляду в, так званому, "російському питанні".

Перс є автор кількох поважних праць: удокументована "Росія і Реформа" (Russia and Reform. Лондон, 1907); "Западня російської монархії" (The Face of Russian Monarchy. Нью-Йорк, 1939); "Росія" (Russia. Лондон, 1941);

*) Прага, 1941. 132 стор. Книжка має розділи: Староукраїнський стиль; Візантійський стиль; Півноівізантійський перехідний стиль. У вій видвиинство надрукувало посмертну згадку про автора.

“Мої спомини про Росію” (My Russian Memoirs. Лондон); “Історія Росії” (A History of Russia. Четверте видання. Лондон, 1947. Стор. 603 + стор. 37, бібліографія й покажчик); цю історію Росії, що її перше видання з’явилося ще 1926 р., Пере написав за старою традиційною схемою, що її західна наука позичила в російській історіографії (недарма Пере у своїй передмові висловлює подяку своєму “вчителю” Ключевському)... Зрозуміло, отже, що в такій історії “Росії” Україна з’являється тільки тоді, коли її історія зв’язується з історією Росії: раки 1613-1682 мають у Перса такий красномовний заголовок: “Росія й Європа, Україна” (стор. 198-221 четвертого видання). Потім зустрічаємо лише згадки про Україну: про Мазепу (“стара людина великої зручності й хитрощів” (стор. 232), про Емський указ (стор. 427), про переслідування уніятів (стор. 464), про Берестейський мир 1918 р. (стор. 541). З чого українських праць Пере скористав лише з праці Пелеша про уніятську Церкву, з відомого збірника «Russen und Russland». Берлін. 1906 р.), де є стаття М. Грушевського про український рух, та з першого тому в німецькому перекладі Історії України-Руси М. Грушевського, “найвидатнішого українського історика”.

У свому журналі «The Slavonic Review» Пере присвятив чимало місця Україні, надрукувавши там, між іншими, такі речі: “Бібліографія української мови” О. Колесні (V); “Центри українських студій” Р. Смаль-Стоцького (II); “Умови української незалежності” В. Панейка (II); “Давні зносини Англії з Україною” І. Борщака” (X); “М. Драгоманов і український рух” Д. Дорошенка (XVII); “Українська справа в Польщі” С. Лося (X); “Галичина й польсько-українська справа” В. Панейка (IX); “Українська уніятська Церква” І. Мірчука (X); переклад “Кіт у чоботях” М. Хвильового...

**

1931 р., по новій в паризькому «Le Monde Slave», моєї розвідки “Український національний рух у XIX віці”, я одержав від Перса листове запрошення написати якусь статтю до його журналу. Мої “Давні зносини Англії з Україною” з’явилися на сторінках лондонського журналу в червні 1931 р. (стор. 138-160). З цієї нагоди в мене зав’язалося листування з згаслим англійським славістом. Уривки з деяких його листів варт тут подати:

“... Ваша студія є зовсім нова для нас, особливо все, що стосується Хмельницького, Мазепи й Орлика...” (12 травня 1931 р.).

“... Коли, влітку 1917 р., я мав честь розмовляти з проф. Грушевським, я відважився запитати його, що англійська громадська думка завжди дивилася з прихильністю на кожний рух національного самовизначення. Я сам трохи працював на Україні, й мене глибоко зачарували українські хати в околицях Конотопа й, особливо, Києва, та досконала краса українських народніх пісень, що з ними я спробував ознайомити, як міг, англійський наріч. (Я й досі не знаю, що саме мав на увазі Пере у цих рядках). Я не знаю інших народніх пісень, що разом висловлюють з такою силою стільки глибини й стільки мелодії... Уривок Вашої статті про Орлика є цілком новий для нас і вельми цікавий...” (20 травня 1931 р.).

Не зайвим буде тут згадати, що, хоч як був Бернард Пере обтяжений різною працею, він, одночасно з вищеподаним листом, надіслав мені власноручно переписані мої примітки й прохав мене пильно їх переглянути, особливо власні імена та заголовки праць, що їх я подав у своєму рукопису, бо, — цитую тут знову Перса: “Помилки завжди є можливі, а це вже справа редакції дослідити й виправити ті помилки, що чатують на головного редактора: помилки автора,

помилки перенесувача, помилки друкарні, помилки коректора. Проте читачі журналу, особливо наукового журналу, мають право вимагати безпомилкову статтю, й всі вибачання редакції їх же обходять". Ці рядки сера Бернарда Перса варт записати в альбом усім українським редакторам і авторам...

"... Я не бачив, — писав Перс у своєму листі з 24 серпня 1931 р., — статті проф. М. Грушевського про «The Slavonic Review» ("Україна", 1925, №4, стор. 178-179), і буду Вам дуже вдячний, якщо зможете дістати для мене примірник "України". Я нічого не чув про припинення "України" (Я писав у листі до нього про чутки, що видання "України" загрожене). Невже це є можливе?..."

Як відомо, це таки було "можливе". Сер Бернард Перс, хоч як давно й тільки студював історію російської держави, але він, цей культурний англієць, так і не збагнув традиційної російської політики щодо України...

Ілько Борщак

ІЛАРІОН КОСЕНКО

10 жовтня 1950 р., після недовгої, але важкої хвороби, помер у Парижі, 62-ох років, Іларіон Косенко, визначний член української колонії, давній український діяч і журналіст, колишній адміністратор паризького тижневика "Тризуб" (1925—1940). Поховано бл. пам'яті І. Косенка на славнозвісному старовинному цвинтарі "Пер Ляшез".

ЛОНГІН ЦЕГЕЛЬСЬКИЙ

(1865—1950)

З сумом довідуємося про смерть, 13 грудня 1950 р., у Філадельфії, на вільній землі Вашингтона, д-ра Лонгіна Цегельського, колишнього посла до Віденського парламенту, члена Української Ради в 1914—1918 рр., державного Секретаря закордонних справ ЗУНР в 1918—1920 рр., редактора українського щоденника у Філадельфії "Америка", автора історично-політичної розвідки "Русь — Україна, а Москващина — Росія", книжки, що мала значний вплив на пробудження національної свідомості не тільки в самій Галичині. Редакція схилила голову перед заслуженим українським громадянином, що закінчив свою земну путь, як і Драгоманов, зразу ж по відвяткуванні ювілею.

ГЕНЕРАЛ АНРІ

За часів німецької окупації, 1943 р., помер французький генерал Анрі (Henrys), народжений 1862 р., колишній шеф французької військової місії в Польщі (1919-1920), де близько пізнав армію УНР за часів її співробітництва з Польщею. Генерал Анрі, між іншим, на початку останньої війни написав передмову до історії армії УНР, що її виготовив генерал Удовиченко, й що досі, на жаль, не з'явилася друком. 1 червня 1947 р., в місті Пешатель, департаменту Вож, рідному місті генерала Анрі, урочисто надали його ім'я головній вулиці. З нагоди цієї церемонії "Асоціація колишніх воєнків на Сході" (генерал Анрі одного часу командував французькою армією на Балканах) видала в Епізаль брошуру, що її варт тут занотувати: «A la mémoire du Général Henrys», стор. 25.

ГЕНЕРАЛ ЛЕ РОНД

1 липня 1949 р. помер французький генерал Ле Ронд (народився 1864 р.), що під час мирової конференції 1919 р. був французьким представником у міжсоюзній комісії, що займалася в Парижі справою польсько-українського замирення в Галичині. Про цю комісію див. докладно у французькій праці І. Боршака: «L'Ukraine à la Conférence de la Paix» (1919-1923), Paris, 1938, стор. 74-112.

МОРІС ПЕРНО

Першого вересня 1948 р. помер Моріс Перно. Народжений 1875 р. в Безансоні, пізніший скінчив славно Вищу Нормальну Школу і потім працював у "Французькій Школі" в Римі, де був за одного з учнів відомого ерудита Монсенйєра Дюшена. Голова "Осереду студій закордонної політики", небіжчик співробітничав у численних журналах і газетах, між іншим, у газеті "Тан". Перно був за автора численних праць з зовнішньої політики, особливо цікавився, й то не лише як переконаний католик, а як учений, політикою Ватикану. Головні його праці: "Св. Престол, Католицька Церква й світова політика" (Le Saint-Siège, l'Église catholique et la Politique Mondiale, 1924), "Тепит Польщі" (L'Épreuve de la Pologne, 1921), "Політика Пія X" (La Politique de Pie X, 1906-1910).

1920 р. Перно відвідав у Львові Митрополита Шенцицького, кому мав передати листи від "римських друзів". Про цей епізод небіжчик Перно докладно описав у статті "Монсенйєр Шенцицький", що з'явилася 28 жовтня 1939 р. в журналі «L'Europe Nouvelle».

АНДРЕ ШЕРАДАМ

15 жовтня 1948 р., в глухій французькій провінції, селі Екуше, департаменту Ори, помер, маючи 80 років, зовсім забутий сьогодні французький публіцист Андре Шерадам, що напередодні першої світової війни був широко знаний у цілій Європі з своїх праць, присвячених австро-угорській монархії й Балканам, як, наприклад: "Європа й австрійська проблема на початку XX в." (1901), "Здемаскований плян пангерманізму" (1916). У своїх численних працях померлий французький публіцист не раз торкався й української справи, що для нього завжди була "німецька інтрига"...

АНДРЕЙ МАНДЕЛЬШТАМ

27 січня 1949 р. помер у Парижі Андрей Мандельштам (народився 1869 року), колишній російський дипломат, відомий знавець міжнародного права, орієнталіст і автор низки праць, що головню торкаються колишньої турецької імперії. 1919 р., під час мирової конференції в Парижі, Мандельштам був за експерта при, так званому, "Російському Совѣщанню", що об'єднувало колишніх царських дипломатів. Тоді він надав до конференції "Мемуар" про "польське питання й застосування національних засад" (Mémoire sur l'application des principes des nationalités à la question polonaise, Paris, 1919, стор. 30), в якому обговорюючи українське питання, небіжчик обстоював федерацію певної "демократичної" Росії.

НАУКОВО-КУЛЬТУРНА Х Р О Н І К А

ВОЛОДИМИР ДОРОШЕНКО

(ДО 70-ЛІТНЬОГО ЮВІЛЕЮ)

Минулого року, Володимир Дорошенко, дійсний член НТШ, розбудівник його славної бібліотеки, автор низки праць з обсягу українознавства, зокрема з царини бібліографії, скінчив 70 років. З цієї нагоди українська преса присвятила чимало місця ювілятові: не

можже, річ ясна, й наш українознавчий орган промовчати цієї події. Отже, спробуємо, бодай коротенько, співзвучити тут на головних наукових працях В. Дорошенка та на деяких ментах його життя, користуючись з життєпису, що його написав ювілят спеціально для "України".

Важкий, але й цікавий життєвий шлях В. Дорошенка: він народився в Петербурзі, колишній столиці російської імперії, виховувався на Полтавщині, працював у Львові, а тепер, втративши свій цінний архів і бібліотеку, слідами естевь тисяч українців пішов на скитальщину й опинився в далекій Філадельфії, одному з живих осередків американської України.

В. Дорошенко походив з української родини, що, як майже завжди бувало за тих часів, була зросійщена (батько ювілята був військовий, а потім земський лікар). "Довго, — пише В. Дорошенко в своїй автобіографії, — зодол-

али меню душею велетні російської літератури. Я довго не міг помиритися з думкою, що Пушкін, Лермонтов, Гоголь, Тургенєв і Толстой не мої письменники. Тільки народників (Решетніков, Успенський, Златовратський) я не вважав за своїх: їх мова й зміст їх творів були такі чужі... Я не любив Михайловського, але зате захоплювався Писарєвим. Я захоплювався "гражданською поезією", Некрасова особливо".

Як багатьох інших зросійщених українців, В. Дорошенка перевернули в свідомого українця "Полтава" Пушкіна, "Тарас Бульба", ну й, oczywiście, життя в селі на Полтавщині, де 100% населення було українське. Прилучька гімназія з її українським гуртком, що був під впливом Міхновського й В. Шемета, остаточно, на ціле життя, зробили з В. Дорошенка українського патріота. Член Руну, потім член УСДРП, голова полтавського комітету УСДРП, В. До-

рошенко мусів, після революційних подій 1905 р., провівши півтора роки в російській в'язниці, висмігувати до Львова.

Бурхливі події, що в них ми живемо ось вже майже цілих півстоліття, не могли не зачепити такої рухливої й завзятої людини, що в міжчасі скінчила філософський факультет Львівського університету, а перед тим — Московського. У 1914 році В. Дорошенко — член “Союзу Визволення України” й редактор його органу “Вістник”, сьогодні першорядного історичного джерела до історії міжнародного становища України за часів першої світової війни. Польсько-українську війну в Галичині й узагалі цілий “польський” період В. Дорошенко пережив у Львові, куди восени 1939 р. принесло “визволення” радянське військо... Але дамо тут слово йому самому:

“... У раю всіх трудящих існує система кругової поруки! Терните не тільки ви за свої справжні чи вигадані гріхи, але й вся ваша сем'я, вся ваша родня й знайомі. Ми самі бачили, як засидалися сем'ї репресованих на Сибір, у Казахстан, де вони перебували в неможливих фізичних і моральних умовах... В грудні 1939 р. і січні 1940 р. мене тягали у НКВД, й грубий, неосвічений, слідчий вірмени грозив мені: “Тебе, старий, проб уготовлен” (Тобі, старий, вже труна приготована)”...

У своїй автобіографії В. Дорошенко підкреслює, що “хоч який я великий патріот український, але ніколи не був ксенофобом. В гімназії, в нашому темному гуртку, були й жиди, й ми з ними приятелювали. Москалів властиво не було, лише “хохли-общероси”. З поляками не було сутічок, бо всього на цілу гімназію й було два поляки. Близьче зійтися з поляками довелося аж у Москві, на університеті, на ґрунті спільної боротьби з царським ладом. Взагалі, коли був на Україні, то ніяких непорозумінь з поляками не було. Навпаки, я дуже багато завдячую одному лісовому іяжеверові полякові, братові від мого філолога, професора Казанського університету, Крушевському, що значно підсилив мою національну свідомість, оповідаючи про український рух у Галичині. То вже в Галичині довелося нам зазнати польського братерства на практиці. Але ні московський, ні польський, ніякий іяний шовінізм не мали на мене впливу в напрямі ксенофобії”.

В. Дорошенкові належить сила інформаційних статей, заміток і рецензій на найрізніші українознавчі теми, розкиданих по всіх майже українських журналах і газетах, що виходили від 1901 року. Як це зазначено в автобіографії, ювілят співробітничав у 92 періодиках і альманахах. А поміж цими періодиками є й такі, що назавжди залишили своє ім'я в історії української культури: “Літературно-Науковий Вістник”, “Діло”, “Україна”, “Записки ІТІП”, “Кіевская Старина”...

Поміж науковими працями В. Дорошенка треба на першому місці поставити його Шевченкіану, особливо його славний “Бібліографічний покажчик видань Шевченкових творів та списе бібліографічних праць про Шевченка” (16-ий том певного зібрання творів поета, що вийшов 1939 р. у Варшаві, у виданні Українського Наукового Інституту, стор. 8 + 355), справжню окрасу Шевченкіани, що його так високо оцінюють французькі славісти. (Існує й окрема відбітка з деякими додатками й портретом голубого редактора О. Лотоцького, датована 1938 роком). На превеликий жаль, війна перешкодила виходові другої частини Дорошенкової бібліографії. — оглядові літератури про Шевченка. З інших праць ювілянта про Шевченка варто тут зазначувати: “Шевченкова кривдиця. Шевченко та його думки про громадські справи”, Львів, 1921; “Шевченкова освіта”, Львів, 1924; “Шевченкова подорож до Бєлїї” (збірник на пошану М. Грушевського, Бєлї, 1923); “Цірайки В. Антоновича до Шевченка в його Біб-

заря" ("Записки укр.-філолог. тов.", Прага, 1938); "Українська й російська критика про ранні твори Шевченка (Відбитка з альманаху "Дніпро" на рік 1940. Для бібліофілів відмітимо, що цілий наклад цього альманаху був знищений з приходом більшовиків. В автора залишилися тільки два примірники, що їх він подарував бібліотеці НТШ); "Женевські видання Шевченкових поезій" ("Українська книга", Краків = Львів, 1942).

Не менше значення для українців має бібліографія Франка, що нею В. Дорошенко займається ціле життя. Можна лише пожаліти, що досі вийшли лише "Спис творів Івана Франка", вип. 1 (Матеріали до української бібліографії, т. 14, вип. 1, Львів, 1918 р.) та вип. 2, аж лише 1930 р. Залишився в рукописі список Франкових рецензій (не треба, гадаємо, багато тут розводитися про значення цього списку), що для нього В. Дорошенко робив розшуки в бібліотеках Львова, Кракова, Відня, Варшави, Москви, Петербургу. В укладанні цієї бібліографії сам Франко допомагав своїми вказівками ювілятові.

З інших численних бібліографічних праць В. Дорошенка варт також запотувати рецензію на покажчик І. Павловського до "Кіевской Старини" ("Записки НТШ") і на "Бібліографію українських бібліографів" Є. Пеленського ("Записки НТШ"). Велими корисні є огляди українознавства, що їх провадив В. Дорошенко у виданні Російської Академії Наук: "Обзорные труды по славяновѣдѣнію" (1912, 1913) та в "Україні" М. Грушевського (1925-1928). Скільки українських науковців користали з допомоги й перал В. Дорошенка в царині бібліографії! Одні з них льюзяльно зазначали це в своїх працях, інші промовчували... Але майбутній історик легко знайде в оставіх сліди Дорошенкового співробітництва...

Поміж літературознавчими працями ювілята мусимо тут зазначити насамперед цінну рецензію на "Історію українського письменства" С. Єфремова (ЛНВ, 1911); нарис про Стефаника (Львів, 1921), що був великим приятелем В. Дорошенка й хрещеним батьком його доньки); речевий вступ до творів Чурипки (Прага, 1926); вдумливу статтю "Гоголь і ми", що з неї німці заборонили зробити відбітку. Для історії "Німецької України" варт зберегти цей факт.

Бібліотекар, а потім директор бібліотеки НТШ, В. Дорошенко, очевидно, присвятив кілька праць і Товариству та його бібліотеці: "Наукове Товариство ім. Шевченка" (Київ, 1913); "Огвище української науки" (з'явилося фейлетонами в газеті "Америка", 1949, XI-XII; 1950, I-V); "Українська народна бібліотека" (Львів, 1913).

Документаліст з покликання, людина, що стільки бачила й чула, не могла річ ясна, не відати данини спогадам. І В. Дорошенко написав спогади, що вже сьогодні історики мусять з ними числитися: "Революційна українська партія" (Львів, 1921); Спогади про В. Стефаника ("Львівські Вісті", 1943); "Катря Гриневичева" ("ЛНВ", № 1, 1948).

Не можна в україзнавчому органі, що виходить у Парижі, не згадати, що В. Дорошенко переклав на українську мову твори Октава Мірбо й Анатолія Франса...

Наприкінці, нехай дозволено буде редакторові цього часопису від свого власного імені з цілого серця подякувати шановному ювілятові, що завжди, з питанню йому сумлінністю й куртуазією, ставав у пригоді великими бібліографічними черадами й присилькою книжок, своєму наризкому землякові, відірваному від українських бібліотек.

Нехай же В. Дорошенко, князь української бібліографії, продовжує за океаном свою працю на користь українській культурі, що в її історію він уже записав своє ім'я.

ДЕВ'ЯТИЙ КОНГРЕС ІСТОРИЧНИХ НАУК

Слов'янський світ і Україна

28 серпня — 3 вересня 1950 року відбувся в Парижі, в будинках Сорбони, Дев'ятий міжнародний конгрес історичних наук, під головуванням французького історика, професора Сорбони, Фавьє. (Варт відзначити цікаву інавгураційну промову міністра освіти про "Історію та політику", що її видрукував тижневик "Le Nувель Літерер", 31 серпня 1950 р.). Паризький конгрес, як і попередні, організував "Міжнародний комітет історичних наук". В ньому брали участь науковці з 21 країни всіх суходолів. Тільки країни "за залізною заставою", хоч були запрошені, не були заступлені на конгресі.

На останньому передвоєнному конгресі в Цюріху, в серпні 1938 р., українська вільна наука була заступлена в особах Мирова Кордубі та Євгена Шерфецького. На превеликий жаль, цього разу українські наукові установи не були заступлені в Парижі, хоч свого часу В. Мацяк порушив у пресі питання конгресу ("Українець-Час", 12 березня 1950 р.), хоч до конгресу була дежушена офіційна делегація Українського Вільного Університету, в складі Б. Круницького, О. Оглобляна й Н. Василенко-Полонської. Але через сучасне українське лихоліття, згадані вчені не могли прийти на конгрес. Проте, на конгресі виступали з доповідями келишній професор Українського університету в Празі О. Шульгин, що мешкає в Парижі ("Проблеми детермінізму в природі й історії") та професор Державної Школи Східних Мов І. Боршак.

Праця конгресу була поділена на "доповіді" в різних "секціях" і на дискусії з приводу різних "рапортів", присвячених окремим ділянкам історії й задалеко від видрукуваних.*). У нас нема місця задля докладного спису праць конгресу, тому ми розглянемо тут лише доповіді, що торкалися слов'янського світу взагалі та України зокрема.

28 серпня, в привітності всіх славістів-членів конгресу, І. Боршак висловив доповідь "Домонгольська Київська Русь, Україна й Росія". Тому, що ця французька доповідь має з'явитися друком (в «Revue Historique»), можна тут лише обмежитися коротким переліком її змісту: Термінологія проблеми; Київська Русь мало є відома, бо її історія базується на одному лише джерелі — на літопису; вона не була національним об'єднанням; еволюція назви "Русь"; Східна Європа після завоювання Київської Русі; пропаганда московських князів, царів і імператорів щодо "руських" земель; Кирило-Методієвський літопис і легенда про Монаховий регалії; історичні студії в Росії за часів Катерини II; Карамзін; теорія Погодіна; схема історії Східної Європи в М. Грушевського; Присяжков, Любавський, Покровський, теперішні теорії в СРСР про Київську Русь, Україну і Росію; голос науки.

Дискусії з приводу цієї доповіді почав Галецький, відомий польський історик, професор Fordham університету в Нью-Йорку, що головував на доповіді. Висловивши жаль, що галицько-волинський літопис досі не є виданий в Західній Європі, Галецький зазначив, що думки доповідача тим більше треба привітати на міжнародному конгресі, бо на Заході, зокрема в Америці, існує досі ще консервативний погляд у питанні, яке тут цікавить усіх, питання, що йде від російської історіографії, про майже механічний перехід Київської Русі в Московську, а звідти в Російську імперію. Як доказ, Галецький нотав думку недавнього згаданого американського славіста Кресса.

*) IXe Congrès international des Sciences historiques, I. Rapports. Paris, A. Colin, 1950, 646 стор., вел. 8°.

Потім забрав слово Шмітт, професор історії Східної Європи у Віденському університеті, який ствердив, що ті історики, які стоять виключно на науковому ґрунті, мусять поводитися з тезами дов'відача. Можна лише, — ствердив Шмітт, — побажати, що така здорова з наукового погляду думка досі ще не ввійшла в науковий обіг на Заході. Вкінці Шмітт подав свої міркування з приводу грецького походження назви "Русь".

Сулімирський, колишній професор Львівського й Краківського університетів, як археолог, зазначив, що ніяк не можна говорити про єдину матеріальну культуру півдня — країни степів, і півночі — країни лісів.

Роже Порталь, професор історії слов'ян у Лізьському університеті, висловив сумнів, чи дійсно, як це твердить доповідач, не було в стародавній Русі розуміння культурної єдності й чи дійсно печенецько-татарські навали не відштовхували велику масу південного населення на північ?

Проф. А. Мазон забрав слово як "лінгвіст". Він взагалі не є певний, чи можна твердити документально про українську живу мову в Київській Русі, не маючи ніяких таких текстів. За думкою проф. Мазона, про таку мову можна говорити лише від XV віку. Проф. Мазон зазначив далі, що доповідач перебільшує різницю літературних текстів за часів домонгольської доби в Києві та Новгороді. Щодо претенсій московських князів на "руські" землі, вони в дійсності не відрізняються від таких самих претенсій в інших країнах, в інших народів. Заслугою доповідача проф. Мазон вважає, що він поставив рубя питання, яке справді мусять бути вирішене на Заході, питання про історію російської держави й питання про історію народів, що склали ту державу. Питання ці є речі відмінні.

Англо-саксонські славісти, що були присутні на доповіді, не брали участі в дискусіях, бо, як висловився один з них: "Все це є для нас нові, надзвичайно цікаві питання, що їх треба передумати й треба спершу добре озброїтися перед тим, як забирати слово в таких дискусіях".

Усі ці дискусії, разом з відповіддю доповідача, тривали досить довго, що свідчить про наукову актуальність порушеної проблеми. Треба додати, що польський історик з Лондону Пашкевич зановів доповідь про методу розшуків у питаннях IX-XIV в.в., але він не приїхав на конгрес. Проте головні точки його доповіді були видрукувані в лондонських «Teki Historyczne» (спеціальне число, присвячене конгресові). Вони свідчать про те, що польський історик стоїть на правильному шляху розв'язання питання.

29 серпня відбулися три доповіді на теми з слов'янської історії. Кірхнер, професор Американського університету в Делаварі, виголосив доповідь "Русія і Європа. Студія про економічні й політичні зв'язки між Заходом і Сходом у XVI віці", що займалася, так званою, ливонською війною царя Івана Лютого та норвезькою кампанією. В дискусіях забрав слово І. Борщак, вагаданим про "московську небезпеку", що обговорювалася тоді в німецькому сеймі.

Сумнер, професор Оксфордського університету, що недавно видав книжку про зв'язки Петра Великого з Туреччиною, оповів про місце Петра Великого в російській історії, маючи на увазі внутрішню діяльність першого російського імператора.

Вкінці Хванець, кустос Польської бібліотеки в Парижі, виголосив доповідь, що безпосередньо торкалася України: про "Чорне море й протоки в історії Польщі". Доповідач замочив зовсім роллю України в чорноморській політиці Польщі, що відзначив І. Борщак, зауваживши, між іншим, що справжня причина козацьких морських походів проти Туреччини досі ще ніх багатьма оглядами не є ясна. Проф. Шмітт, з свого боку, підкреслив культурний польський вплив у чорноморській Україні навіть у XIX віці.

31 серпня виступив проф. Галецький, що намалював блискучу картину західного й східного слов'янства в XV-XVI вв., глибоко трімаючи з цієї доби: Варненську кампанію, першу литовсько-московську війну й Берестейську релігійну унію, що їй доповідь присвятив чимало місця, зупинившись зокрема на особі митрополита Істія й додавши, що знищення унії у більшовицьких умовах — це лише логічний наслідок російської царської політики в рр. 1839 і 1876. Усі ці мови з історії минулого, — скінчив Галецький, — є неохитним доказом, що слов'янський світ не є і ніколи не був мовчазним блоком, і що цей світ зовсім не поділяється тільки на римо-католиків і православних, як це загально думаютъ на Заході, бо існує "руська" католицька Церква. Отже, поділ слов'янського світу іде не за релігійним кордоном, а за лінією потягу того чи іншого народу до Заходу чи до Сходу.

По доповіді Галецького, забрав слово І. Борщак, що насамперед ствердив, що, так звана, теорія Третього Риму не була візантійська, а протівізантійська теорія, зложена південно-слов'янськими емігрантами. Але, — це треба завжди підкреслювати, — та теорія мала виключно літературний характер. На ділі, московський уряд ніколи не здійснював теорії Третього Риму, а займався більш реальною справою: прибиранням до рук "руських" земель. Щодо Ягелонізької ідеї, — про неї чимало говорив Галецький, — І. Борщак погодився, що в своїй задумі вона не була імперіалістична, але все таки такою вона виявилася в практичному житті. Зрештою, на думку І. Борщака, важко говорити про якісь далекесяжні політичні концепції в старій Польщі, бо королі й тенкі окремі особи, що мали такі компетенції, не були в силі здійснювати їх. Реальна сила була в руках змішаних сеймів, що, як усі численні збори, не могли мати далекосяжних планів. Берестейська унія, — скінчив І. Борщак, — є один з найкращих доказів вічного потягу України до Заходу; вона не була, як це ствердив Галецький, обов'язковим наслідком Люблинської унії. І. Борщак звернув також увагу присутніх, що відома реляція кардинала Бароніуса (1598) про унію була наступного року перекладена на французьку мову в Парижі.

Того самого дня, 31 серпня, генерал Кукель, член Краківської Академії, автор славної праці "1812 рік", виголосив доповідь "Ліга Націй, Європейський Союз і Третя Коаліція", де проаналізував проєкт 1804 р. Адама Чартерийського, тоді міністра закордонних справ російського імператора Олександра І.

І вересня Тадеуш Сулімирський, автор вдумливої і цікавої "Найдавнішої історії польського народу" (Лондон, 1947, стор. 51), доповів конгресові про "проблему трипільської культури".

Того ж таки дня, професор Жігмонт Залеський, колишній делегат польського міністерства освіти у Франції, говорив про "Бальзакові погляди на Польщу й Росію". По цій доповіді І. Борщак додав про погляди Бальзака на Україну й українців". (Див. "Україна", ч. 3, стор. 188-191).

Професор Віденського університету Шмідт виголосив документальну доповідь "Церква і міста в Східній Європі за середньовічних часів", зупинившись, між іншим, на ролі церковних братств на Україні.

Вранці того ж таки 1 вересня відбулися численні збори всіх славістів, щоб продискутувати рапорт професора Гарвардського університету Мозеля "Слов'янський світ". Самого Мозеля не було на конгресі, а його заступав професор у Гарварді Мак Кей. Дискусії, що на них гологував проф. Мазон, були зовсім живі, бо торкалися цілої низки питань, як то: історичні теми, що їх варт студіювати, зносини Заходу з слов'янськими країнами, слов'янознавчі бібліотеки, ролі славістичних журналів у різних країнах...

Дискусії розпочав проф. Станіслав Кот, член Краківської Академії, знавий історик гуманізму на сході Європи. Він насамперед скритикував композицію "ра-

порту" Мозлей, що "пасує краще до якоїсь хроніки в слов'янознавчому журналі, ніж для наукового конгресу... В "рапорті", що висловлює цікавість до слов'янських проблем, лише в ЗДА, ми зовсім не добачаємо американських наукових дослідів. Читати з цікавістю цей "рапорт" і яскраво бачиш, що не наука, а політика змусила американців зацікавитися слов'янським світом. На жаль, цей "слов'янський" світ в Америці розуміють, як "російський" світ, точніше "радянський російський світ". Все, що торкається інших слов'янських народів, є лише випадкове й, вишко, не викликає там жодної зацікавленості. Проте, навіть те, що торкається Росії, не є глибокими студіями, а радше різні конкретні відомості задля політики, й, на всякий випадок, задля ймовірної війни... До науки ці відомості мають відношення хіба лише тому, що ними за останніх часів займаються університети, що є, зрештою, доброю річчю. Можна отжеж тепер спеціалізуватися, що праці про Росію поглиблюють, а не обмежуються тільки вирізками з газет і з різних звідомлень"...

"Школа. — провадив далі проф. Кот, — що п. Мозлей оновив у своєму "рапорті" про слов'янські студії лише в Америці, Франції, Англії; даремно шукатимеш там відомостей про слов'янські студії в Італії, зокрема у Ватикані, у Бельгії, в Австрії"... Нарешті, за думкою проф. Кота, Мозлей в своєму "рапорті" подає, побіч поважних праць, назви другорядних компіляцій, а поміж слов'янознавчими інституціями, поряд наукових, він подає такі (наприклад, у Монреальському університеті), які викликають у знавців лише посмішку.

"Я хотів би, — скінчив проф. Кот, — поставити п. Мозлеєві таке рішуче запитання: невже не можна використати для поважних студій кілька десятків науковців, що перебувають тепер на вигнанні? Мова мовиться про справжніх науковців, авторів поважних праць. Багато з них живуть в Європі, хоч могли б бути корисними своєю освітою, знанням та науковим досвідом..."

Потім забрав слово проф. Порталь, що вказав на важкі спеціальні умовини, що в них мусять студіювати французькі історики славісти, й висловив бажання, щоб конгрес вкреслив напрями, що в них працюватимуть історики славісти.

Проф. Шмідт коротко оновив про слов'янознавчі студії у Відні та про журнал «Coup d'oeil à l'Est», що виходить під його редакцією.

Проф. І. Борщак висловив бажання, щоб історики славісти в своїх дослідях звернули більшу увагу на те, що у Франції називають "історія руху ідей", і щоб вони зайнялися студіями проблем, спільних кільком слов'янським народам, як, наприклад: відродження слов'янських народів, що втратили свою державність (чехи, українці, серби, болгары в XIX віці); студії про Київську Русь за часів Катерини II, студії, що, без сумніву, виявляють історичну базу російської політики в Польщі, Україні та балканських країнах. Далі проф. І. Борщак, слідами проф. С. Кота, висловив жаль, що в ЗДА "слов'янські" студії не раз підмінюються "російськими" студіями, і зазначив, що у Франції цієї підміни не існує. На 22 томи "Праць" Інституту Слов'янознавства 3 присвячено росіянам, 12 — південним слов'янам, 3 — чехам і словакам, 2 — українцям. В "Історичній" збірці Інституту на 13 томів 4 присвячено росіянам, 5 — південним слов'янам, 2 — полякам, 1 — чехам і 1 — українцям. А щодо офіційного органу французьких славістів, «Revue des Etudes Slaves», кожний славіст знає, що його зміст дійсно відповідає заголовку. "Тому, — скінчив проф. І. Борщак, — що кожна акція має свого патхонейка й організатора, треба тут назвати ім'я Андрія Мазова". Всі члени конгресу довгими оплесками віддають заслужену шану голові французьких славістів.

Наступний промовець, п. Бальсвер, директор "Школи слов'янських і східно-слов'янських європейських студій" в Лондонському університеті (дів. "Ук-

раїна", ч. 4., стор. 278), доповів про слов'язьзнавчі студії в Англії, зазначивши, між іншим, що Школа передбачає завести до своєї програми викладу української мови.

Проф. Мак Кей, в імені американських славістів, частинно згодився з увагами проф. С. Кота, визнав що досі в Америці студіюють, більш ніж інші слов'янські країни, Росію, і то під політичним оглядом, але належна увага починає вже приділятися історії інших слов'янських народів. Проф. Мак Кей додав, що в американських університетах вже працюють численні вчені емігранти, й що надалі передбачається збільшити їх кількість.

Такі були головні менти, слов'янські взагалі, українські зокрема, на 9-му міжнародньому конгресі історичних наук.

« Нова Заповідь » у Парижі

« Нова Заповідь » В. Винниченка викликала деякі голоси в Парижі, що між ними відзначимо тут три.

10 травня 1948 р. в «Фобурзі» (організація літературно-артистична і неколику громадсько-політична злівого напрямку, що прилюдно «судить» різні актуальні твори), «судили» «Нову Заповідь». Не будши на цьому, завжди цікавому, «суді», на жаль, не можемо нічого сказати тут про нього, але треба з притиском зазначити, що самий факт «суду» над останнім твором українського письменника, «колишнього голови українського революційного уряду», — як твердить запрошення, — є певний успіх для України.

21 липня 1949 р. «Ле Нувель Літерер», найбільший і найповажніший паризький літературний тижневик, умістив досить велику рецензію на «Нову Заповідь» з-під пера Руже Дасі. Оповідни її зміст, французький критик пише: «Перевага колективу над індивідумом, керована або не керована свобода, майбутнє щастя народів — ось головний зміст цієї книги, що є водночас романом і соціальною тезою. Її автор — одна з теперішніх сильних українських постатей, як у літературі, так і в політиці...»

Інтелектуальна діяльність В. Винниченка, що хоч він єсїя у Західній Європі, не зменшилася, бо «Нова Заповідь» є палкий, відважний твір динамічної вартості, Вартоєти літературної, вартоєти ідейної...

Твір В. Винниченка є добре збудований і повний руху; «пригодиство» надає тут солідної бази «ідеології», — в об'єкті певну твердість, але без важкості. Книга схоплює й тримає читача, ця книга, що є важливіша, ніж звичайний роман, менш суха, ніж політичний трактат, що вона не раз має його ходу й обсяг».

Парижі, 4 червня 1950 р. «Arts-Sciences - Lettres», приватне «Товариство виховання й заохочування», засноване 1915 р., нагородило твір В. Винниченка срібною медалю.

Миємо визнати, що ці голоси ще нашо слабі задля такого твору, який заслуговує, без сумніву, голосніших відгуків. Зокрема, коли переглянеш список лауреатів «Товариства виховання й заохочування», де нема жодного літератора, рівного Винниченкові, як і взагалі нема справжнього французького письменника, не можна не бути здивованим, що український письменник не одержав «золотої медалі». Різні обставини, штемі французькому літературному життю й незалежні від автора (спява твору в малю відомому видавництві, мала обізнаність з українською літературою, ставовище української справи у Франції взагалі...). — все це причинилося до того, що «Нова Заповідь» ще не одержала належного їй визнання у Франції. Але не можна не зазначити, що після Шевченка й Марка Вовчка, В. Винниченко є перший український письменник, що на його твір з красноту письменства відгукнулася французька олінія. Під цим оглядом, Володимир Винниченко прислужився справі франко-українських культурних взаємин.

● До «Архіву української еміграції у Франції» надійшла ціна пожертва від параха української католицької церкви в Інгольштаді (Німеччина), що містить значну кількість документів з українського життя в Німеччині за часів скитальщини. Рада «Архіву» висловлює подяку жертводавцеві і прохає всіх українців назалі надіслати матеріал на адресу «Архіву»:

Archives ukrainiennes, 2, rue de Lille, Paris (VII).

● У червні 1950 р. відбулися щорічні іспити в Державній Школі Східних Мов. А. Мезас одержав диплом з української мови й літератури. Одночасно А. Мезас, що дістав найкращу відмітку на іспитах, став лауреатом Фундації, що її заклад у Державній Школі Східних Мов Апостольський Візитатор для українців у Західній Європі, єпископ Іван Бучко.

● В Інституті Слов'янознавства при Паризькому університеті відбулися в 1949-1950 навчальному році чотири наукові імпрези: 28 січня 1950 р. під головуванням Бенора, колишнього міністра освіти, відбулася Академія на честь померлого Поля Буазе, що на ній виступили доповіді професори Маззи, Паскаль і Рес. 27, 30 січня відбулися доповіді проф. Лондонського університету W.-J. Rose, про Коллонтай й про "народження політичних партій в Польщі". 17, 18, 20 березня Reginald R. Betts, професор Лондонського університету, виступив доповіді про "веходження реалістичної філософії та її вплив на Яна Гуса і Йозефа Червоних". "Політичні ідеї перших чеських реформаторів, зокрема Матвія з Явова та Яна Гуса", "Ієронім Празький, перший гуситський апостол".

6 травня Генрих Фелікс Шмітт, професор Віденського університету з галузі історії Східної Європи, знайомий медієвіст і візантиніст, дійсний член НТШ і головний редактор слов'янсько-американського журналу «Славянська історія» (дів. "Україна", 1949, № 1, стор. 62-63), виступив доповіді про "Правний стан Православної Церкви".

● Баварський уряд визнає за Українським Вільним Університетом у Мюнхені всі академічні права, зарезані з німецькими високими шкільними на території цілої Німечки і федеративної республіки. Вітаємо рішення баварського міністра культури й освіти д-ра А. Гундгаммера, що відозвів таким чином правлі традиції Українського Вільного Університету, який користується особливо увагою світлої пам'яті президента Т. Масарика. Отже, відтепер Український Вільний Університет, єдине вогнище вільної української науки, входить, чи, точніше, знову входить, у велику родину європейських і світових університетів. **Vivat Academia!**

● У Парижі перебуває тепер проф. Д. І. Дорошченко, заслужений історик і відомий громадський діяч. Редакція вітає вернення української науки й української визвольної справи та бажає кращого професорові і всім його видавцям й керівникам до наукової праці.

● 6-го червня 1950 р. в Державній Школі Східних Мов відбувся цікавий концерт: "Вечір слов'янського фольклору". Мішаний хор, під орудою О. Савиньва, релетитора української мови в Школі, виконав 15 народних пісень мовою білорусів, болгар, поляків, росіян, сербів, лужицьких сербів, словаків, українців (духовний вірш "Ангел гризнув душу пробуджав від сна", в обробці О. Кошиця; "Колісанка" Андрия Чехівського), хорватів і чехів. Французькі переклади слов'янських пісень подавала пані Газо-Вараяк (Gazeaux-Varagnac), голова французького товариства фольклору «Brocéliande». Варт відмітити не-мистецьки оформлену програму концерту, що її зробила п. Марта Фішн, відома малюрка й знавець слов'янської народної музики.

● Український Вільний Університет у Мюнхені надів почесний докторат пр. ф. І. Борщаківі.

● 21 грудня 1950 р., о 20 год. 30 хв., Лільська телевізійна ознайомила своїх "слухачів-глядачів" з українськими різдвяними звичаями. Колідниками виступили учасники вже згаданого хору "Гемін України", що складається з українських робітників Ліло-Рубе. Барвисті народні костюми, гарно проспівані колядки й добре вітанцівані "Козачок", як довідуємося, справили дуже миле враження. Це був перший український виступ у французькій телевізії.

УВАГА!

До реєстру "Парижських Бібліотек", що на їх адресу варт надіслати українські виджки, або книжки про Україну ("Україна", ч. 3, стор. 217), треба додати:

Bibliothèque de Documentation Contemporaine et Musée de la Grande Guerre.

Отже, у Парижі є чотири бібліотеки, куди конче треба надіслати українсько-знавчі видання:

1) Institut d'Etudes Slaves, 9, rue Michelet, Paris (VIe).

2) Ecole National de Langues Orientales vivantes, 2, rue de Lille, Paris (VIe).

3) Bibliothèque Nationale.

4) Bibliothèque de Documentation Contemporaine, 5, rue Auguste-Vacquerie, Paris (XVIe).

ПОПРАВКА

Чає стор. 198 "Україна", ч. 3, у промітці 12, видрукувати "Борис Чернов", що є компанією Редакції. Має бути "Віктор Чернов".

НАШІ ВІДГУКИ

● Читаємо в журналі "Нові дні" (Торонто, ч. 6, Липень, 1950) статейку "Про саме звичайне морозиво", за підписом Н. Г. Русової (передруковано в "Українських Вістях", Новий-Ульм, 31 серпня 1950 р.), що оповідає таке (резовуємо зміст): морозиво, айс-крім, є український винахід, що його винайшов *кухар гетьмана Розумовського*. Західна Європа вперше сконтувала морозиво у Версалі, коли молодий Розумовський (ще перед проголошенням його гетьманом України) звелів приготувати й подати цю шовинку (морозиво) на своєму банкеті, яким він відвітно вітав французького короля Людовика XV-го. Про це згадують французькі мемуаристи і про це свідчать Версальські архіви. Молодого Розумовського особливо пишню зустріли у Версалі. Тут його вітали король Людовик XV і дофін (престолонаслідник) з Марією Антуанетою. Банкет на честь Кирила Розумовського занотовано в архівах Версалю, як один з слмих пишних. У відвітному банкеті Розумовського Версаль ісконтував українських наливок... про які французи писали, що це були "лікери" гідні назви "нектарів богів і царів". Морозиво викликало таке захоплення, що кухар Розумовського одержав відразу грамоту від самого короля Франції, той кухар, що його називали у Версалі "великий майстер своєї справи"...

Все це чистісінька вигадка, вислана, як то кажуть, з палачи. Розумовський не був у Версалі, подорож майбутнього гетьмана по Франції була урядова з метою дати йому, так би мовити, світське виховання, й подорожував Розумовський інкогніто. Жодного банкету Розумовський ще давав Людовику XV-му, французькі мемуаристи нічого про це не згадують, ніяких Версальських архівів досі не знайдено...

Одце слово, ціла ця статейка є вслідом буйної фантазії. Ми не обвинувачуємо редакції "Нових днів", бо розуміємо, що вона, одержавши статтю від відомого автора, який, здавалося б, зуби з'їв у порушеному питанні, не мала підстав сумніватися в правдивості поданого матеріалу. В противному разі, досить було заглянути до першого ліпшого енциклопедичного словника, щоб переконалися, що дофін, майбутній Людовик XVI, народився в 1754 р., а

Марія Антуанета — в 1755 р., тобто за часів першого перебування Розумовського у Франції вони ще навіть не народилися...

Знову таки в канадійській газеті "Український Робітник" (1950, ч. 22) читаємо замітку Д-ра І. Велигорського, що твердить: "И. В. Гете... в своїй автобіографії п. з. «Dichtung und Wahrheit», в I-ій частині III-го тому згадує про *Григора Орлика*, що він був у домі батька Гетого. На жаль, не маю під рукою цього твору Гетого, щоб дослівно навести дотичне місце".

Цього "дотичного місця" взагалі нема, Гете нічого не знав про Григора Орлика, а про цей епізод можна лише довідатися з архівів Дентевіля (І. Берншак, Григор Орлик, Львів, 1932, стор. 166-167). Др. І. Велигорський, мабуть, слухав Григора Орлика з графом де Торанком (Thorenc), французьким губернатором Франкфурту та французькими генералами де Сувізом і Бройем, що про них Гете дійсно згадує в «Dichtung und Wahrheit».

Автори цих легенд і байок, мабуть, не уявляють собі всього лиха, що вони таким неісзвними завдають українській справі. Все це, разом з іншими "перлами" ("Енеїда" в руках Наполеона, "Заповіт Петра Великого", українізація — без зазначення — церковнослов'янських текстів, довільна зміна в історичних документах назви "Русь" на "Україна", "Тарасова піч"...), роблять те, що чужинець, очевидно, освічений чужинець, ставиться з великою обережністю до "українських матеріалів", тобто просто не довіряє їм. Ніде правди діти, не раз такий чужинець має цікавиту рачію...

● Новоульміські "Українські Вісті" (4 червня 1950 р.) видрукували добру статтю Світозара Драгоманова під заголовком "Незваний серец українців твір М. Драгоманова" (передрук у "Наш Вік", Торонто, 17, 24 червня 1950 р.), що в своїй співробітнич "У. В." називає *Михайлові Драгоманову* авторства відомої женецької французької брошури «Une nation opprimée» (1895, 16e стор. 32).

Брошуру, що її примірник зберігається в бібліотеці Паризької Державної Школи Східних мов, не підписано й ми ще вважаємо М. Драгоманова за її автора. Хоч вона є зложена за творами

Драгоманова, але є в ній також уривки, що їх Драгоманов не міг написати. Хто ж був за автора цієї брошури? За Яковом Екземплярським, як він нам казав, таким автором був Б. Грішченко, що сам це ствердив Я. Екземплярському 1906 р. в Києві. Я. Екземплярський, з старої священничої родини, зрештє десь швидко кар'єру в російській дипломатичній службі. Перша світова війна застала його на посаді російського консула в Парижі, де революція 1917 р. пробудила в Я. Екземплярському українське почуття. Він стає за віце-голова Української Ради в Парижі і друкує в "Le Mond S'яв" переклад Шевченківського "Послання" («Une épitre de Шевченко», травень 1918 р. Існує окрема відбитка). Я. Екземплярський номер у Парижі 1929 р.

● Відзначаємо статтю *Лисьяк-Рудницького* «Anti-sowjetisch oder anti-russisch?», у «Der Monat. Eine Internationale Zeitschrift» (April, 1950, 104-107), що виходить у західному Берліні. Українські голоси в цій дражливій справі не завжди є такі речеві й безсторонні.

● Не можна також не відзначити документальну статтю П. О. "Українсько-польська національна границя в Галичині", що з'явилася у філадельфійській газеті "Америка" (24, 25 серпня 1950 р.). Кожен, хто цікавиться цим питанням, прочитає її з користю. В цій самій газеті, що за останніх часів приносить цікаві матеріали й що тепер має взагалі поважніший піхід до обговорюваних питань, читаємо, на жаль таку малообґрунтовану замітку (26 липня 1950 р.), що її, мабуть, подав якийсь "власний" дописувач з Парижу: "Великий паризький щоденник "Le Paris" (з 16. 7. ц. р.)... покликається на великого естонського терориста"... полк. Евгена Коновальця! Французи про нас, як бачимо, поінформовані прекрасно, не диво, бо у Франції від 30 років перебуває УНР-івська еміграція з Вол. Винниченком на чолі!"

Відомо, що В. Винниченко не мав і не має нічого спільного з УНР-івською еміграцією, звязаним, він завжди був її супротивник: "Le Paris" зовсім не "великий щоденник", а звичайний бруксвий тижневик, яких у Парижі є десятки, і від його визначення покійного полковника Коновальця "естонцем" нікому не є ні гараче, ні зима. Не в "Le Paris" шукають авторитетні французи інформації про Схід Європи, а щодо "консерватів" (двірників), чи "мішкетів" (дівчат, що працюють здебільшого по магазинах мод), читачів "Le Paris". — Їх думка про Коновальця

не має для української справи жодного практичного значення.

● Паризький російський журнал "Возрожденіє" присвятив статтю Н. Ульянова книзі І. Борщака про "Історію Русів" (захит дев'ятий, травень-червень 1950, стор. 188-191). Ця стаття, що має суто політичний характер, глузує, між іншим, з "самостійницької" пропаганди, зокрема з газети "Наш Вік", яка, мовляв, описала збривство при здобутті Батуринька, подібно до "Історії Русів", тоді як ці збривства в "Історії Русів" є вигадані, "з метою викликати невизнєть до російського народу" (стор. 190). Але Батуриньські збривства в "Історії Русів" якраз не є вигадані. Не кажучи вже про автентичні документи московських архівів, варт згадати тут, що 1769 р. паризький адвокат Лякомб писав у своїй «Histoire des Révolutions de l'Empire de Russie»: "Ціла Україна була залита кров'ю, спустошена грабунками й скрізь являла жахливий вигляд варварства переможця"...

● 30 травня — 3 червня ц. р. відбулися в Нансі, столиці Льотарингії, урочисті свята з нагоди двохсот літ існування Академії Станіслава, заснованої (1750 р.) на багачиня Станіслава Лещинського, нещасливого короля Польщі, що помер як князь Льотарингії й Бару та тесть короля Людовика XV-го. Нагадаємо тут, що Станіслав Лещинський хотів зробити членом своєї Академії першого еклда *Григора Орлика*, але останній ввічливо відхилив цю честь, мовляв, він її "негідний". Чи не тому християн Мазени відхилив пропозицію Станіслава, що він не забув ще не зовсім лицарського поводження колишнього польського короля в 1736 р. (Див. І. Борщак, Григор Орлик. Стор. 126-128)? На чолі Академії Станіслава довго стояв Н'єр Буає (номер під час останньої війни), історик короля Станіслава, автор цікавої, друкованої в кількості 250 примірників праці «La Cour polonoise de Lunéville (Paris, 1926, стор. 352), де щиро відміч належне місце Григоро-ві Орликові.

● "Україна" як орган науковий свідомо не обговорює на своїх сторінках суто громадсько-політичних справ. Таке її ставовище, гадаємо, цілком обґрунтоване, коли зважити хоч би на велику кількість українських часописів (у самому Парижі їх виходить аж три!), які, власно, цими справами й займаються. Але обставини змушують нас відійти від цієї засади, бо справа, що її ми хочемо тут порушити, досі за-

лишається поза увагою нашої преси, крім того, якоюсь мірою, вона все таки зв'язана з нашим українознавчим органом.

В українському суспільстві на еміграції поширилася, на нашу думку, досить небезпечна хвороба, без сумніву "тоталітарного" походження, яка, якщо її не побудує, нічого крім шкідли не дасть українській загальній справі. Маємо на увазі — одяку різних заслужених або видатних українців з погляду свого політичного заступника чи церкви і парафії. Деякі заслужені у своїй невинисті до католиків православні про великого сиза українського народу Митрополита Андрія Шептицького пишуть (це особливо стосується українського греко-православного класичного "Вістника"), у такому негідному тоні, в якому не личить релігійному органу писати навіть про загиблих і нерозказаних героїв. Знову таки, для деяких заборювачів католиків проф. Іван Огієнко, ставши православним митрополитом Іларієм, перестав бути авторитетом навіть у ділянці мовознавства. Діячі з соціалістичного табору все можуть спокійно чути навіть найменши гетьманіча Данила, а дехто підкреслено називає його: "іажнер Скоронадський". Гетьманці не визнають Винниченка як видатного українського письменника, бо він був непримирним ворогом гетьманської України. Для крайніх націоналістів учені світової міри Михайло Драгоманов і Михайло Грушевський не є ніякими вченими... і т. д. і т. ін.

Бези ми хочемо серед чужинців звернути увагу на нашу скривджену батьківщину, ми любимо козирити кількістю, говорячи про 40-мільйоновий український нарід. Цікаво, яке число ми подали б на запитання вже зацікавленого Україною чужинця: "А скільки на них 40 мільйонів ви маєте учених, письменників або видатних людей, званих у цілому культурному світі?" Аде, якщо кожен з нас буде з карієюною легкістю викреслювати зі списку наших видатних людей за особистим або партійно-парафіальним уподобанням, то залишиться в нас кругле число — zero. А zero, неможене навіть на 40 мільйонів, дає, як відемо, також zero.

Митрополит Андрей граф Шептицький є відомий у Західній Європі, і то в колах мірознавчих, як особа вельмишважана і достойна, що робить усім українцям честь, етже, вони можуть лише шиватися ним, але для цього православні зовсім не є амушені переходити на католицизм.

Дехто може мати застереження до архинастрьської діяльності Митрополита Іларіюна, але вся його мовознавча наукова праця через це не стає гіршою.

Син гетьмана в Україні завжди називався гетьманічем. Отже, чому заковний син померлого гетьмана Павла Скоронадського не має права на цю назву? Але, й визнаючи за ним це право, справжні демократи зовсім не є зобов'язані ставати гетьманцями. У Франції, наприклад, де архикальників королівського ладу дуже малий відсоток, усі називають теперішнього "престолонаслідника", за традицією, «Comte de Paris», але це в ніякій мірі не свідчить, що французи, звязані республіканці, бажають його бачити на французькому престолі.

В. Винниченко є, без сумніву, — один з найбільших дотеперішніх українських письменників, хоч деякі його твори з релігійного й національно-патріотичного поглядів справді можна скритикувати. Але ніхто, приміром, у Франції не заперечує великості Андре Жіда, дарма що його цинізм, а зокрема безбожність у творах багатьох відтучує.

Так само безглуздом є легковажити відомі в цілому вченому світі імена М. Драгоманова і М. Грушевського, коли їх можна з повним правом ставити побіч найкращих європейських учених.

У цілому вільному світі, в кожній державі, як це ми бачимо на власні очі, суспільство ділиться на численні релігійні й політичні громадки, бо *таким є життя*. — а от у мріях українців майбутній вільна Україна *мусть* бути одногоспійною й єдиною, і то, звичайно, в тому розумінні, як цю єдностайність і єднорозумність кожен собі зокрема уявляє: православні — православною, греко-католики — греко-католицькою, соціалісти — соціалістичною, націоналісти — націоналістичною... тощо.

Але це все — "література" або, простого кажучи, байкарство! Вільна Україна буде така, як і інші держави, — тобто в ній житимуть українці різних релігійних і політичних переконань (будуть там і українські громадяни російського чи жидівського чи будь-якого іншого походження). Бо інакше це буде знову казарма, лише з іншим фельдфебелем. А навряд чи український нарід склав би гекатомби жертв у баротбі, аде має йому принести лише нових держиморд. Що швидше всі ми це зрозуміємо, то буде краще для української загальної справи.

ОГЛЯД і РЕЦЕНЗІЇ

Hetman Mazepa und seine Zeit (1687-1709). Im Auftrage des ukrainischen wissenschaftlichen Institutes in Berlin. Bearbeitet vom Borys Krupnyckyj. Mit 3 Tafeln. Leipzig. Otto Harrassowitz. 1942. Бел. 8°, стор. 260.

Тільки тепер дісталася нам ця визначна праця, що, на жаль, як і всі книги, які вийшли в Німеччині під час війни, напевно є вже велика рідкість. Книга Б. Крупицького є, можна сказати, останнє наукове слово про Мазепу; це критичний огляд матеріалів, що їх українська історіографія скупчила після монографії Костомарова. Від цілої книги, як і від інших праць автора, віє духом поважності й солідності. Маємо тут яскраву картину (політичну, соціальну-економічну й культурну) України (Гетьманщина й Правобережжя) за важливої в нашій історії Мазепиної доби (1687-1709). Загалом, міркування автора обґрунтовані й з ними не можна не погодитися. Віє цілком справедливо оцінює зносини Мазепи зі Станіславом Лещинським, як етап і засіб до зв'язку з Карлом XII (стор. 172, 225). Також змістовна є його аналіз "Виводу прав України". Орлика в частині, що стосується до договору Мазепи з Карлом XII. Але не скрізь автор дає свою думку про те чи інше питання, воліючи покладатися на того чи іншого дослідника. Тільки висловлюючи свою власну думку, хоч і зважну, можна ставити проблеми, що й є найціннішою рисою історика. Якщо фахівець не висловлюватимуть свої думки, хто ж тоді її висловить?

Бібліографія, що її подає автор, є, можна сказати, вичерпна й сама в собі є цінний причинек до Мазепиних студій. Проте, думаємо, що в ній м'яна було б не давати деяких популярних статей, які нічого нового не приносять. Хотілося б також бачити в німєцькому перекладі терміни "наказний", "харунжий", "бунчужий". Очевидячки, що мова тут не про переклад, як такий, а про те, щоб зняти відповідиний німецький термін. Знає, що це важко, але треба шукати. Певно, не зовсім точний є термін «in altkirchenslavisch-ukrainischen Sprache», що його автор уживає, говорячи про наші на срібному анімівелі, який Мазепа подарував на Господній Гріб (стор. 83). Краще сказати "русь-

ка мова", або точніше "тогочасна літературна мова в Україні".

На жаль, стиль цієї німецької праці Б. Крупицького якийсь блідий і не завжди виразний. Дається враження, що це — переклад на німецьку мову. Автор іноді повторюється, й міг би, здається нам, без шкоди для архітектівки книги, трохи її скоротити. Не зовсім вчасу для такої праці портрет Мазепи — композиція досить фантастична В. Масютіна. Краще було б дати тогочасну якусь гравюру. Але долучені дві тогочасні мапи України (Гомана й Сейтгерса) збільшують цінність видання. Добрий підказчик облегшити користування цією цінною книгою, що в інших умовах нашої видавничої справи заслуговувала б, це б її видати для українського читача.

Крупицький неседає найціннішу чесноту історика: чесність. Ця його книга вийшла в світ 1942 р., а свою передмову він підписав у серпні 1941 року, тобто в самий розпал гітлерівської кампанії в Україні, що її герцефюрер мав, мавляв, "визволити". Але ніде, в жодному рядку праці Крупицького, нема займенного відгукну на сучасні йому в сніг полії. Факт цей, такий рідкий для видавч у III Райху під час війни, тільки на честь українського вченому.

Тепер дозволюємо *domo sua*. В своїй передмові автор, оглядаючи літературу про Мазепу, згадав нашу французьку книжку «La vie de Mazepa», par E. Borschak et R. Martel (1931), називаючи її "знаменитю" під літературним оглядом, але "малоцінну" з наукового погляду, що є зовсім слушне. Та річ у тому, що "життєпис Мазепи" не написаний як науковий твір; це — так званий — "романізований життєпис" («vie romancée»), жанр, що свого часу був такий розповсюджений на Заході. Тому, що "Життєпис Мазепи" й досі має успіх у французького читача, не зайвим буде, галяємо, коротко сповістити тут історію видання цієї книжки.

Десь у 1929 р. один шилателі французький критик, що кермував і кермує досі великим столітнім видавництвом (Salmay L'Évy) а також редагує великий північний журнал, запропонував сам написати "Життєпис Мазепи" для його збірки "Романізованих життєписів". Сподіва була досить велика, щоб

відомитись, і впродовж літа 1930 р. книжка була написана. (Очевидячки, за зміст і форму відповідає автор цих рядків; наш співробітник француз зробив тільки остаточну редакцію мови).

Взимку 1930 року я надіслав рукопис редакторві збірки. Не проминуло й тижня, як я одержав від нього вельми прихильного листа, в якому редактор згорі згоджувався взяти до друку книжку, але "заля більшого її успіху в читачів та заля того, щоб книжка не відрізнялася різко від інших книжок збірки", він пропонував "деякі незначні зміни". Далі йшов перелік цих "незначних змін", це, на перший погляд, були й справді нібито "незначні", але по суті не раз твердили зовсім протилежне тому, що писав автор. Бодай деякі з цих "змін" варт тут для цікавості подати. Почати з того, що заяву авторів про те, що вони намагалися навіть у цьому "романізованому життєписі", якомога ближче притримуватися наукових вислідів про Мазену", наш літературний критик змінив на таке категоричне: "в цьому творі) немає жодної подробиці, що її не вгахнув (!) би якийсь документ або текст, перевірений якомога пильніше". Зміна, писав редактор збірки, буде більш "ефектна"! Вона й є більш "ефектна", проте зовсім не відповідає дійсності. В цілому тексті редактор чи додав, чи вилучив одне, чи два слова, одне чи два речення, керуючись вимогами "ефекту", дарма, що через це сильно кульгали джерела.

Ось деякі приклади: кажучи про те, що Мазена залишив Польщу й переїшов на українську службу, ми подали: "чи Мазена зрозумів, що Україна була досить широким полем для його амбіцій, для його могутнього темпераменту?". Редактор спокійнясенсько речення запитального характеру змінив на стверджувальне...

Говорячи про часи "Руїни", ми подали "думу" Мазени "Всі покою щиро прагнуть".... кажучи, що хоч "Дума" ця нізнішого походження, але *можна припустити*, що такі ідеї кружляли вже в молодого Мазени. Нехай читач розгорне «*Vie de Mazena*» й він побачить, як редактор збірки переробив нашу думку. Заля такого ж "ефекту" Пасек зробився "могутнім вельможою" (стор. 8): Мазена рятує Яна-Казимира; Львів був дідубній Хмельницьким; Павло Алепський зробився "сучасником" Мазени; промова Мазени перед переходом до Барла XII, літературний твір автора "Історія Русів", перекручується в справжню політичну декларацію, в якій згадка про Німеччи-

ну, яка, мовляв, піддержувала Мазену, зникла... Так само зникли під його редакцією всі наші застереження щодо таких джерел, як літопис Величка чи "Історія Русів"...

Небачивши всі ці зміни, я спробував захистити свій текст, але дарма. Треба було або видати книжку зі "змінами", або зовсім не видати її. Особисто я довго вагався, й моє перше рішення було поставити крапку на проєкті видати французький життєпис Мазени. Щокінна моя дружина, мій французький співробітник і д-р В. Панейко радилі мені погодитися на "зміни", бо ледве чи буде інша нагода спопуляризувати постать Мазени на Заході тощо. Я згодився.

Треба визнати, що в розумінні "ефекту" мій цензор мав цілковиту рацію. В моєму архіві є 60 рецензій лише паризьких газет і журналів (майже всі прихильні); в архіві видавництва — їх до 150... (більшість походять з провінції). Як і казав мій цензор, жодний француз не зауважив його "змін", тому, — дяємо ми, — що нема у Франції нікого, хто знайомився б з Мазеною за першорядними джерелами. Книжку цю й досі перевидають, і вона навіть дається, як нагорода, в лицях. Отже, мої радники мали рацію: ніколи Мазена не мав такої популярності у Франції, як він її має від 1931 р. Навіть, — це вже зовсім кумедно, — один гестапівстаршина, що допитував мене під час мого третього арешту, в 1943 р., читав "Мазену" й... провів з мною дискусію на цю тему... Але, — користуюся з нагоди, щоб сказати це прилюдно, — "Життєпис Мазени" не є науковий твір, і Б. Круницький слушно це зауважив.

До слова, українське видання цієї книжки вийшло не з моєї ініціативи. На скитальщині мусять бути ще особи, що могли б засвідчити, як я не хотів витавати "Життєпис Мазени" українською мовою. І знову, як мої паризькі радники 1930 р. львів'яни вдалися до мого "патріотизму" і т. ін.

Все ж таки в українському виданні я встиг викинути передмову й деякі "зміни" мого французького редактора, зрештою, дуже милі людині й мого приятеля. Він і досі певний, що мав рацію; тому, коли в нас про це іноді починаються розмови, він весело відповідає:

— Переможця не судять; а "Життєпис Мазени", під видавничим оглядом, була повна перемога!..

Ілько Борщак.

Праці В. К. Меттьюза. (З українських студій в Англії).

У середині XIX стол., чільний тоді працівник славистики Франц Міклович цікавився українською мовою і приділив їй чимале місце в своїх працях про слов'янські мови. Однак, після нього не можна назвати багато представників західно-європейського мовознавства, що спеціально досліджували б питання української мови. Крім низки причин політичного характеру, відіграли тут свою роль і внутрішньо-мовознавчі причини. Для "молодограматиків" взагалі не стояло питання структури мови, а історичний розвиток мов становив для них сліду гру фонетичних законів, у принципі однакову для всіх мов. В цей період здебільшого до наукового обігу включаються тільки поодинокі факти української мови, як матеріал для звукових і етимологічних порівнянь. За останніх двадцять років для дослідників, що хотіли б узятися до українського мовознавства, створені нові, трудно переборні, ускладнення тим, що в СРСР давні видання з парини української мови здебільшого вилучені, а нові ще виходять, що вся справа зв'язків з закордоном зосереджена в Москві, а Москва не зацікавлена в популяризації українськомовної науки і проблематики. З другого боку, еміграція, яка могла б дещо зробити для наукової пропаганди цих питань, зосередила свої сили майже виключно на політичній пропаганді.

Тим часом новіні течії в мовознавстві збуджують певний інтерес до української мови, поки що не такий великий, але виразно збільшуваний з роками. Проблема своєрідностей в історичному розвитку окремих мов, проблема структури сучасних мов, — в обох випадках українська мова пропонує багато цікавого матеріалу, що не збігається з матеріалом інших слов'янських мов. Звичайно, і тепер є дослідники, що просто не помічають української проблематики. Як на анекдотичний факт, можна вказати на приклад одного шведського дослідника, який, описуючи збірку рукописів, привезену в XVIII стол. до Швеції з Росії, навіть не помітив, що частина рукописів — українська! Але частіше буває, що дослідники виявляють добру волю і, не при труднощі і брак матеріалів, знаючи, що в їхніх працях не обійдеться без огріхів, все таки беруться за проблематику української мови. До таких дослідників належить професор російської мови в Лондонському університеті В. К. Меттьюз.

До питань української мови Метть-

юза привели загально-мовознавчі інтереси. Він написав дві рецензії на українські книжки — "Український правопис" у Slavonic and East European Review, ч. 71, Лондон, 1950 року, і «A Modern Ukrainian Grammar» в Archivum Linguisticum II, 1, Глезго, 1950, а потім опублікував у відомому американському журналі Language (Vol. 25, No. 2, квітень-червень 1949) більшу статтю про українську систему відмінювання імен (The Ukrainian System of Declension). Далі, наскільки знаємо, дослідник має намір працювати над українською фонетикою, щоб згодом перейти до характеристики фонологічної системи української мови. Меттьюзова стаття про відмінювання вказує, що він уважно простудіював прибутні йому джерела. На жаль, найкращі книжки (Синявський, Курц, Смеречинський, Тимченко, Бузук та ін.), лишилися йому (не з його вини) невідомі. В наслідок переважно теоретичного підходу, часом явища правдиві не відрізняє від можливих. Але загалом стаття симпатична своєю безсторонністю, бажанням дати сумлінний і докладний опис. Щодо тих огріхів, припущених у статті, то найменш почасти вина за них падає на українські еміграційні наукові організації, які не доіняли нового піднесення цікавості до проблематики української мови за кордоном і не спромоглися вилати з парини української філології нічого, що стало б на рівні сучасної науки і, синтезуючи дотеперішні здобутки українського мовознавства, могло б правити за авторитетне джерело інформації для чужинських дослідників. — і щодо фактів і щодо проблем.

Найпомітніші огріхи в статті Меттьюза такі:

1. Транскрипція (чи власне, транслітерація) українських слів у статті невтримана і часто хибна. Напр., українське *и* часто передається через *i*, хоч у багатьох випадках бачимо і правильну транслітерацію через *u*, напр.: *lys, ryba, čyja, čotyry*, — але: *učitel', namí, vamí, trí*. Так само українське *з* передається то правильно через *h* (*juh, johu, harnij*), то неправильно через *g* (*jagnia, bogiv, grim*).

2. Іноді трапляються неправильні форми або переклади українських слів, як *ot*, напр., слово *лід* перекладено *reofre* замість *ice*; нема в українській мові форми *žnesja* а ватомість *č ženca*; незрозуміло, чому діалектне *ся* віднесено до розмовної мови (*colloquial speech*); *мэбуць*, *трукансьва* помилка — *čja*, замість *čja*,

зовсім даремно шукає автор показників роду в тих іменників, що вживаються тільки в множині. — як відомо, в українській мові, як і в усіх східнослов'янських, рід існує тільки в однині.

3. Деякі прависнені розрізнення розглядаються як мовні. Наприклад, розрізнення твердого і м'якого відмінні прикметників — факт тільки прависнену, як показав ще Синявський; у їх закінченнях нема жодної різниці. Але так саме і мішаної відмінні іменників з погляду мови не існує; ці іменники йдуть за м'яким типом відмінні, різниці не закінченнями, а тільки твердістю кінцевого приголосного основи.

4. В деяких випадках автор спрощено трактує явища, не розкриваючи їхньої специфічності в українській мові, а йдучи за традицією шкільної граматики, або піддаючись аналогії з зовні схожими, але внутрішньо відмінними фактами російської мови. Таке є, наприклад, твердження про те, що українські деєприкметники мають стан і час. Стану вони напевне не мають, але ймовірніше, що вони не мають і форм часу. Таке є і твердження автора про вирінальну роль категорії особи в відмінні українських іменників. Тим часом збереження у множині знахідного, що дорівнює називному (нає вівці), з одного боку, і ширення форм родового в знахідному неістот (узив нежа, поклав сїрника), з другого боку, говорять радше про тенденцію різко обмежити вжив категорії особи в українській мові, в протилежність до російської. І вже взагалі не можна зв'язувати з категорією особовості розрізнення закінчень -а/-у в родовому відмінку однини іменників чоловічого роду, як це робить автор.

Юр. Шерех.

Б. Круницький. 400-ліття козацької фльоти-чайок. (Від половини XVI до половини XIX стол.). "Українські Вісті" (Новий Ульм, 1949 р., ч. 4, 93, 94, 95, 96).

Історія козацької фльоти у нас майже вивчена: в своїй, наприклад, "Історії українського війська" (Львів, 1936 р.), І. Крип'якевич присвятив чайкам, цій основній одиниці козацької фльоти, тільки п'єснєвну дві сторінки тексту. Тому невеличка розміром монографія Б. Круницького має неабияке значення.

Автор звертає увагу читача на назву "чайка", турецького походження (від "каїк", що означає судно, карабель). Ця назва була вживана майже одночасно і в Австрії, і на Україні. На підставі відомого списку Болляна, докладно говориться про саму будову

козацьких чайок, причім автор порівнює способи будови австрійських чайок (які так і називаються "чайками") з козацькими.

На жаль, матеріал, що ним користується автор, був далеко неповний. Окрім відомих козацьких походів перших десятиріч XVII стол., можна було ще чимало подати з діяльності чайок в середині і другій половині XVII стол. та за часів Мазени, XVIII і XIX стол. (перша половина) показали дуже скупо — саме за браком відповідних матеріалів, хоч децо можна було дочеринити з російських праць, присвячених війнам з турками за часів Катерини II, наприклад, листування Катерини II з П'єтльомкіном ("Русская Старина" 1876). Зрештою, автор і сам вважає свою працю лиш першою спробою, що її обов'язково треба повніти й поширити.

На превеликий жаль, надруковано поважну розвідку Б. Круницького в дуже неохайний спосіб. Наприклад, у першій половині праці примітки поміщені під текстом, а в другій — їх перенесено в самий текст! Деякі примітки взагалі зникли: так у тексті додано (У. В., ч. 95) посилання 20, 21, 22, а під текстом відповідиних приміток взагалі нема. Німецький текст з «Leipziger Post und Ordinar-Zeitung» за 1687 і дальші роки, що принесить нові відомості про діяльність козацьких чайок на Чорному морі, подано з численними помилками. Рясні друкарськими помилками та частина, що надрукована в ч. 95 "Українських Вістей". Не звернемо навіть уваги на точну передачу хронології. Так, надруковано "У реляції рагузького уряду з 22-го липня и. ст. 1658 р.", а має бути "1655 р."; "весну 1681 р.", а має бути "1651 р."; надруковано: "1698 року відбулася друга облога Азова", а має бути "1696 р.", тощо.

Цю безперечно цінну працю Б. Круницького краще треба перевидати, бо в теперішньому вигляді вона не може стати в пригоді дослідникові; щедро пересічного читача, то його так нещасливо видрукувана праця лиш збагачує. Через теперішню лихоліття українські науковці не раз змушені друкувати свої праці по газетах. Це є, звичайно, конесія з боку науковця, отже ж треба, щоб і редакції українських газет зроби з свого боку конесію, тобто ставилися б особливе уважно до текстів авторів-науковців і провадили б добру коректу. Інакше вийде те, що вийшло з працею Б. Круницького, — в такому вигляді її краще не показувати чужинцевому славістові.

André Vaillant, Manuel du vieux slave. Tome I. Grammaire; tome II. Textes et glossaire. Париж, 1948, стор. 375 і 125. (Collection de manuels publiée par l'Institut d'Etudes Slaves, VI).

Книжка Андре Вайяна — великий і поважний курс, цілком побудований на першоджерелах, а не на переказі вже відомого (за добре знаною методою: береться дві книжки і з них робиться третю). Багатством матеріалу вона перевищує всі дотеперішні курси староцерковнослов'янської мови. Обмежує на одному прикладі: старий і заслужений курс А. Лескіна зовсім не знає, що староцерковнослов'янський наказовий спосіб мав форму першої особи однини: пізніші і теж цінні книги Н. фон Вайка і П. Дільса твердять, що ця форма в староцерковнослов'янських текстах трапляється тільки один раз. — Вайян показує нам три приклади цієї форми (стор. 218). Таких фактів можна подати чимало — ледве чи не до кожної сторінки. Побудована незвичайно систематично й претяжно, насичена багатим і добре перевіреною матеріалом, книга Вайяна, безперечно, стане щоденним довідником кожного, хто стикається з староцерковнослов'янською мовою, а який же слов'янський мовознавець з нею не стикається!

Дисципліна праці автора книги відповідає дисципліні його самообмеження. Вайянові, одному з провідних французьких і світових славистів, належить багато цікавих і часто сміливо-дотепних етимологій і коньєктур, знаних із сторінок *Revue des Etudes Slaves* та інших французьких філологічних видань. Можна було б сподіватися знайти їх і тут, але їх нема в книзі. Автор, очевидно, свідомо обмежив себе на сталому і перевіреному, пинучи підручник-довідник. Це може подобатися чи ні, але треба визнати з цього вияв почуття поважної наукової відповідальності.

Натомість, автор, можливо, перший підійшов до староцерковнослов'янської мови не як до колекції мертвих записів, а як до цілоти, що в свій час була живою, чияною: він розкрив у цій мові її внутрішній розвиток, боротьбу діалектних тенденцій (взаємни македонського і болгарського діалектів показаві дуже переконливо і переконливо), різні стилістичні явища. Вайян відмовився від неглибувань на праслов'янські чи прайодоєвропейські мовні відтворення, показував, що ними сповнені дотеперішні курси староцерковнослов'янської мови; натомість, він поставив перед собою завдання показати староцерковнослов'янську

мову як *систему*, і великою мірою це завдання виконав. Запровадженій свого часу Ф. де Соссюром поділ мовознавства на синхронне, що вивчає факти мови в один конкретний час, і діахронне, що вивчає їх у розвитку, часто застосовується механічно й дублює. Вайян подає синхронний опис староцерковнослов'янської мови, але показує, що в кожному часовому перерізї її є рух, одні факти продуктивні, інші архаїчні: мова живе і розвивається не тільки в порівнянні з праслов'янською мовою, а й сама в собі.

За самодисциплінованістю автора, за його суворою критичністю, за його вмінням побачити живі факти, рух і розвиток поза мертвою буквою мертвого тексту ховається не тільки його власний багатоплітний досвід і праця, не тільки школа французької славистики, що мала такі імена, як А. Мейє; ба й, мабуть, досвід цілої французької філології, з її незвичайним умінням бачити живе в "мертвих" мовах, надто в латині.

Звичайно, є в книзі Вайяна окремі твердження, що їх хотілося б бачити висвітленими повніше або інакше. Докладна аналіза цього — завдання рецензії у сфері фахових журналів, присвячених слов'янській філології. Тут відзначу кілька питань, тільки як приклади. Школа, що нема хоч короткого огляду лексики староцерковнослов'янської мови, про це автор має дуже цінні статті. Школа, що Вайяна узяв за принцип не позавати характеристики дотепер висловлюваних у науці поглядів на ті проблеми, які він розглядає: в таких, наприклад, питаннях, як первісно дифтонгічний характер *ы* (27), розрізнення довгих і коротких голосних в абетці (28), дублеті носових і неносових голосних (29), дублеті *и* — *ь* (33), вимова "пом'якшеного" *р* (59), залучення деяких слів типу *барг*, *миръ* до *основ* (91); (терміну цього Вайян не вживає) межі вживання категорії особовості (92), протиставлення однини множини у жімні іменника (109), значення теперішнього часу в ролі майбутнього (325). — можливо ще й інші погляди, не тільки (завжди цікаві) висловлені автором, але про ці погляди читач з книги не дізнається.

Школа далі, що, говорячи про пізніші редакції староцеркв'янської мови — х'ватську, сербську, середньоболгарську і "руску", автор зовсім не використовує російської редакції, як вона репрезентувала в новгородських мам'ятах, хоч не всі форми і явища, цитовані автором для

"руської" (кнівської) редакції, однаково поширені в обох (напр., чергування *с — и*, стор. 74; рефлексія глухих *ъ, ь* перед *й*, стор. 43, 267; форми *тобъ, собъ*, стор. 144 та ін.). Тим більше нічого нема про пізню українську редакцію XVI-XVIII стол. В синаксі Вайяна часом, на мою думку, перебільшує грецькі впливи (напр., у вживанні давального самостійного, стор. 336; у вживанні сполучника *и* між підрядно — з сучасного погляду — пов'язаними реченнями й частинами речень, стор. 350; у вживанні прямої мови після *яко*, стор. 355). Тут, як і в характеристиці чинності орудного відмінка (181), на жаль, не використано збідтоків О. Потебні, який взагалі з незрозумілих причин лишається зовсім невідомим у західноєвропейській славістиці, хоч його висновки багате в чому випередили науку його часу і зберігають свою вартість тепер.

З теоретико-граматичного погляду ледве чи можна погодитися з тим, що слова типу *си, ти* прилучено до прислівників (стор. 205) — це традиція мовознавства XIX стол., яку ледве чи варт застосовувати далі. Також визначення доконаного виду як такого, що показує визначеність дії (стор. 304), суперечить і неприйнятне, хоч у самій аналізі видів дієслова Вайяна стоїть цілком на рівні сучасної науки і вносить сюди багато нового й свіжого.

Отже, є у книзі Вайяна менти, що викликають на дискусію. Але це доводить, що, як кожне справжнє слово справжньої науки, його книжка — не тільки блискучий підсумок минулої праці самого автора і його попередників, а й рух у майбутнє, початок нового етапу. Борство кажучи, книга Вайяна — подія у визначній староречовій слов'янській мові.

Пі том, це — велика хрестоматія староречовослов'янських текстів, вибраних так, що б розкрити багатство стилів і відмін цієї мови, і дуже докладно пояснених.

Юр. Шерех.

А. С. Зернова. *Начало книгопечатания в Москве и на Украине*. Государственная ордена Ленина Библиотека СССР имени В. И. Ленина. Москва, 1947., стор. 104.

Авторка дослідила в рій вельми сумлінній праці 34 примірники Острозької Біблії (40.404 сторінок) і визначила величезну кількість варіантів наклади й друку цієї відомої пам'ятки в історії українського друкарства. Це є справжнє відкриття в науці.

Володимир Січинський. *Назва України*. Накладом гуртвни нацери. Авґсбург, 1948., 8., стор. 43.

Ця праця заслуженого історика українського мистецтва, як і праця небіжчика Шелухина ("Україна — назва нашої землі з найдавніших часів", Прага, 1936), головного джерела книжки Січинського, є, переважно, збірка текстів, що в них згадується "Україна", "Русь", "Малоросія".

Деякі уваги викликає в нас ця, добачливо видана, праця В. Січинського. Чому, наприклад, автор, згадуючи про Іпатіївський літопис, умовчує про те, що територіальний зміст "України" в цьому тексті досі все таки не є визначений: чи ця назва тут охоплює цілу південну Русь ("Україна" в теперішньому розумінні), чи лише найдачі висушене в степ переяславське князівство? Мовознавець матиме застерезення щодо категоричних міркувань автора про слова "україна", "країна" (стор. 26). Січинський, слідами Шелухина (стор. 206), цитує універсал Ватрія в такій формі: "К Україні Руській, Книзькій, Волинській, Подільській і Брацлавській". (В дійсності цей універсал польською мовою звертається до "старости, підстарости, панів і ридарства на українє (мала літера!) ruskiej, kijowskiej... (Архів Юго-Западної Росції, ч. III, т. I, стор. 12). Що то за князька Rebellia Chmielnickiego, (стор. 27)? Ми ніяк не можемо здогадатися, про яку книжку йде мова.

Богдан Хмельницький не підписувався й не міг підписуватися "Гетман... всея України" (стор. 28). Такий підпис вигатав Величко, що його не можна тут цитувати як історичне джерело. Щільне Дорошенка "Гетман Український" не стосується до цілої України.

"В листі, — пише автор, — Запорізьких козаків до Гуреччини (?) 1711 р. читаємо такий афрїзм: "Як чоловікові без душі, так Україні годі жити без Києва" (стор. 29). Такого тексту ми не знаємо, але, натомість, знаємо лист Пилипа Орлика з 10 березня 1712 р. до *Великого Везира*, де читаємо: "Ані Київ без України, ані Україна без Києва не можуть існувати, бо чого варт була тіла голова без членів тіла, або члени тіла без голови?" (quid enim valeret caput sine membris et membra sine capite? ("Члени... в Обществе исторіи", Москва, 1847, № 1, стор. 58). В Гусятинському літописі назва "Україна" вживається не лише, як пише автор (стор. 29), "поруч з Москвою і Білою Русью", а також — з Воличчю, Поділлям, Підпрям. (Ви-

В. Б. Ельашевич: "История права поземельной собственности в России". Т. I. "Юридический строй поземельных отношений в XIII-XVI в.в.". Париж, 1948, стор. 393.

Ця книга, безперечно, є визначним явищем у літературі історії російського права. Вона написана на цікаву тему, бо поземельні відносини в добу, що про неї мовиться в монографії В. Б. Ельашевича, була надзвичайно важливим (коли — не найважливішим) чинником суспільно-господарчого устрою тодішніх суспільних союзів. Тема ця не раз розроблялася попередниками В. Б. Ельашевича, зайвезначнішими російськими істориками та істориками-юристами. Автор зібрав і підсумував достатньо уважно висновки й здібтки їх праць. Але його твір ніякою мірою не є систематизацією лише попередніх думок, бо в багатьох моментах Ельашевич йде далі за попередні праці, ревізуючи тілий ряд старих поглядів і, замість них, будуючи і встановлюючи нові концепції.

Авторів значною мірою допомігла сама періодизація поставленої ним проблеми. Адже центр ваги більшої частини попередніх дослідів поземельних відносин в історії Росії припадав або на період X-XIII вв., або ґрунтувався на чисельних архівних матеріялах XVI-XVII віків. У першому випадку тема ґрунтувалася не так історії російського, як історії українського права, бо основний матеріял давала територія Київської Русі, у вількому значенні цього слів, а матеріял з території російських князівств був майже відсутній.

Сам автор підкреслює, що він відмовляється досліджувати поземельні відносини Київської Русі за браком достатніх матеріялів з цього періоду, тобто надає причину суто технічного характеру, відмовляючись навіть зачекити питання про методологічну можливість зближати явища устрою Київської Русі з явищами устрою російських земель. Але, як би там не було, в кінцевому підсумку в цій книзі автор займає однакове становище з істориками українського і білоруського права. І це привело до найнезтигнітніших наслідків у його досліді, бо тим самим чітко виділилася той устрій земельних відносин, що склався на сучасній російських землях.

Свою основну вагу автор зосереджує на XIII-XV віках, і це, знову таки, ставить його в краще становище в порівнянні з багатьма його попередниками, що базували висновки своїх

праць на пізнішому матеріялі, маючи тим самим справу з інститутами вже розвинутого порядку і забуваючи, що повне і вірне зрозуміння цих інститутів можливе лише коли не обминається дослідження їх зародження і перших стадій формування.

В. Б. Ельашевич доходить цікавих висновків. "Десять побіжного погляду, — пише він, — на документальний матеріял, щоб упевнитися, що селяни не складали собою однорідної маси. У джерелах вказівка про селянина незмінно супроводжується визначенням того, про якого селянина йде мова: селянин великого князя, селянин монастирський, боярський, митрополітський тощо" (стор. 26). Розглядаючи далі докладно юридичне стан вичежкової окремої селянської групи, В. Б. Ельашевич доходить висновку, що не становинце було здебільшого різним.

Побіч селян, монографія В. Б. Ельашевича закономірно характеризує і права поземельної власности різних зверхніх груп людинности. Автор твердить, що цих груп було багато і що кожна з них, в свою чергу, мала відмінні юридичні відносини щодо своїх земель. Так, приміром, було значною мірою відмінним становище земельних маєтків удільних (за автором — "владетельських") князів, далі — службових князів, що втратили вже становища державних володарів (але — не зовсім, бо вони ще зберегли права "суду і давни") щодо населення своїх земель, чого вже не знали бояри, бояр. Щодо бояр, то автор твердить, що землі боярські, в свою чергу, є "збірним поняттям" самих різнерідних категорій, з різним юридичним становищем.

Досліджуючи права на земельні ділянки селянського населення, "чорних волостей", а також монастирських, митрополітських та інших, В. Б. Ельашевич спостерігає вже відоме в науці явище "подвійної власности" на земельній надлі. Адже селяни в XIV віці роблять більшість актів розпорядження своїми ділянками, і в свою чергу, ці ж акти на ці ж ділянки (чи на суму селянських надліїв) складають зверхні власники: князі, мовастні, бояри. Автор твердить, що "система двох і навіть багатонверхових прав різного змісту на одну і ту ж саму землю була характеристичною для західно-європейського феодального ладу" (стор. 383). Але він не наважується на підставі цього визначати наявність феодальних відносин на пізніших російських землях XIV і пізніших віків. На його погляд, близько до західно-європейських відносин підходило ратше землевладіння

службових князів, тоді як поземельні відносини інших суспільних груп були дещо відмінні.

Навряд чи він має в цьому рацію. Адже шукати певної тотожності відносин є неправильним, і в констатуванні наявності чи відсутності певних категорій суспільного ладу всього певного періоду завжди треба триматися наперяму тільки на основні риси схожості.

У підсумуванні доказів за чи проти існування феодального ладу в пізніших російських князівствах XIII-XIV віків безперечно проти позитивної відповіди може говорити констатування В. Б. Ельшишевцем явища відсутності помісних (отже "леєних", "феодальних") відносин умовного землеволодіння за службу, що були такі характеристичні для західно-європейських феодальних суспільств і що з'являються в Московщині досить пізно (за автором, — не раніше Івана III). Але і щодо цього можна говорити про те, що в різних суспільствах у різній послідовності наставали характеристичні для певного періоду відносини. В наслідок цього на південних російських землях (а, може, взагалі на сході Європи), в першу чергу, постають такі характеристичні для феодального ладу явища, як "піраміди" державного устрою, "багатопверховості" земельних відносин, надзвичайної строкатості в юридичному становищі різних суспільних груп, з тим, що вже пізніше до них приєднується умовне землеволодіння, яке, — за те, — задержується тут далеко довше і має місце в віках, коли західно-європейські "леєни" і "феоди" давно вже стали перейденим і збутиим станом.

Отже, книга В. Б. Ельшиевича, що в ній знаменито, з методологічного погляду, сирацьовано активний матеріал і наукову літературу питання, ставить по-новому цілу низку важливих проблем поземельного устрою, подаючи водночас і матеріал для постановки важливих проблем. Про одну з них, — проблему феодального ладу в Росії, — ми тільки що говорили. Повод неї закономірно є проблема порівняння поземельного устрою пізніших російських земель з подібними відносинами в Київській Русі - Україні, чи в українських і білоруських феодальних князівствах XIV-XV в.в. В обох випадках має стати картина відмінного з багатьох поглядів устрою.

В цілому цікава монографія В. Б. Ельшиевича, безперечно, заслуговує на увагу і позитивну оцінку.

Л. О.—ч.

Спогади Олександра Кошиця. Частина перша. Винниг. "Культура й Освіта", 1947., стор. 367.

Маємо чарівну книгу про недавню в часі, але вже таки давно змістом Україну: Київ з його церковними хорами, Духовна Академія, старосвітське життя свідченичої родини батьків автора на Богуславщині, "де лунають найкращі у світі пісні, де чути найчистішу нашу мову, де сяє найясніше меж усіма сонцями сонця, яку вєрало найблакитніше небо; земля — свідок козацької слави; земля, де ходили гайдамаки "з святими ножами"; земля, на якій блукав "босими ногами" Великий Тарас, яку осівував він у своїх геніяльних піснях..." (стор. 30). Як найзахочлюючіша повість, переходить перед очима читача доба молодости геніяльного українського диригента: книжка записана барвистою мовою, що так гармоніює зі змістом. (Шкода тільки, що Редакція "Спогадів" не досить послідовно уєврядувала правопис оригіналу). Олександра Кошиця більше нема серед нас, але нам залишаються його пісні і ця книжка спогадів, що збереже його постать назавжди.

о. Іван Якіс. Основні правди християнської віри. Загальні відомості з науки Християнської Церкви для українських дітей на чужині. Видання Апостольської Візитатури для українців католиків у Західній Європі. Рим-Париж, 1950, вел. 8^о, стор. 76.

Ця книжка належить до нашого огляду не стільки змістом, як формою: речевий і ясний виклад — ох, як тяжко писати для дітей! — в загальному несправна літературна мова, яка вимагала такту й чуття, бо відомо, що це значить писати українською мовою про речі, до яких ми звикли в церковнослов'янському звучанні.

Автор слухав зробив, подавши у кінці церковнослов'янські букви та їх українську вимову, а також порівняльну таблицю числових знаків: церковнослов'янських, арабських і римських. Як до цього ще додати вимовну обкладку, вострові ілюстрації, ефектної заставки, ініціали та кінцівки Ю. Кульчицького — можна лише привітати таке дбайливе й чепурне видання. Не пам'ятаємо, коли ми бачили таке оформлення української книжки закордоном. Українські діти не червонітимуть за цю книжку перед своїми чужинськими приятелями та приятельками. А щодо українства взагалі, можна лише побажати йому частіше бути репрезентованим закордоном такими виданнями.

Д-р Юрій Шерех, професор Українського Вільного Університету, "Галичина в формуванні української літературної мови". ЗВУ. Мюнхен, 1949. Вел. 4", стор. 93. Циклостиль.

Проф. Шерех уперше можна сказати, за текстами розглядає тут першорядне питання в історії української мови й, узагалі, в історії України, а саме — роллю Галичини в сучасній українській літературній мові. Зміст цієї прецікової праці: Галицькі впливи до 1876 р. (счевидячки, незначні); впливи в період 1876-1905 р.р. (рішучі); впливи в період 1906-1920 р.р.; наслідки, за доби 1921-1941 р.р. Далі йде велими цінний перегляд галицьких мовних елементів, що увійшли в систему нашої сучасної літературної мови (лексика; наголос, синтаксис, фонетика і морфологія).

Автор сумлінно робить те, що французи називають *dérouillement*, а на-шому — перегляд деяких текстів Куліна, М. Старицького, Печуй-Левинського, Лесі Українки, Коцюбинського, Олени Пчілки... що, безперечно, підносить вартість праці Ю. Шереха. Тема, що її досліджує автор, не раз ще досліджуватиметься в нашому мовознавстві, але відвінни жоден дослідник не зможе обійти книгу Шереха, що, вилучо, добре ознайомлений з усіма попередніми працями, які посередньо торкаються його теми (позмітки бібліографічного характеру велими цінні, а філологічний показчик, що його подав автор, є корисний для читача).

В основному, не можна не погодитися з поглядами автора, висловленими ясно й речево, й, скажемо, обережно, що цілком є зрозумілими при теперішньому стані української діалектології.

Для історика ідей в Україні сторінки Шереха, що їх він присвятив, так званій, "мовній полеміці", велими почваляні, й де в чому й сьогодні ще актуальні.

Нічого й казати, що циклостилева праця Ю. Шереха колись з'явиться друком (у цьому ми не сумніваємося). Тільки перед друкуванням її гарт авторові важко переглянути свій текст, бо де-не-де в ньому є повторення, а деякі уривки більше пасують до публіцистики. Ми не є ворогами публіцистики, але треба уникати того, що французи називають *confusion des genres*. Правда, ці повторення й деякі публіцистичні уривки в цій науковій у повному розумінні цього слова праці мають своє пояснення; праця написана сім років тому, й спершу була призначена для широкого читача, а перероб-

ляти рік, написаву перед собою редакми, де ми знаємо з власного досвіду, є часто просто психологічно неможливо. Та сподіваємося, що для друку своєї праці, що має таке важливе наукове значення, шановний автор переборє в собі цю психологічну несприятливість. А поки що, ми жемо лише привітати Ю. Шереха з розправою, що в неї він мусів укласти чималою труду.

Stanislas Kot. *Le Relazioni Secolari della Polonia con Bologna*. Bologna, Instituto per la storia dell'Universita, 1949. вел. 8°. Стр. 30.

Ця італійська книжка являє собою доповідь, що її вголосив 9 січня 1948 р. в Академії Наук Болонського Інституту Станіслав Кот, колишній професор Ягелонського університету в Кракові, член Польської Академії Наук, відомий знавець історії гуманізму на землях колишньої Речіпосполиті. Книжка проф. Кота має не абияку вартість і для українців. Відомо бо, скільки італійським гуманізмом були ачеплені "руські" землі Речі Посполиті... Звертаємо, між іншим, увагу читачів на стор. 23, де автор говорить про працю Яна Красинського «*Polonia*» (1573), написану для нового польського короля Анрі Валуа, що в ній уперше подано речеві й цікаві відомості про українські землі. З тої праці Я. Красинського, між іншим, часто користав авігузький історик «*De Thou*» в своїй «*Historiarum sui temporis*» (1604). У зв'язку з книжкою проф. Кота нагадуємо читачам, що 10 лютого 1644 р. імагрикулювався в Болонському університеті Felix Casimirus Korsak, Eques Ruthenus ("руський шляхтич").

В. Г. Короленко. *Сон Макара. Le songe de Makar*. Avec une traduction et des notes par Pierre Pascal, Professeur à l'École des Langues Orientales Vivantes. Paris. Librairie C. Klincksieck. 1947. 8°. Стр. 81.

Відоме наризьке видавництво Клінксік заснувало збірку "російських класиків", під редактуванням проф. Паскаля, що займає катедру російської мови й літератури в Державній Школі Східних Мов. Перша книжка цієї збірки містить текст відомого Короленкового твору, з наголосами й примітками, що зайвий раз свідчать, який то знавець російської мови і вагали колишнього російського життя є проф. Паскаль. Текстові передє змістовна біографія Ко-

роленка та історія твору. Проф. Паскаль підкреслює українське походження батька письменника, єдина козацького сотника («*Chef de l'escadron de Cosaques Zaporogues*», щоправда, не задовся нам щасливим винаходом) і польське — його матері. Як знавець релігійної історії Росії, редактор не забуває подати думку батька Короленка після відвідин переслідуваного уніятського священика: «Треба берегти релігію предків, хоч би задля цього треба було й страждати».

У зворушливих рядках Паскаль малює останні роки життя Короленка в Україні за часів революції:

«Сама в собі соціальна революція, або скасування капіталістичного режиму, не журила його, хоч він вважав її за передчасну, але що журило Короленка, це — руйни, несправедливості, жорстокості, що супроводжували революцію. Він не припускав терору, навіть «зали добра народу»; він не визнавав «адміністративних розстрілів» навіть для рятунку революції...».

Україніка

▲ *Revue des Etudes Slaves* (1950, стор. 99-106) містить статтю І. Борщака «Лист Запорожців до султана» та замітку того ж автора про «Готські красні дівки» в «Слові о полку Ігоревім» (стор. 137-139).

▲ Той самий журнал, як завжди, привносить «Українську хроніку» Б. Умбегауна (стор. 224-226) й І. Борщака (226-235), критичні статті про українознавчі праці: Ю. Шерех, «Галичина в формуванні нової української літературної мови», Мюнхен, 1949; Я. Рудницький, «Старо-церковнослов'янські елементи в українській літературній мові» («Україна», ч. 1, стор. 14-19); Ю. Шерех, «Польська мова в Україні в XVI-XVII стол.» («Україна», ч. 2, стор. 99-107); Ю. Шерех, «Мова української еміграції в Німеччині (1945-1948)», («Сьогочасне й минуле», 1949, 1-11, стор. 38-45); В. Ватрослав, «Евгеїна» в історії української літературної мови» («Україна», ч. 1, стор. 11-13); В. Чапленко, «Українізм в мові М. Гоголя», 1948; про статті І. Навікевича в «*Linguistika Slovaca*», присвячені відомій пісні вояводи Стефана й грамоті

мислово лемків 1607 р.: І. Сидорук, «Проблеми українсько-білоруської мовної межі», Авгсбург, 1948; S. Hrabec, *Nazwy geograficzne Huculszczyzny, Karkiv, 1950*; Z. Stieber, *Toponomastyka Lemkowszczyzny*, Лодзь, 1948-1949; Л. Білецький, «Тарас Шевченко в Яготині», «Віруючий Шевченко»; В. Чапленко, «Національна пісня М. Коцюбинського» («Україна», ч. 2, стор. 75-78); І. Борщак, «Марко Велчок та її зв'язки в Парижі» («Україна», ч. 1, стор. 1-11); «Іван Франко. Статті й матеріали. Збірник перший», Львів, 1948; В. Стефанік, *Новели*, Київ, 1949; С. Гордишський, «M. Kulish and his Sonata Pathétique» («*The Ukrainian Quarterly*», осінь 1949, стор. 331-339), МХАТ і Українська театральна культура: статті, матеріали, Київ, 1949; І. Ходзький, «Історія України»; Л. Р. Левіттер, «Польща, Україна, Росія в XVII в.» («*The Slavonic Review*», 1948, стор. 157-171, 414-429); К. Стецюк, «Вплив повстання Степана Разіна на Україну», Київ, 1947; В. Шутай, «Народна війна на Україні против шведських захватчиків в 1708-1709 гг.» («*Вопросы истории*», 1949, VII, Чер., «Україна», ч. 3, стор. 219); Б. Крупницький, «Гетьман Данило Апостол і його доба», Авгсбург, 1948; «Мазепа в світлі психологічної методи», 1949; О. Оглоблин, «Халенки», Біль, 1949; «Нові матеріали до історії повстання Петра Іваненка (Петрика)», 1949; П. Полонська-Василенко, «Падіння та Мазепа», 1949; Я. Бирич, «Сторівка з чесько-українських взаємин», Вінніпег, 1949; «*Listy emigracyjne Joachima Lelewela*», Краків, 1949; А. Ніфондов, «Росія в 1847 году», Москва, 1949; «*Mauzycego Kraljiskiego Regesty materiałow do historii zniesienia stosunku poddańczego w Galicji*», 1948; І. Медвикова, «Закарпатська Україна в революції 1848 года»; «Революції 1905-1907 років на Україні», Київ, 1949; П. Софімов, «Роль южних районів в снабженні Советской Республики продовольствием летом 1918 года», *Историч. зап.*, 1949; «30 років Галицької України», Матеріали і документи, Київ, 1949; А. Лихолат, «Разгром буржуазно-националистической Директории на Украине», Москва, 1949; Henry Cord Meyer, «Невідані листи Пауля Рохбха про німецьку політику на Україні 1918 р.»; *The American Slavic and East European Review*, Київськ., 1950; Б. Штейн, «Русский вопрос» на Парижской мирной конференции», Москва, 1949; S. Skrzypek, «*Ukrainiski program państwowy na die rzeczywistoSci*», Лондон, 1948; С. Росоха,

*) Непідписані рецензії належать редакції.

“Сейм Карпатської України”. Вінніпег 1949; “Історія НТШ”, Нью-Йорк — Мюнхен, 1949; “Сьогодні і Мишле”, П. т.; Ю. Шерех, “Галичина в формуванні нової української мови”, Мюнхен, 1949; А. М. Amman, S. J. «La Storia della Chiesa Russa e dei paesi Emtrofi». Torino, 1948; М. Woynar «De Regimine Basilianorum Ruthenorum a metropolitа Josepho Velamin Rutskyj instauratorum». Рим, 1949; В. Kurylas et Bosscaert «Lettres sur l'Ukraine». Брюссель, 1949; “Архипастир скитальників. Пресвященний Кір Іван Бучко”. Рим — Париж, 1950; “Устим Кармелюк. Сборник документов”. Київ, 1948; М. Осадча-Янота. “Лікарські рослини, що їх уживає населення Правобережної України в народній медицині”, Авгсбург, 1949; “Енциклопедія українознавства”, ч. 4. 1-4; “Ukraine and its people”. Мюнхен, 1949; «Slavonic Encyclopaedia» 1949.

▲ Проф. Андрей Мазон збирає в одне у французькій статті лондонського «Slavonic Review» (1949, стор. 515-535) свої докази про неавтентичність “Слова о полку Ігоревім”.

▲ А. М. Амман, проф. папського Східного інституту, присвятив рецензію німецькою мовою книзі І. Борщака: «La légende historique de l'Ukraine „Istoriya Rusov“» в «Orientalia Christiana Periodica...» Рим, 1950, т. XVI, I-II, стор. 227-229).

▲ В цьому самому журналі (стор. 224-225) знаходимо рецензію езуїта Германа на працю М. Войнара «De Regimine...» (див. вище).

▲ Ще 1948 р. вийшла в світ величезно важлива для історії української Церкви праця чеського історика Дворника, тепер професора в ЗДА: The Photian schism. History and Legend. By Francis Dvornik. Cambridge University Press.

▲ Вацлав Махек друкує статтю “Українські назви рослин в моравській Валахії”, у слованському журналі «Naše Valaško» (1949, XII, стор. 130-131).

▲ Поважний і добре редактований польський місячник у Парижі, «Kultura» подав у зошиті 6-32 (1950) прегарний переклад “Картки з нотатника” ґ. Маланюка, що його зробив Юзеф Лободовський.

▲ “Бюлетень Товариства новітньої історії” (Société d'histoire moderne), число 17, листопад — грудень 1949, стор. 18, приніс замітку ґ. В. про перший том за 1948 р. органу НТШ “Сьогодні і Мишле”.

Надіслане до редакції

М. Андрусак. Тризуб. 1947. Видавниче Товариство “Вернігора”, 8°, стор. 26, ілюстрації.

Дмитро Дорошенко. Розвиток української науки під прапором Шевченка. Вінніпег, 1949. (Накладом Укр. Вільної Академії Наук), 8°, стор. 12.

Аркадій Животко. Нездійсні пляни видання українських часописів. Авгсбург, 1949 (Укр. Вільна Академія Наук), вел. 8°, стор. 23.

Н. Кордиш. Рибальство трипільської культури. (Укр. Вільна Академія Наук). Авгсбург, 1949, вел. 8°, стор. 16.

П. Круницький. Мазепа в світлі психологічної методи. Авгсбург, 1949, стор. 12. (Укр. Вільна Академія Наук). Серія: Українська історія. Мазепа та його доба. Збірник 1, ч. 1).

“Культура й Освіта”. Ч. 1. Серпень. 1949. Вінніпег.

Історія Наукового Товариства ім. Шевченка. З нагоди 75-річчя його заснування, 1873 — 1948. Нью-Йорк — Мюнхен, 1949., 8°, стор. 51.

Ярослав Рудницький. Чужомовні транслітерації українських назв. Інтернаціональна, англійська, французька, німецька, єспанська й португальська. Sine loco. 1948., 12°, стор. 6.

Іван Світ. Зелена Україна. Короткий історичний нарис українського політичного і громадського життя. Нью-Йорк — Шангаї (Науково-дослідний інститут Зеленої України, Ч. 1). 1949. 8°, стор. 32. (Видавю коштом громадянина Володимира Возьного).

Юрій Сірий. Із спогадів про українські видавництва. (Укр. Вільна Академія Наук), Авгсбург, 1949, вел. 8°, стор. 12.

Дмитро Чижевський. Культурно-історичні епохи. Авгсбург, 1948 (Укр. Вільна Академія Наук), 8°, стор. 16.

Coup d'oeil à l'Est. 1, 2, 3, 4, 1948; 1949, I.

Kultura. Szkice. Opowiadania. Sprawozdania. Paryż, Pzdzienik-October, Instytut literacki, Париж, 1949-1950. № 24-36, кожний зошит 160 стор.

Jaroslav B. Rudnycky. Slavic and Baltic Universities in exile. Winnipeg, 1949, 8°, стор. 16. (Proceedings of the Institute of Slavistics of the Ukrainian Free Academy of Sciences, № 4).

The Ukrainian Quarterly, volume V (1949); vol. VI (1950), New York City.

Dr. Stanislaw Skrzypek. Ukrainiska program państwowy na tle rzeczywistości. Лондон, 1949, 8°, стор. 105. (“Накладом Союзу південно-східних земель Польської Речіпосполитої”, з мапою).

Ціна — 250 *frs.*
Prix